

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТРИК ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 316.62:159.925:070.42-051 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ДОВІРА У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ

19.00.01 – загальна психологія, історія психології
053 – психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник: Засекіна Лариса Володимирівна,
доктор психологічних наук, професор

Луцьк – 2018

АНОТАЦІЯ

Петрик О. В. Довіра у структурі соціального інтелекту журналістів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» (053 – психологія). – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2018.

Дисертація присвячена теоретико-експериментальному дослідженню особливостей довіри у структурі соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності.

У першому розділі здійснено теоретичне вивчення наукової літератури з проблеми довіри як ставлення до себе, до інших і до світу; означено сучасні напрями у дослідженні соціального інтелекту як високорозвинених здібностей міжособової взаємодії та довіри як особистісного, соціального й інституціонального утворення; досліджено особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності та визначено провідну роль довіри на етапі прийняття рішень у ситуаціях невизначеності, підвищеного ризику і дефіциту часу. Проведено аналіз провідних напрямів дослідження соціального інтелекту на сучасному етапі та підходів до визначення сутності понять соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальне сприймання, соціальна компетентність, соціальна інтерпретація – декодування невербальної інформації, соціальна інтуїція, прогнозування, соціальна адаптація, соціально-когнітивна гнучкість, самооцінка. З'ясовано, що довіра відіграє провідну роль на різних етапах професійної діяльності: цілепокладання, прогнозування на рівні уявної антиципації, покрокової реалізації (діяльнісний аспект довіри як вияв конкретних дій і поведінки) та корекції результатів діяльності (як збагачення досвіду прояву довіри до себе, до інших і до світу).

У другому розділі представлено теоретичну модель довіри у структурі соціального інтелекту журналістів та результати емпіричного дослідження. Характеризується комплекс психодіагностичних методів дослідження довіри у структурі соціального інтелекту; викладені кількісний і якісний аналізи результатів констатувального експерименту, на основі яких виявлено психологічні особливості, емпіричні кореляції, критерії, рівні цих психічних утворень. Встановлено найвищий кореляційний зв'язок між показниками соціального інтелекту та довіри до інших ($r=0,621$, $p > 0,01$), що свідчить про роль довіри в ефективній співпраці журналістів з іншими, взаємодопомозі, взаємопізнанні і розумінні, а також прийнятті відповідальності у ситуаціях невизначеності й ризику.

У третьому розділі представлено результати аналізу факторної структури низького, середнього і високого рівнів соціального інтелекту журналістів із виокремленням факторних навантажень різних видів довіри, а також запропоновано програму розвитку соціального інтелекту журналістів, розроблену на основі теоретико-емпіричного дослідження. До і після проведення тренінгу було встановлено результати якісного зрізу та позитивну динаміку показників. Апробація соціально-психологічного тренінгу із розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності свідчить про те, що теоретико-емпіричне осмислення проблеми довіри як стрижневого компонента структури соціального інтелекту є вагомим чинником професійної діяльності журналістів загалом.

Встановлено взаємообумовленість соціального інтелекту журналістів особистісними рисами і властивостями, а також особливостями професійної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше визначено довіру у структурі соціального інтелекту журналістів у сукупності із соціальними пізнавальними процесами: соціальною перцепцією, пам'яттю, уявою та мисленням, а також професійно важливими особистісними рисами;

сконструйовано теоретичну модель довіри у структурі соціального інтелекту журналіста як суб'єкта професійної діяльності; визначено факторні структури низького, середнього і високого рівнів соціального інтелекту журналістів із виокремленням різних видів довіри, розроблено та апробовано авторську тренінгову програму, спрямовану на розвиток соціального інтелекту журналістів. Уточнено і розширено уявлення про статеві, вікові, стажеві особливості соціального інтелекту журналістів відповідно до специфіки їхньої професійної діяльності; особистісний, соціальний та інституціональний рівні довіри та її види, соціальні аксіоми та їх роль у розвитку соціального інтелекту. Подальшого розвитку набули положення щодо розуміння соціального інтелекту, психологічних особливостей професійної діяльності журналістів та ролі довіри у структурі соціального інтелекту журналістів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його основні положення та висновки можуть використовуватись у дослідницькій роботі та освітній практиці, що сприятиме розвитку соціального інтелекту журналістів на основі довіри; апробована спеціальна програма, яка спрямована на розвиток соціального інтелекту журналістів, може бути використана під час підвищення кваліфікації або професійного навчання цих фахівців.

Отримані результати можуть використовуватися при викладанні дисциплін «Психолінгвістика», «Експериментальний практикум з психології», «Психологія ЗМІ», «Психологія масових комунікацій».

Ключові слова: соціальний інтелект, довіра до себе, довіра до інших, довіра до світу, особистісна довіра, соціальна довіра, інституціональна / організаційна довіра.

ABSTRACT

Petryk O. V. Trust in the structure of journalists' social intelligence. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.) in specialty 19.00.01 “General psychology, history of psychology” (053 – psychology). – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2018.

The thesis is devoted to theoretical and experimental research of characteristics of trust in the structure of social intelligence of journalists as subjects of professional activity.

The first chapter deals with the theoretical study of scientific literature on the problem of trust as a relation to oneself, others and the world; modern directions in the study of social intelligence as highly developed abilities of interpersonal interaction and trust as personal, social and institutional formation are indicated; a personality of a journalist as a subject of professional activity is investigated and the leading role of trust in the decision-making stage in situations of uncertainty, increased risk and shortage of time is identified. The analysis of the key areas of social intelligence research at the present stage and approaches to defining the essence of the concepts of social knowledge, social memory, social perception, social competence, social interpretation is carried out – non-verbal information decoding, social intuition, prediction, social adaptation, socio-cognitive flexibility, self-esteem. It is discovered that trust plays a leading role at different stages of professional activity: goal-setting, forecasting at the level of imaginary anticipation, step-by-step implementation (operational aspect of trust as manifestation of specific actions and behavior) and correction of activity results (as enriching experience of showing trust in oneself, others and the world).

The second chapter presents the theoretical model of trust in the structure of journalists' social intelligence and the results of empirical research. The complex of psychodiagnostic methods of trust research in the structure of social intelligence is characterized; it is outlined quantitative and qualitative analyzes of the results of the statement experiment, on the basis of which it is revealed psychological peculiarities, empirical correlates, criteria, levels of these mental entities. The highest correlation between the indicators of social intelligence and trust in others is established ($r=0,621$, $p > 0,01$) which demonstrates the role of trust in effective cooperation of journalists with

others, mutual assistance, mutual recognition and understanding, as well as taking responsibility in situations of uncertainty and risk.

In the third chapter the results of the analysis of the factor structure of the low, average and high levels of social intelligence of journalists with allocation of factor loads of different types of trust are presented, as well as the program for development of social intelligence of journalists, developed on the basis of theoretical and empirical research. Before and after the training, the results of the qualitative cut and the positive dynamics of the indicators were established. Approbation of the socio-psychological training on the development of the social intelligence of journalists as subjects of professional activity suggests that the empirical conceptualization of the problem of trust as a core component of the structure of social intelligence is a significant factor in the professional activity of journalists in general.

Interdependence of social intelligence of journalists with personal traits and properties, as well as peculiarities of professional activity is established.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the fact that confidence in the structure of journalists' social intelligence in combination with social cognitive processes is determined for the first time: by social perception, memory, imagination, thinking and professionally important personality traits; the theoretical model of trust in the structure of social intellect of a journalist as a subject of professional activity is constructed; the factor structures of the low, medium and high levels of social intelligence of journalists are determined with the differentiation of different types of trust, the author's training program aimed at developing the social intelligence of journalists was developed and tested. The idea of sex, age, experience peculiarities of social intelligence of journalists according to the specifics of their professional activity was specified and extended; personal, social and institutional levels of trust and its types, social axioms and their role in the development of social intelligence. Further developments were obtained in terms of understanding of social intelligence, psychological peculiarities of journalists' professional activity and the role of trust in the structure of journalists' social intelligence.

The practical value of the results of the study is that its main statements and conclusions can be used in research and educational practice which will promote development of social intelligence of journalists on the basis of trust; it was tested a special program aimed at developing social intelligence of journalists, it can be used during advanced or professional training of these specialists.

The obtained results can be used in teaching such disciplines as “Psycholinguistics”, “Experimental practical work in psychology”, “Psychology of mass media”, “Psychology of mass communications”.

Key words: social intelligence, trust in oneself, trust in others, trust in the world, personal trust, social trust, institutional / organizational trust.

Список публікацій здобувача

*Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові
в галузі психології:*

1. Петрик О. В. Толерантність у контексті соціального інтелекту студентів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2008. – Вип. 12. – С. 117-123.
2. Петрик О. В. Концептуальна модель соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2009. – Т. XI, Ч. 1. – С. 426-434.
3. Петрик О. В. Вплив особистісних характеристик на розвиток соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 15. – С. 158-166.
4. Петрик О. В. Професійні та статеві особливості розвитку соціального інтелекту у фаховій підготовці журналістів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 16 – С. 224-231.

5. Петрик О. В. Особливості соціального інтелекту журналістів у системі конвергентних ньюзрумів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2017. – Вип. 29. – С. 198-208.

6. Петрик О. В. Довіра як прояв соціального інтелекту у професійній діяльності журналістів / О. В. Петрик // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2017. – Вип. 5. – С. 120-128.

Статті опубліковані у зарубіжних періодичних виданнях:

7. Петрик О. В. Дослідження соціальних аксіом крізь призму соціальної пам'яті журналістів / О. В. Петрик // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, BUDAPEST, V(25), Issue 147, С. 48-50.

Статті, опубліковані у збірниках матеріалів наукових конференцій:

8. Петрик О. В. Психологічні особливості соціального інтелекту в контексті професіогенезу психолога / О. В. Петрик // Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2008. – С. 228-233.

9. Петрик О. В. Соціальний інтелект як чинник розвитку професійних здібностей журналістів Волині / О. В. Петрик // «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє». Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конференції аспірантів і студентів. – Луцьк, 2009. – Т. I. – С. 126-127.

10. Петрик О. В. Особливості соціального інтелекту та довіри у професійно-особистісному розвитку особистості / О. В. Петрик // «Генеза буття особистості». Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2017. – С. 199-200.

11. Петрик О. В. Довіра як чинник успішності журналістів у професійній діяльності / «Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології» Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Режим доступу : <http://www.inforum.in.ua/conferences/18/42/292>

12. Петрик О. В. Дослідження соціальних аксіом як складової соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : матеріали Всеукр. (із міжнародною участю) наук.-практ. конференції. – Херсон, 2017. – С. 113-115.

13. Петрик О. В. Психологічні особливості професійної діяльності журналістів / О. В. Петрик // Наукові записки «Острозька академія» Серія «Культура і соціальні комунікації». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 138-143.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОВІРИ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ	
1.1. Теоретичний аналіз поняття соціального інтелекту у психологічній	18
1.2. Визначення поняття довіри у психологічній літературі	30
1.3. Особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності	37
Висновки до першого розділу	64
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНО-ДІАГНОСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ДОВІРИ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ	
2.1. Конструювання теоретичної моделі довіри у структурі соціального інтелекту журналістів	69
2.2. Загальна характеристика емпіричного дослідження та його методичне забезпечення	88
2.3. Емпіричне вивчення довіри у структурі соціального інтелекту журналістів	118
Висновки до другого розділу	130
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНІ РЕФЕРЕНТИ ДОВІРИ ТА ЇЇ РОЗВИТКУ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ	
3.1. Прояви довіри у факторній структурі соціального інтелекту журналістів	136
3.2. Тренінгова програма розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності	150
Висновки до третього розділу	169
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	193

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток інформаційного суспільства на сучасному етапі визначається тісною взаємодією інформаційних потоків, масової комунікації та суспільної свідомості. Важлива роль у цій взаємодії належить засобам масової інформації, адже вони характеризуються високою оперативністю подачі інформації, доступністю, широким охопленням аудиторії, багатоплановістю, соціальною орієнтованістю, а також відображають інтереси великих соціальних груп і спільнот.

Формування суспільної свідомості досягається внаслідок цільового призначення засобів масової інформації: поінформовання, створення необхідного емоційного супроводу подачі інформації та формування у цільовій аудиторії конкретних настанов і готовності до дії. З цього погляду до засобів масової інформації висуваються значні вимоги щодо дотримання правил етики, моральності та особистісної безпеки громадян, які є об'єктами такого впливу. В українському суспільстві вимоги до засобів масової інформації підсилюються також необхідністю впровадження комплексної мовної політики, спрямованої на зміцнення і розвиток української культури й автентичності.

У такому контексті особливого значення набуває особистість журналіста, яка розвивається як під впливом специфіки професійної діяльності, так і особистісних рис, обумовлених своєрідністю функціонування пізнавальної, мотиваційної й емоційної сфер. Однією із таких необхідних особистісних і професійно важливих рис є соціальний інтелект як сукупність соціальних здібностей, що визначають ефективну міжособову взаємодію журналістів у професійному колі, з цільовою аудиторією та зі світом загалом.

Попри наявність значної кількості вітчизняних і зарубіжних досліджень з проблеми соціального інтелекту та його визначення як сукупності соціальних знань, інтуїції, здібностей (С. Вонг, Дж. Дей, К. Джон, Ю. Ємельянов, С. Космітський, С. Максвелл, Н. Михальчук та ін.), довіра як важливий компонент

у структурі соціального інтелекту не отримала комплексного висвітлення у науковій літературі. Водночас довіра як модус ставлення людини до себе, до інших та до світу нерозривно пов'язана з міжособовим, соціальним, інституціональним рівнями функціонування особистості й забезпечує, на наш погляд, ефективність у багатьох сферах професійної діяльності. Саме від журналістів, цілцю професійної діяльності яких є неупереджене і об'єктивне висвітлення інформації, залежить формування довіри в українському суспільстві загалом, яке внаслідок історичної травматизації вирізняється високим ступенем недовірливості й соціальним цинізмом, що виражається у підозрілому ставленні до державних організацій і владних інституцій. Таке ставлення зменшує та знецінює власну особистісну відповідальність і активність у реформаційних процесах українського суспільства, що гальмує їх успішну реалізацію.

Таким чином, враховуючи недовірливість як важливу національну рису українців, поширення інформаційних війн для формування необ'єктивних і часто упереджених настанов у масовій свідомості, довіра як прояв соціального інтелекту журналістів у контексті формування суспільства на основі взаєморозуміння, взаємопізнання та взаємодопомоги потребує ґрунтового наукового вивчення. Більше того вважаємо, що довіра як оцінне ставлення журналістів до різних подій соціального світу полегшує процеси прийняття рішень у професійній діяльності цих фахівців, які часто доводиться здійснювати в ситуаціях підвищеного ризику та невизначеності. Таким чином, важливість довіри у структурі соціального інтелекту журналістів, з одного боку, та відсутність комплексних досліджень цієї проблеми, з іншого, зумовлюють актуальність дослідження та вибір теми «Довіра у структурі соціального інтелекту журналістів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Когнітивно-поведінкові і психолінгвістичні

стратегії подолання психічної травматизації особистості» (державний реєстраційний номер 0115U002345). Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол №17 від 24.11.2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити довіру як структурний компонент соціального інтелекту журналістів.

Відповідно до мети поставлені такі основні **завдання дослідження**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми визначити концептуальні межі поняття соціального інтелекту, встановити його структуру з урахуванням особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності.
2. Сконструювати теоретичну модель довіри у структурі соціального інтелекту журналіста як суб'єкта професійної діяльності.
3. На емпірико-діагностичному рівні з'ясувати особливості взаємодії різних компонентів структури низького, середнього та високого рівнів соціального інтелекту журналістів, а також виявити сформованість різних видів довіри у цих структурах відповідно до стажу й професійної спеціалізації журналістів.
4. Розробити та апробувати тренінгову програму розвитку довіри у структурі соціального інтелекту журналістів.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект особистості.

Предмет дослідження – довіра у структурі соціального інтелекту журналістів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення психологічної науки про культурно-історичну обумовленість психіки особистості (Л. Виготський, І. Данилюк, С. Максименко, І. Пасічник та ін.); психологічні уявлення про соціальний інтелект як сукупність соціальних знань та здібностей особистості (О. Власова, С. Вонг, Дж. Дей, К. Джон, Л. Засекіна, Е. Івашкевич, Ю. Ємельянов, Є. Карпенко, С. Космітський, Н. Кудрявцева, С. Максвелл, Н. Михальчук, О. Савченко, Л. Южанінова та ін.) та довіру як форму ставлення особистості до світу (С. Кастадло, М. Леонов, І. Леонова, Дж. Роттер, Р. Шо та

ін.); загальнопсихологічні уявлення про професійну діяльність та особливості професійної діяльності журналістів (Ж. Вірна, О. Костюченко, А. Мітлош, А. Мудрик, Л. Світич та ін.)

Для реалізації завдань та досягнення поставленої мети було використано такі **методи** дослідження: *теоретичні*: аналіз, порівняння, узагальнення, синтез, систематизація наукових джерел з проблем довіри й соціального інтелекту; моделювання для конструювання теоретичної моделі довіри у структурі соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності; *емпіричні*: бесіда, спостереження, тестування із застосуванням: методики соціального інтелекту Дж. Гілфорда, опитувальника для оцінки просторових уявлень Р. Гордона, опитувальника для оцінки яскравості-чіткості уявлень Д. Маркса, методики оцінки індивідуально-психологічних особливостей мислення, методики оцінки соціальних аксіом SAS М. Бонда та ін. (для вивчення соціального інтелекту та його структурних компонентів); методики вивчення довіри/недовіри особистості до світу, до інших, до себе (А. Купрейченко); опитувальника для оцінки адаптивності (А. Маклакова та С. Чермяніна) (для діагностики адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості, моральної нормативності журналістів); багатофакторного особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В), методики діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. П. Фетіскіна), методики визначення соціальної креативності особистості (для діагностики перцептивно-інтерактивних і соціально-креативних здібностей журналістів із різними видами довіри у структурі соціального інтелекту); *методи математичної статистики*: *критерій нормальності Колмогорова-Смирнова* (для визначення міри відповідності отриманого емпіричного розподілу даних нормальному розподілу з метою адекватного вибору подальших методів обробки результатів); *r-коефіцієнт Пірсона* (для визначення кореляційних зв'язків показників довіри із структурними компонентами соціального інтелекту журналістів); *факторний аналіз* (для визначення факторної структури низького, середнього і високого рівнів соціального інтелекту із

виокремленням факторних навантажень різних видів довіри), t-критерій Ст'юдента (для порівняння показників структурних компонентів соціального інтелекту до і після формувального експерименту). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows, версія 24.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше визначено довіру в структурі соціального інтелекту журналістів у сукупності із соціальними пізнавальними процесами: соціальною перцепцією, пам'яттю, уявою та мисленням, а також професійно важливими особистісними рисами; сконструйовано теоретичну модель довіри у структурі соціального інтелекту журналіста як суб'єкта професійної діяльності; визначено факторні структури низького, середнього і високого рівнів соціального інтелекту журналістів із виокремленням різних видів довіри; розроблено й апробовано авторську тренінгову програму, спрямовану на розвиток соціального інтелекту журналістів;

уточнено і розширено уявлення про статеві, вікові, стажеві особливості соціального інтелекту журналістів відповідно до специфіки їхньої професійної діяльності; особистісний, соціальний та інституціональний рівні довіри та її види, соціальні аксіоми та їх роль у розвитку соціального інтелекту;

подальшого розвитку набули положення щодо розуміння соціального інтелекту, психологічних особливостей професійної діяльності журналістів та ролі довіри у структурі соціального інтелекту журналістів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його основні положення та висновки можуть використовуватись у дослідницькій роботі та освітній практиці, що сприятиме розвитку соціального інтелекту журналістів на основі довіри; апробована спеціальна програма, яка спрямована на розвиток соціального інтелекту журналістів, може бути використана під час підвищення кваліфікації або професійного навчання цих фахівців. Отримані результати можуть використовуватися при викладанні

дисциплін «Психолінгвістика», «Експериментальний практикум з психології», «Психологія ЗМІ», «Психологія масових комунікацій».

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Херсонського державного університету (довідка № 07-26/2054 від 30.10.17 р.), .), Національного університету «Острозька академія» (довідка № 0246 від 14.11.2017 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-15/03/1568 від 30.10.17 р.), Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (довідка № 1246-33/03 від 31.10.17 р.). Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/02/4303 від 03.11.17 р.)

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження представлено автором на таких міжнародних: «Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку» (Луцьк, 2008), «Актуальні проблеми психології толерантності у XXI столітті» (Луцьк, 2008), «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2009), «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2009), «Соціально-психологічні проблеми реформування вищої освіти в контексті європейського досвіду» (Луцьк, 2010), «Актуальні проблеми психолінгвістики та психології мовлення особистості» (Луцьк-Світязь, 2014, 2015, 2016, 2017), «Генеza буття особистості» (Київ, 2016), «Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології» (Луцьк, 2017) і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: «Комунікативні технології XXI століття» (Острог, 2009), «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (Херсон, 2017).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 13 одноосібних наукових працях, з яких 6 статей опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 1 – в міжнародному періодичному виданні з психології, 6 – у збірниках наукових конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (183 найменувань, з них 20 – іноземними

мовами) та 4 додатків на 24 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 162 сторінках. Робота містить 13 рисунків, 12 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОВІРИ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ

1.1. Теоретичний аналіз поняття соціального інтелекту у психологічній літературі

Важливою умовою функціонування особистості в сучасному суспільстві є достатньо високий рівень інтелекту, позаяк соціальний інтелект – невід’ємний компонент успішності в міжособистісних стосунках. Швидко реагувати на зовнішні зміни, постійно розвиватись і самовдосконалюватись, проявляти свої можливості людині необхідно для того, щоб бути затребуваною, особливо у професійній діяльності. Саме соціальний інтелект є провідним компонентом успішності особистості у суспільстві, становлення спеціаліста соціальної сфери, організатора функціонування сучасних комунікативних систем. Соціальний інтелект сприяє швидкому адаптуванню до змін умов існування, правильному розумінню співрозмовника, прогнозуванню його та своєї поведінки. Соціальний інтелект забезпечує сприятливі умови для саморозкриття, самореалізації, толерантності.

За останні десятиліття вивчення неакадемічних форм інтелекту набуває особливої актуальності. Поняття соціального інтелекту було введено у науковий обіг у 1920 році американським психологом Е. Торндайком. Він виділяв три класи інтелекту: абстрактно-науковий, механіко-візуально-просторовий, соціальний. За концепцією автора соціальний інтелект визначає далекоглядність у міжособистісних стосунках, водночас – це загальна здібність розуміти інших і діяти або поступати мудро стосовно них [180].

Аналіз досліджень засвідчує, що загалом визначення соціального інтелекту припускає розрізнення таких аспектів, як соціальні знання (С. Вонг, Дж. Дей, С. Максвелл, Н. Мир, С. Космітський, К. Джон та ін.); соціальна пам’ять

(Дж. Вашингтон та ін.); соціальне сприймання (Р. Ріггіо та ін.); соціальна компетентність (М. Форд, М. Тісак, Н. Кентор та ін.); соціальна інтерпретація – дешифрування невербальної інформації (Р. Ентоні, Р. Розенталь, Д. Арчер, Р. Аркет, Р. Стернберг, Дж. Сміт та ін.); соціальна інтуїція (Ф. Чапін, С. Вонг, Дж. Дей, Д. Кітінг, Р. Розенталь та ін.); прогнозування (С. Космітський, О. Джон та ін.); соціальна адаптація чи здатність пристосовуватися (Д. Кітінг, Ф. Чапін, Н. Кентор, Р. Харлоу та ін.); соціально-когнітивна гнучкість (К. Джон, Дж. Дей та ін.); самооцінка (Н. Марлоу, Н. Фредріксон, Л. Браун, М. Форд, М. Тісак) [108].

Дослідниками С. Космітським та О. Джоном було виділено сім складових, які, на їх думку, є головними в концепції соціального інтелекту. Це когнітивні елементи (оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість стосовно оточуючих), а також поведінкові елементи (здібність мати справу з людьми, соціальна пристосовуваність, доброзичливість у міжособистісних стосунках). Це трактування повторює теорії інших дослідників, але також містить додаткові аспекти, котрі ще не були враховані. У такому розумінні автори виділяють такі характеристики: акцентування теплоти в міжособистісних стосунках та відкритість у ставленні до інших людей. Із семи складових дві останні поки що можуть бути визначенні лише емпірично. Основна увага надається модифікації таких п'яти аспектів (оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, здібність мати справу з людьми, соціальна пристосовуваність) [172].

Вивчаючи особливості соціального інтелекту, головним завданням вчених було відокремити, можна сказати, знайти межу між соціальним і академічним або абстрактним інтелектом. Урахування когнітивних аспектів соціального інтелекту і методів, що стосуються вербальної оцінки, є причиною тих проблем, котрі виникають на шляху до знаходження межі. Адже Е. Торндайк та багато інших дослідників визнають, що природа соціального інтелекту є багатогранною [180]. Перевага надається когнітивним аспектам, а саме, соціальному сприйняттю. Для визначення когнітивних характеристик вчені брали до уваги результати

вербальних досліджень. Аналізуючи наступні кроки вивчення даної проблеми, ми помічаємо, що дослідження, які базуються на поведінкових або вербальних способах визначення соціального інтелекту, мають більший успіх, ніж ті, що ґрунтуються на вербальних або когнітивних.

Г. Олпорт описує соціальний інтелект як особливу здібність вірно розуміти людей, прогнозувати їх поведінку і забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісній взаємодії. На думку вченого – це соціальний дар необхідний для тонкої рівноваги у поведінці, що забезпечує гнучкість у стосунках з людьми. Соціальний інтелект має безпосередній зв'язок з поведінкою, а не з оперуванням поняттями. Г. Олпорт один з перших, хто звернув увагу на взаємодію між людьми, а виділені ним особистісні характеристики відображають взаємодію певних соціальних здібностей для кращого розуміння інших [104].

Психометричний підхід вивчення соціального інтелекту використовував у своїх працях Ф. Вернон [181]. Він достатньо широко здійснює трактування даного феномену, включаючи здібність налагоджувати контакт з іншими людьми; володіння комплексом соціальних методів, які дають можливість людині почувати себе вільно у спільноті інших людей; знання соціальних проблем; чутливість до стимулів, якими володіють інші члени соціальної групи; вміння зрозуміти й проникнути у настрій незнайомих людей, їх особистісні характеристики.

Не менш важливий внесок у розробку вивчення соціального інтелекту простежуємо у працях Дж. Гілфорда [171]. За його концепцією соціальний інтелект є системою інтегральних здібностей, незалежних від факторів загального інтелекту. Як зазначає автор, ці здібності, як і загально інтегральні, доцільно розглядати у просторі трьох основних дескрипторів (змісту, операції, результатів), провідним серед яких він вважає операції пізнання. Саме на дослідженні специфіки пізнання поведінки Дж. Гілфорд зосередив свої дослідження. На його думку, соціальний інтелект людини включає шість факторів. Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну та невербальну експресію поведінки. Пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні

властивості в деякому потоці експресивної чи ситуативної інформації про поведінку. Пізнання відношень поведінки – здатність розуміти відношення, що існують між одиницями інформації про поведінку. Пізнання системи поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, смисл їхньої поведінки в цих ситуаціях. Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміну значення подібної поведінки (вербальної чи невербальної) в різних ситуаційних контекстах. Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [171].

Існують й інші методи, за допомогою яких можна виявити індивідуальні властивості соціального інтелекту. Варто відмітити один з найбільш відомих тестів для визначення рівня соціального інтелекту, автором якого є Дж. Вашингтон. При розробці такого тесту дослідником було включено ряд підтестів, які оцінюють критичні рішення в соціальних ситуаціях, визначають психічний стан людини після виконання завдань, оцінюють пам'ять на імена та обличчя, визначають поведінку людини та почуття гумору. До недавнього часу вважали, що даний тест дає результати, які важко відокремити від загальної оцінки абстрактного інтелекту [108].

На певному етапі вивчення соціального інтелекту поставало завдання знайти його співвідношення із загальним інтелектом. Д. Кітінгом було використано батарею тестів, які об'єднували методики для виміру академічного інтелекту, включаючи вербальні і невербальні шкали, тест соціальної ситуації (вирішення соціальних проблем), тест визначення результату (на основі теорії розвитку Л. Колберга), індекс соціальної зрілості. Але при обробці результатів не було виявлено значущої кореляції між оцінками соціального інтелекту, разом з тим не знайдено підтвердження тому, що рівень соціального інтелекту відрізняється від рівня академічного. Стверджуючи, що соціальний інтелект входить у структуру особистості, а не пізнавальних здібностей, Н. Кентор та Дж. Кілстром відхиляються від питання його розбіжностей з академічним інтелектом. На думку дослідників, не вірним є сам підхід психометричного виміру інтелекту, оскільки

він спрямований на рівень соціального інтелекту конкретної людини, а не на визначення поведінки особистості. Вчені оцінювали уявлення окремої особистості про соціальний інтелект, а соціальну поведінку пов'язували із знаннями і стратегіями людини, які є необхідними для виконання соціальних завдань. Автори вважають, що важливе значення мають особистісні характеристики, саме які лежать в основі ефективної взаємодії з оточуючими [108].

У концептуальній моделі, яку запропонував Г. Айзенк, соціальний інтелект визначається як вид інтелекту. У поданій моделі дотримуються ідей генерального фактора інтелекту, водночас втілюючи окремі елементи схеми Дж. Гілфорда, яку автор вважає недостатньо підтвердженою емпірично і теоретично. Не протиставляючи одну одній, Г. Айзенк об'єднав три різні існуючі концепції інтелекту. Вченим було розмежовано поняття біологічний інтелект, соціальний інтелект, психометричний інтелект [3].

Біологічний інтелект – це природжені здібності, що пов'язані зі структурами і функціями кори головного мозку. Він є фізіологічною, генетичною, нейрологічною, гормональною основою пізнавальної поведінки. Це найбільш фундаментальний аспект інтелекту. Психометричний інтелект об'єднує біологічний та соціальний інтелект, його рівень визначається соціокультурними чинниками: виховання, освіта, культура, соціальний та економічний статус. Соціальний інтелект формується внаслідок соціалізації, під дією соціальних явищ. Унаслідок їхнього впливу соціалізації формується соціальний інтелект, який є значно ширший, ніж психометричний та біологічний [3].

Р. Риггіо з групою вчених використовували різні методи для визначення рівня соціального інтелекту і різні способи оцінки рівня академічного інтелекту [176]. Дослідники виявили порівняльну кореляцію в отриманих результатах, які демонструють рівень академічного і соціального інтелекту. Вона була такою, яка існує між оцінками інтелекту, що характеризують рівень цих типів. В результаті факторного аналізу вони припустили наявність двох факторів. Один з них, оцінка якого проводилась за шкалою абстрактного мислення Шиплі-

Хартфорда і на основі досліджень Дж. Гілфорда, було визначено як інтелект абстрактного мислення. Інший – оцінка якого проводилась за «Вербальною шкалою Шиплі-Хартфорда» і за описом соціальних навиків, був названий вербальним інтелектом. Ці відкриття дають підстави припустити, що академічний і соціальний інтелект являють собою сумісні області. Тобто вербальні підходи при дослідженні соціального інтелекту не дають можливості визначити різницю між рівнем абстрактного та соціального інтелекту.

Отже, з метою дослідження соціального інтелекту як самостійної характеристики особистості дослідники почали використовувати біхевіористичні підходи. М. О'Салліван та його колеги розробили низку додаткових тестів, які базувались на моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда. Ці тести були націлені на поведінкові, а не на когнітивні здібності і оцінюють соціальний інтелект як здібність поводитись з людьми [175]. Наступними були дослідження М. Форда і М. Тісака, саме вони визначали поведінкові складові соціального інтелекту. Визначення академічного і соціального інтелекту ґрунтувалося на важливості окремих факторів. У подальшому дослідники встановили, що оцінку соціальної компетентності і ступінь рівня співчуття легше встановити при бесіді, ніж при тестуванні вербальним і математичним способами [170]. Дослідження Л. Брауна і Р. Ентоні свідчать про те, що моделі соціального і академічного інтелекту відмінні, але потенційно взаємопов'язані. За допомогою компонентного аналізу вченими було встановлено, що отримані результати поділяються на три головні складові, до яких належать академічний компонент, компонент зовнішньої оцінки, компонент самооцінки. Дослідники встановили, що рівень соціального інтелекту може не залежати від рівня академічного [165].

Проводячи теоретичний огляд психологічної літератури, ми помічаємо, що зарубіжні психологи вимірювали соціальний інтелект також за допомогою невербальних підходів. Д. Арчер і Р. Акерт. розробили тест із назвою «соціальна інтерпретація». При дослідженні з використання цього тесту увага надавалась у першу чергу висновкам, які були зроблені на основі вербальних версій

невербальної інформації [164]. С. Вонг, Д. Дей, С. Максвелл, Н. Міра спробували встановити взаємозв'язок між когнітивними і поведінковими оцінками форм інтелекту. За допомогою факторного аналізу вони помітили, що виходячи з отриманих результатів дослідження, модель буде містити наступні складові: соціальну проникливість, ефективність гетеросексуальної взаємодії і академічний інтелект. Інший напрямок дослідження ґрунтувався на вивченні трьох когнітивних аспектів соціального інтелекту таких, як соціальні знання (знання правил етикету), соціальна проникливість (здібність розуміти емоційний стан інших) та соціальна інтуїція (здібність розуміти спостережувану поведінку у рамках соціального контексту). На думку дослідників, найкраща модель включає три складові: академічний інтелект, комбінований фактор соціального розуміння (соціальна інтуїція) і соціальні знання. Науковці виділяють не лише поведінкові, а також когнітивні аспекти соціального інтелекту, що характеризують його відмінність від академічного [182].

Н. Кантор та його колеги вивчали когнітивні процеси, вважаючи їх інтелектуальною соціальною поведінкою. Вони встановили, що люди формують плани дій, відстежують свій розвиток, оцінюють результати власної діяльності, звертаються до своєї біографічної пам'яті, щоб зрозуміти різні причини, що приводять їх до досягнення отриманих результатів, і альтернативні дії, які були можливі. Запропонований дослідниками спосіб, який дозволяє встановити інтелект успіху – рівень інтелекту, призводить до досягнення успіху. Методом факторного аналізу авторами було виділено п'ять аспектів соціального інтелекту: інтерес і турбота про інших людей, навички соціального функціонування, здібність до емпатії, емоційність та чутливість до вираження емоцій іншими людьми, соціальне занепокоєння [166].

Отже, ми помічаємо, що існує багато визначень і трактувань поняття соціального інтелекту, а також і дослідників, які займаються вивченням даної проблеми. І все ж таки можна зробити висновок про те, що вивчення соціального

інтелекту передбачає наявність таких аспектів, як соціальне сприйняття, соціальні знання, соціальна інтуїція, співпереживання та соціальна адаптація.

Вивчаючи дослідження соціального інтелекту у вітчизняній психології, передусім варто згадати здобутки Ю. Ємельянова. На думку автора, даний термін означає увесь соціальний потенціал людини, а також сфери можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда. Під цими трактуванням дослідник розуміє стійку, основу на специфіці мисленнєвих процесів, ефективного реагування та соціального досвіду здатність розуміти самого себе, інших людей, їхні взаємовідносини та прогнозувати міжособистісні події. Ю. Ємельянов виділяє такі основні функції соціального інтелекту, як адаптивну, пізнавальну, прогностичну, регулятивну, комунікативну [31].

За А. Южаніною, соціальний інтелект можна розглядати у вимірах соціально-перцептивної здібності, соціальної уяви та соціальної техніки спілкування. Під соціально-перцептивними здібностями розуміються такі прояви особистості як суб'єкта соціальної життєдіяльності, котрі лежать в основі адекватного відображення індивідуальних особистісних властивостей партнера, особливостей протікання його психічних процесів та проявів емоційної сфери. Вони забезпечують точність у розумінні характеру відносин реципієнта з оточуючими. Соціальну уяву розглядають як здатність до адекватного моделювання індивідуальних та особистісних особливостей людей на основі зовнішніх ознак, а також здатність прогнозувати характер поведінки реципієнта в конкретних ситуаціях, точно передбачати особливості подальшої взаємодії з ними. Як зазначає автор, проявом соціального інтелекту також варто вважати наявність власної життєвої теорії, яка за своїм змістом близька до науково відкритих законів розвитку соціальної дійсності, що стоять уже ближче до переконань людини. Останній компонент дослідниця умовно називає дієвим. Відтак соціальний інтелект проявляється в багатстві технік та засобів спілкування, у здатності прийняти роль іншого, оволодіти ситуацією та спрямувати взаємодію у потрібному для індивіда напрямку. Найвищим показником розвитку соціально-

інтелектуального потенціалу особистості є її здатність впливати на психічні стани та прояви інших людей, а також на формування психічних властивостей оточуючих. У цьому вимірі соціального інтелекту задіяні кілька психічних процесів, провідними з яких є мовлення та мислення. У даному випадку неабияка роль належить вербальному інтелекту як потенціалу загальних мовленнєвих здібностей особистості, який створює основу соціального мислення [161].

Ще одним вітчизняним дослідником, який стояв у витоків вивчення соціального інтелекту була М. Бобнева. Вона визначила цей конструкт в системі соціального розвитку особистості. Авторка розглядає в якості механізму формування особистості процес соціалізації, розуміючи його в широку сенсі як набуття якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві і в більш конкретному – включення людини в ту чи іншу соціальну групу і сформованість певних якостей і здібностей. Соціальний інтелект вона розуміє як здатність вбачати і сприймати складні відносини і залежності у соціальній сфері. М. Бобнева вважає, що соціальний інтелект необхідно розцінювати як особливу здатність людини, яка формується в процесі своєї діяльності у соціальній сфері, у сфері спілкування і соціальних взаємодій [12].

У працях М. Амінова і М. Молоканова розглянуто соціальний інтелект як умову вибору профілю діяльності у майбутніх практичних психологів. Вони вивчали зв'язок соціального інтелекту з професійною спрямованістю особистості. Автори переконані, що професіоналізм психолога залежить від наявності спеціальних здібностей, зокрема від соціального інтелекту. На думку дослідників, провідними компонентами здібностей до психологічної роботи, до роботи з людьми є соціальний інтелект (здібність до розуміння поведінки інших людей), фасилітивність (підтримуючий стиль соціальних стосунків) [6].

Подальша розробка даної проблеми призвела до опису терміна «соціальний інтелект» як здатності бачити й оцінювати складні відносини і залежності в соціальній сфері. У своїх роботах Н. Булка говорить, що соціальний інтелект – це особлива здатність людини, яка формується в процесі її діяльності в соціумі, сфері

спілкування і соціальної взаємодії, пов'язана з умінням творчо мислити і творчо підходити до вирішення проблемних ситуацій у спілкуванні із соціальним оточенням [17].

Варто відмітити підхід до вивчення соціального інтелекту Н. Кудрявцевої. На її думку, соціальний інтелект – це коло психічних властивостей і механізмів, котрі визначають прогресивні зміни інтелекту. Його ключовими компонентами є інтелектуальний статус, пізнавальна мотивація, здатність до самовідображення та самовизнання, а також розумова працездатність та розумова самооцінка людини [59].

Серед існуючих теорій заслуговує на увагу концепція соціального інтелекту, запропонована вітчизняним вченим В. Куніциною [62]. На відміну від згаданих вище уявлень про соціальний інтелект, вона вважає можливим виділення окремого аспекту цього складного явища – комунікативно-особистісного потенціалу, котрий є достатньо узагальненим і дозволяє наблизитись до розуміння специфічної структури соціального інтелекту та особливостей його функціонування на різних вікових етапах. Авторка пропонує розуміти соціальний інтелект як багатомірну, складну структуру, що має наступні складові: комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, які полегшують чи ускладнюють спілкування, на їх основі формуються такі інтегральні комунікативні якості, як психологічна контактність і комунікативна сумісність; це – основний стрижень соціального інтелекту; характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, відсутність придушених імпульсів, відкритість новим ідеям; соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальне уявлення, здібність розуміти і моделювати соціальні явища, розуміти людей та мотиви, що ними керують; енергетичні характеристики – психічна і фізична витривалість, активність, слабка виснаженість. Виходячи з цього, В. Куніцина запропонувала таке визначення: «соціальний інтелект – це глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис та рівня енергетичного забезпечення процесів саморегуляції». Ці риси зумовлюють

прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень. У свою чергу, зазначені здібності дозволяють досягти гармонії з собою й оточуючим середовищем [62].

Поглибленню уявлень про соціальний інтелект сприяє теорія, розроблена Д. Ушаковим, який, характеризуючи концепцію соціального інтелекту, виокремлює три групи критеріїв, що описують зазначене явище: когнітивні, емоційні та поведінкові. Змістовно кожен з компонентів може бути представлено таким чином. Когнітивний компонент – це соціальні знання (знання про людей, знання спеціальних правил, розуміння оточуючих); соціальна пам'ять (пам'ять на імена та обличчя); соціальна інтуїція (оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів, вчинків інших людей, здатність адекватно сприймати поведінку інших у межах соціального контексту); соціальне прогнозування (формулювання планів власних дій, рефлексія власного розвитку, оцінка невикористаних альтернативних можливостей). Емоційний компонент – соціальна виразність (емоційна виразність, емоційна чутливість, емоційний контроль); співпереживання (здатність ставити себе на місце інших, долати комунікативний та моральний егоцентризм); здатність до саморегуляції (уміння регулювати власні емоції та настрої). Поведінковий компонент – це соціальне сприймання (уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору); соціальна взаємодія (здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективної взаємодії); соціальна адаптація (уміння пояснити й переконати інших, відкритість у взаєминах з оточуючими [132].

Так, у своїх працях А. Молокостова робить акцент на вивченні особливостей соціального інтелекту студентів із різним психологічним типом особистості. Авторка розглядає когнітивні критерії соціального інтелекту, які зіставляються з наступними характеристиками: здатність передбачити наслідки поведінки людей; здатність до логічного узагальнення; виділення загальних істотних ознак з різними невербальними реакціями людини; здатність розуміти зміну значення похідних

вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка її викликала; здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії та значення поведінки людей в даній ситуації. Результати дослідження А. Молокостової дозволяють стверджувати, що оптимальним є середній рівень розвитку соціального інтелекту, який дає можливість особистості адекватно оцінювати реакції і умови соціального середовища і на основі цього ефективно взаємодіяти з іншими [75].

Таким чином, охарактеризувавши різні підходи до вивчення соціального інтелекту, прослідковуємо, що соціальний інтелект – це здібність, котра виникає на базі комплексу особистісних, комунікативних і поведінкових характеристик, включаючи процеси саморегуляції. Незважаючи на той факт, що значна кількість досліджень намагається порівняти соціальний інтелект із академічним, вважаємо, що провідними поєднувальними ланцюгами цих видів є вербальний інтелект. Тобто, соціальний інтелект є здібністю, які зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень. Усі ці здібності реалізуються завдяки мисленню і мові, які, у свою чергу, визначають ефективність комунікації і побудову якісної міжособової взаємодії.

Узагальнюючи теорії соціального інтелекту, ми повністю поділяємо позицію Л. Засекіної про те, що розмежування академічного, соціального, практичного, культурного, емоційного інтелекту є доволі штучним процесом, який спрямований на глибше розуміння особистості та її ефективне життєздійснення у фізичному і соціальному світі. Натомість в особистості є система інтелектуальних утворень, які визначають її ефективність у розв'язанні різних задач: академічних, соціальних, професійних і та ін. [36]. Таким чином, у нашому дослідженні, ці утворення пов'язані з ефективною соціальною взаємодією особистості через прояви важливого компонента соціального інтелекту – довіри. Тому розглянемо поняття довіри більш докладно.

1.2. Визначення поняття довіри у психологічній літературі

Вивчення проблеми довіри проводиться дослідниками різних теоретичних напрямків і визначається це поняття також по-різному. Як зазначає С. Кастадло, основна причина розмаїття полягає у тому, що довірою називають різні феномени. У результаті контент-аналізу найбільш часто цитованих визначень довіри він виділяє п'ять основних: 1) довіра, безпосередньо пов'язана з очікуванням, переконанням, волевиявленням або установкою; 2) довіра проявляється по відношенню до різних об'єктів, якими можуть бути інші індивіди, групи, організації, соціальні інститути; 3) довіра часто виявляється через дію або поведінку, чим підкреслює діяльнісний аспект довіри, а саме дію суб'єкта як засіб прояву довіри; 4) визначення довіри включає результати і наслідки прояву довіри, дії можуть бути передбачені і позитивно оцінені суб'єктом довіри; 5) трактування довіри включає ризикованість ситуації прийняття рішення [168].

На нашу думку, саме останнє визначення набуває неабиякої ваги для професійної діяльності журналістів, адже вимоги до такої професії часто передбачають прийняття швидких рішень у різних соціальних ситуаціях.

На думку М. Леонова та І. Леонової, основою типологій довіри є різні критерії. Однією із прийнятих основ типології – це об'єкт довіри. Об'єктами довіри є певні люди як носії певних соціальних ролей, соціальні групи та організації, а також різні феномени та явища матеріального та нематеріального світу. Зазвичай розрізняють довіру міжособистісну (тобто між людьми) та інституціональну (на рівні усього суспільства, тобто довіра людей до соціальних інститутів та їхніх представників). Інституціональна довіра – фактор формування особистісної довіри. Соціальна довіра – очікування надійності від інших індивідів, не пов'язаної з будь-якою конкретною поведінкою у певній ситуації. Це довіра, відчужена від кожної конкретної людини, узагальнена довіра, яка живе у суспільстві. Під поняттям особистісна довіра розуміється схильність особистості довіряти конкретним людям, отже її варто розглядати як основу формування

соціальної довіри [65]. Таке формування відображається у соціальному інтелекті особистості, який як зазначалось, сприяє швидкому адаптуванню до змін умов існування, правильному розумінню співрозмовника, прогнозуванню його та своєї поведінки. Ми вважаємо, що саме журналісти є провідною ланкою у формуванні інституціональної і соціальної довіри через власну особистість, просуваючи довіру на особистісному рівні, взаємодіючи із різними об'єктами довіри: інституціями / організаціями, макро- і мікро-середовищами і окремими людьми.

Дж. Роттер визначав довіру у людських взаєминах (interpersonal trust) як узагальнені очікування людини щодо того, наскільки можна покластися на слова, обіцянки, висловлювання або письмові заяви іншої людини або групи людей [179]. Довіра в людських взаєминах не має на увазі віру в те, що люди хороші за своєю природою, або в те, що ми живемо в кращому з можливих світів. Також не варто прирівнювати її до довірливості. Дж. Роттер розглядав довіру у людських взаєминах як довіру в тих випадках, коли немає очевидних причин не вірити, у той час коли довірливість – це безрозсудна або наївна віра в усе, що говорять інші люди. Припускаючи, що ця особистісна характеристика дуже важлива для передбачення поведінки, Дж. Роттер розробив для вимірювання довіри в людських взаєминах спеціальну шкалу «Шкала довіри в людських взаєминах» (Interpersonal Trust Scale). Дослідник зазначав, оскільки мова йде про очікування людини щодо інтеракцій, то показник довіри можна оцінити з точки зору соціуму. Якщо визначати довіру незалежно від довірливості, то високий рівень довіри найбажаніший, оскільки довіра необхідна для виживання цивілізації. Суспільство може нормально функціонувати лише тоді, коли люди мають хоча б середній ступінь довіри один до одного. Таким чином, під поняттям довіри Дж. Роттер розумів загальний оптимізм відносно суспільства, тобто тенденцію довіряти різним групам людей, з якими доводиться спілкуватись [178]. Таким чином, вважаємо, що довіра є структурним компонентом соціального інтелекту, який формується у процесі діяльності особистості у соціумі, сфері спілкування і соціальної взаємодії, пов'язаний з умінням творчо мислити і творчо підходити до

вирішення проблемних ситуацій у спілкуванні із соціальним оточенням та є важливим у професійній діяльності журналістів.

Д. Руссо, С. Сіткін, Р. Берт і К. Камерер, вивчаючи сучасний стан теоретичних та емпіричних досліджень із проблеми довіри, стверджують, що «довіра – це психологічний стан, що включає намір прийняти власну вразливість, яка ґрунтується на позитивних очікуваннях щодо намірів або поведінки інших» [87]. Крім того, Д. Руссо вважає, що довіра може ґрунтуватись на розрахунку, «емоційному відношенні», а також на їх комбінації (інституційна довіра).

Д. Левіс, А. Вейгера, С. Робінсон визначають довіру як усвідомлення людиною власної вразливості або ризику, що виникають у результаті невизначеності мотивів, намірів і очікуваних дій людей, від яких він залежить [174].

Довіру вивчають з позиції двох складових – раціональна і емоційна. До раціональної відноситься впевненість у тому, що об'єкт довіри здатний виконати взяті на себе зобов'язання. Вона ґрунтується на оцінці його компетентності, результативності праці, а також послідовності, передбаченні його вчинків. Х. Шрадер зазначає, що традиція розгляду довіри як результату раціонального вибору і розрахунку найбільш поширена у теорії прийняття рішень і теорії ігор. В основу емоційної складової довіри покладено оцінку «доброї волі» партнера, спільності цінностей і мотивів: доброзичливості, відкритості для успішного вирішення проблеми, мотивації на досягнення спільної мети, порядності [159].

На думку В. Зінченко, довіра – це особливе почуття, що характеризує не лише здібності людини до сприйняття зовнішніх стимулів, але і її ставлення до інших людей. Почуття довіри вбирає у себе цілу гаму емоцій, проявів і протиставлень, однаково важливих як для розуміння внутрішнього світу людини, його намірів і мотивів, так і для розуміння її поведінки і діяльності [44].

Дослідник у напрямку вивчення довіри Р. Шо визначає даний феномен як надію на те, що люди, від яких ми залежні, виправдовують наші очікування,

пов'язуючи це з такими поняттями, як порядність, чесність, прояв турботи. На його думку саме довіра пронизує людське життя, як індивідуальне так і суспільне. Без неї неможливі елементарні, а також самі складні явища [157].

Довіра як психологічна риса, стан, очікування та сукупність раціональних і емоційних настанов на рівні особистості породжує інший рівень довіри – інституціональну довіру – довіру в організаціях. Довіра в організації – це очікування того, що людина або організація будуть діяти в інтересах особистості навіть тоді, коли остання не здійснює контроль [46]. Довіра є важливою в усіх рівнях організації і проявляється по-різному у професійній діяльності різних фахівців.

Спробуємо визначити різні рівні довіри у професійній діяльності журналістів. Внутрішньо організаційний рівень, на наш погляд, представлений довірою підлеглих до керівника, довірою журналістів один до одного, довірою між членами організації або редакції, довірою до нововведень в організації. Окремим рівнем представлена довіра організації до зовнішніх співробітників тих, хто активно надає інформацію для її об'єктивного висвітлення і донесення до мас. Разом з тим, ступінь довіри зовнішніх співробітників може суттєво відрізнятись. Наслідком недостатнього рівня довіри в організації є неефективна взаємодія між членами колективу, між керівником і підлеглим, низька мотивація, нервові стреси, нездатність групи адаптуватись до змін, неадекватний соціально-психологічний клімат і, як висновок, низький рівень соціального інтелекту працівників. Це, у свою чергу, призводить до байдужого відношення журналістів до своєї роботи, частому їх звільненню, глибоких конфліктів, негативного іміджу редакції та їх керівників, недовіри до організації в цілому, виникнення реальної загрози її існування як єдиного цілого. Саме належний рівень довіри, що забезпечує впевненість в іншій людині, в ситуації, коли індивіди залежать один від одного, а також сприятливі умови для саморозкриття, самореалізації, толерантності, гармонійним взаємовідносинам, здатний не допустити появи зазначених негативних моментів у журналістсько-редакторській організації.

На думку Т. Скрипкіної, явище довіри вказує на її надзвичайну важливість для встановлення позитивних відносин між людьми [122].

Розуміння довіри як механізму, способу, спрямованого на об'єднання людини, з одного боку, зі своїми внутрішніми цінностями, потребами, інтересами й бажаннями, тобто власною суб'єктивністю, а з іншого – з тією частиною світу, з якою вона збирається вступати у взаємодію й дозволяє кваліфікувати довіру як соціально-психологічне явище. Психологічним механізмом довіри є соціальна установка, що формується завдяки одночасній спрямованості психіки людини на світ, на себе та взаємодію двох протилежних позицій – соціальної й особистісної, що сформувалися на основі минулого досвіду взаємодії людини зі світом.

Таким чином, довіра існує в інтер-індивідному просторі, хоча функціонує, проявляє себе в мета-індивідному просторі. Тому вона змінюється, трансформується, здійснюючи пізнавальну функцію (зв'язку людини зі світом). Довіра – явище двополюсне: внутрішнє й соціальне. Таким чином, довіра – це багатогранне утворення, яке включає: первинні установки, що мають біосоціальну зумовленість (базову довіру – недовіру до світу, потребу в безпеці); вторинні установки («вторинна довіра», спрямування на світ чи на себе), інтеріоризуючись, перетворюються на особистісні установки, що фіксуються як якості особистості [122].

Т. Скрипкіна зазначає, що здібність самотійно приймати рішення – важлива умова наявності довіри до себе [122, с. 231].

При встановленні довірливого контакту з іншими людьми важливою є міра, яка проявляється на певному рівні довіри як до себе так і до інших. Вміння проявляти таку міру є гарантією гармонійних взаємовідносин з собою і зі світом одночасно. Таке вміння з'являється у людини з досвідом, а також у залежності від особливостей виховання, оскільки це явище є соціальне, якому потрібно навчатись. Наявність оптимальної міри довіри, загалом пов'язане з концептуальною системою особистісної організації або з Я-концепцією. Я-концепція – довіра до себе [122, с. 232].

При довірі виникає психологічна ситуація між суб'єктами. В процесі розвитку й сприйняття у суб'єктивному внутрішньому просторі особистості формуються певні смислові утворення, які виконують роль своєрідних фільтрів. У кінцевому результаті вони визначають міру або кількість особистої волі кожної конкретної людини, виступаючи одним з емпіричних кореляторів рівня довіри до себе. Тому довіра до себе – специфічне суб'єктивне утворення особистості, пов'язане з іншими внутрішньо особистісними утвореннями (самостворення, локус контролю, рівень самореалізації особистості), що має відношення до самосвідомості [122, с. 146].

К. Роджерс на процесуальному рівні описував феномен, який назвав відчуженням людини від своєї суті, що без сумніву має відношення до виділеного феномену довіри до себе. Дані роздуми дозволяють допускати, що порушення у внутрішньо особистісній сфері, пов'язане з порушенням у сфері міжособистісних стосунків [177].

Е. Еріксон вважає довіру і недовіру базовим почуттями, визначальними у подальшому розвитку практично усіх основних ставлень до інших людей, до себе самих і до світу в цілому [160]. На думку дослідника, перша базова установка, яка дозволяє відчувати почуття комфорту від процесу життя, це довіра до світу [160, с. 4].

Довіра до світу пов'язана з довірою до себе як частини світу, проте ці пропорції, або «кількість» довіри, делегованої собі і світу, можуть бути різними. Як зазначає Т. Скрипкіна, не варто думати, що в одних випадках людина повністю покладається на світ, а в інших довіряє лише собі як автономному суб'єкту діяльності. Така дихотомія призводить до спрощеної онтологічної картини. Довіра до світу і довіра до себе прагнуть до гармонійного поєднання, інакше спостерігається або ризик, або повне відчуження індивідуальності від самої себе. Людина, взаємодіючи зі світом, завжди прагне до того, щоб залишатися іманентною одночасно і собі, і світові. Але це відповідність, ця іманентність постійно порушується, і тоді виникає проблема вибору – віддати перевагу умовам,

наданим світом, або реалізувати власні можливості, збільшивши рівень довіри до себе. Отже, зрозуміти специфіку довіри людини до світу можна, лише розглядаючи людину і світ як єдину систему, утворення єдиної онтології. Людина і світ, вступаючи у взаємодію, утворюють іншу онтологічну реальність, ніж існуючи окремо. На думку автора, людина і світ окремо існувати не можуть, бо людина наділена об'єктами цього світу різними смислами, робить їх ціннісними, значущими. Інша онтологічна реальність і є суб'єктивний світ людини [122].

В цілому здібність довіряти собі можна позначити як здібність до творчої самоорганізації власного життя, здібність володіння собою і своїм життям.

Більшість дослідників визначають довіру як певні позитивні або оптимістичні очікування щодо поведінки інших. Ф. Фукуяма характеризує довіру, яка виникає у рамках певної спільноти в очікуванні того, що її члени будуть поводити себе чесно, проявляючи готовність до взаємодопомоги відповідно до загальноприйнятих норм, культурних традицій, звичаїв, загальних етичних цінностей [139].

Як зазначає І. Леонова, актуальним питанням сьогодні є пошук предикторів довіри у міжособових стосунках. Так, автором було встановлено, що предикторами міжособової довіри є соціальний інтелект та макіавеллізм особистості [37].

Таким чином, результати теоретичного аналізу свідчать про відсутність єдиного визначення довіри як загально-психологічного феномену. У різних дослідженнях вона визначається як очікування, особистісна риса, психічний стан, раціонально-емоційні настанови та ставлення. У нашому дослідженні ми визначаємо довіру як ставлення до себе, до інших і до світу, що є важливою особистісною і професійно важливою характеристикою журналістів, яка належить до структури його соціального інтелекту і зумовлює його ефективну міжособову взаємодію.

Довіра є важливим компонентом соціального інтелекту особистості, яка набуває значущості у професійній діяльності журналістів на усіх рівнях:

особистісному, соціальному і інституціональному. Саме журналісти, взаємодіючи із різними об'єктами довіри (конкретними людьми, соціальними групами і організаціями), можуть здійснити значний вплив на розвиток суспільної довіри, яка є важливим соціально-психологічним чинником благополуччя особистості у суспільстві. Окрім цього, важливою є довіра у міжособових стосунках у контексті професійної діяльності журналіста в межах власної організації, яка визначає ефективність його діяльності та гармонійність горизонтальної й вертикальної взаємодії. Оскільки довіра – це є одночасно причина і наслідок ефективної діяльності журналістів, розглянемо психологічні особливості останньої для глибшого розуміння прояву довіри у цієї професійної групи.

1.3. Особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності

Особистість у психології найчастіше зводиться до особливої якості людини, яка набувається у соціально-культурному середовищі у процесі спільної діяльності і спілкування. Такі положення було закладено культурно-історичною теорією Л. Виготського і розвинуто у діяльнісному підході О. Леонтьєва. За С. Рубінштейном, важливим є розуміння активного начала в особистості, що втілюється у поняття суб'єктності, яка й визначає напрям і зміст діяльності.

Діяльність – це процес активного ставлення людини до дійсності, упродовж якого відбувається досягнення суб'єктом поставлених раніше цілей, задоволення різноманітних потреб і освоєння суспільного досвіду. Оскільки у нашому дослідженні ми визначаємо довіру також через модус ставлення, то вважаємо за доцільне розглянути ставлення до себе, до інших і до світу через категорію професійної діяльності журналістів як процесу активного ставлення до професійної дійсності та досягнення професійних цілей.

Таким чином, для комплексного вивчення довіри у структурі соціального інтелекту важливим постає завдання дослідження особистості журналіста у контексті його професійної діяльності. Відтак, у фокус нашої уваги потрапляють

два основних аспекти: важливі професійні якості особистості журналіста, які забезпечують йому ефективність професійної діяльності, а по-друге, психологічні особливості професійної діяльності журналістів, які визначають специфіку прояву довіри як структурного компонента його соціального інтелекту.

На думку Л. Світич, провідною характеристикою особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності є парадоксальність, яка визначається специфікою праці цих фахівців. До основних парадоксів належать такі основні особливості професійної діяльності журналістів: необхідність схопити актуальну інформацію, яка б одночасно могла розглядатися як вічна цінність незалежно від виміру часу; необхідність реалізації значної кількості соціальних ролей, які визначаються як професійним завданням, так і ціннісними вподобаннями цільової аудиторії; прагнення дотримуватися свободи слова при одночасній необхідності підпорядковуватися владним структурам, засновниками і т. ін.; необхідність збереження індивідуальності і своєрідності особистості при належності до колективу колег та інших референтних груп; важливість збереження інтровертованих рис, необхідних для реалізації творчої професії та екстравертованості для комунікації із широким колом цільової аудиторії. Однією із проблема особистості журналіста є відсутність можливості творчого зростання, незважаючи на те, що часто саме ця професія обирається для творчої самореалізації.

Для глибшого розуміння цих суперечностей та їх впливу на становлення особистості журналіста як суб'єкта ефективної професійної діяльності, вважаємо за необхідне розглянути психологічні особливості останньої.

У діяльності проявляються, а також, згідно з С. Рубінштейном, формується і розвивається людина та її психіка. Введення категорії діяльності в психологію змінило уявлення про психічне як унікальне, специфічне явище, що має статус епіфеномена. Аналіз діяльності і особливостей її впливу на психіку дозволив по-іншому підійти до питань дослідження психічного. Це стало розглядатися і як результат (психічний образ, вміння, стан, почуття і ін.), і як процес [116].

Так, на думку С. Рубінштейна, психічне об'єктивно існує, передусім, як процес – живий, гранично динамічний, пластичний і гнучкий, безперервний, інколи спочатку повністю не заданий і є таким тому, що воно завжди формується тільки у процесі, безперервно змінюється при взаємодії індивіда зі зовнішнім світом і розвивається більш повно, відображаючи динамічність навколишньої дійсності та бере участь у регуляції всіх дій, вчинків. Автор вважав, що необхідно вивчати зміст відчуттів, сприйняття, мислення – внутрішні психічні процеси і стани суб'єкта динаміки та дії [116].

О. Леонтьєв надає перевагу ширшому вивченню діяльності, включаючи її зовнішню форму. Предметом психології в такому випадку є функція покладання суб'єкта у предметній дійсності і її перетворення у форму суб'єктивності [67].

І. Сеченов тлумачив психологію як науку про походження психічних діяльностей. Походження внутрішніх розумових операцій пояснюється за допомогою поняття інтеріоризації [121].

Трудова діяльність – процес активної зміни предметів природи, матеріального і духовного життя суспільства з метою задоволення потреб людини і створення різних цінностей. Предметом психологічного вивчення трудової діяльності є психічні процеси, фактори, стани, які спонукають, програмують і регулюють трудову активність людини, а також її особистісні властивості. Останні визначають специфіку діяльності і одночасно змінюються в ній. Трудова діяльність загалом, і її окремі аспекти зокрема, стали предметом аналізу для С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Д. Ошанина, К. Платонова, О. Конопкіна, В. Шадрикова та ін. [116; 56; 85; 103; 43; 96].

Вирішенням проблеми структури стилю діяльності займалися Є. Клімов, В. Мерлін, О. Лібін, Є. Ільїн, В. Морсанова, Л. Дорфман, Л. Музичко, І. Цар, Ю. Уварова, В. Толочек. Варто зазначити, що професійна самосвідомість і усвідомлення професійної придатності формується у процесі професійної підготовки та відповідної трудової діяльності. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що професійна самосвідомість, а також її основні структурні

компоненти, формуються у процесі трудової діяльності, а також удосконалюються, визначаючи рівень її розвитку та професійну успішність у суб'єктів праці. Таким чином, саме це є базовими характеристиками і одночасно критерієм визначення суб'єктивних якостей професіонала [130].

Особистісну готовність до діяльності прийнято розглядати як властивість особистості, що включає в себе усвідомлення професіоналом особистісного та суспільного значення діяльності, позитивне ставлення до неї та здатність до її виконання, що знаходить своє відображення у володінні людиною необхідними професійними компетентностями [131].

Предметом вивчення професійної діяльності журналістів варто вважати індивідуальну форму існування суспільних відносин, які характеризують спосіб включення особистості в існуючу структуру суспільної праці. Важливу роль у комплексному вивченні діяльності журналістів відіграє психологія. Як зазначає В. Шадриков, діяльність – це форма активного сприйняття дійсності, професійно спрямованої на досягнення свідомо визначених цілей та пов'язана зі створенням суспільно значущих цінностей або соціального досвіду [95]. Як видно із цього визначення, довіра є важливим соціально-психологічним і особистісним феноменом, який дає змогу будувати цілі професійної діяльності журналістів на основі цінності довіри. Виходячи з позицій В. Мясіщева, діяльність визначається через загально психологічне поняття ставлення. Саме ставлення є синтезом всієї системи взаємодії людини зі світом, включаючи раціональні, емоційні, міжособові та інші аспекти [80].

У сфері професійного становлення особистості С. Дружилов акцентує увагу на взаємозв'язку процесу її психічного розвитку з етапами професійного шляху. У рамках будь-якого попереднього шляху формуються ресурси і резерви подальшого професійного розвитку. Даний процес є кумулятивним, у ході якого результат розвитку кожного попереднього етапу, трансформуючись, певним чином включається в наступний. На думку автора, ефективність трудової діяльності людини в робочому процесі відіграє системоутворюючу роль і

відображає особливості тих системних зв'язків, які виникають між окремими компонентами індивідуального ресурсу професійного розвитку, які, у свою чергу, певною мірою реалізації в діяльності характеризують професіоналізм як інтегральну якість людини – професіонала [27].

У професійній діяльності, яка здійснюється в конкретних суспільно-історичних умовах, формуються і удосконалюються не лише окремі професійно важливі якості, знання, вміння і навички фахівця, але і відбувається становлення професійної психіки в цілому. З одного боку, особливості людини-професіонала істотно впливають на процес і результат його діяльності; з іншого боку, саме формування людини-професіонала відбувається упродовж професійної діяльності і під її впливом [28].

Такий підхід дає підстави для уявлення про внутрішній світ індивіда як сукупність елементів, об'єднаних певною структурою, що забезпечує активну, цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на відтворення та розвиток своєї сутності. При такому підході внутрішній світ журналіста постає як багатовимірна складно організована система, яка, по-перше, реалізує функцію спонукання до діяльності, націлюючи її на певні об'єкти реальної дійсності; по-друге, внутрішній світ, який забезпечує спрямованість, осмисленість здійснюваної діяльності, задає їй особистісні і одночасно соціально-історичні виміри; по-третє, внутрішній світ журналіста містить у собі компоненти, що забезпечують успішне здійснення діяльності.

На думку І. Дзялошинського, згідно з трьома напрямками функціонування внутрішнього світу журналіста, можна виділити в його структурі три основні компоненти: спонукальна сфера (що охоплює систему установок, потреб, життєвих цілей, мотивів); регулятивна і смислова сфери (що охоплюють сукупність ідеальних уявлень про світ, про самого індивіда, а також про способи пізнання, діяльності і спілкування). У складі смислової сфери журналіста виділяються такі елементи, як знання, цінності і норми, які представлені в полі свідомості, а також поза її межами і ті, що, здійснюючи відбиття та фіксацію у

своєму змісті: світ соціальних і професійних відносин, які орієнтують журналіста в реаліях дійсності, організують і спрямовують його діяльність, забезпечуючи її оптимальне здійснення. Виконавча сфера – це комплекс здібностей і навичок, ресурсів особистості, використовуючи які журналіст забезпечує творче вирішення поставлених завдань. Сфера здібностей журналіста, ступінь розвитку якої багато в чому визначає усі сторони його діяльності, об'єднує різні види здібностей і якостей, що базуються на таких фундаментальних здібностях, як інтелект, емоційність, воля [25].

Цілком можливе окреме вивчення кожного з компонентів цієї системи. Наприклад, можна досліджувати окремо знання журналіста: обсяг, широту, ступінь системності та інші. Як зазначає автор, можна вивчати за будь-якими показниками, що цікавлять дослідника, систему ціннісних орієнтацій, нормативну систему (виділивши в ній підструктуру виконавчого потенціалу, що об'єднує сукупність праксеологічних норм, які забезпечують оптимальне здійснення трудового, творчого процесу) і підструктуру морального потенціалу, що об'єднує сукупність норм, які реалізують етичну регуляцію поведінки журналіста. Але, виділяючи ті чи інші сфери внутрішнього світу журналіста як особливого предмета вивчення, необхідно постійно пам'ятати про те, що внутрішній світ це не лише сукупність елементів, а складна система, всі елементи якої пов'язані один з одним. Крім того, як і кожна система, внутрішній світ має свою ієрархію, що дозволяє виділити три основні рівні: фундаментальний (зберігає свою стабільність протягом тривалого часу – іноді всього життя), середній (міра стійкості якого значна, хоча і нижче, ніж у фундаментальній) і поверхневий (пов'язаний з конкретними реаліями зовнішнього світу і тому дуже мінливий) [25].

Важливим питанням залишається визначення особистісних рис і властивостей журналіста, які є професійно важливими для ефективності його професійної діяльності. Для визначення цих якостей необхідним є встановлення особливостей професійної діяльності, які, на наш погляд, можуть бути представлені процедурними особливостями.

Для визначення особистісних рис і властивостей журналіста, які є професійно важливими для ефективності його професійної діяльності, розглянемо процесуальне функціонування останньої на етапах цілеутворення, прогнозування, прийняття рішення, корекції (див. рис. 1.1).

Також варто врахувати, що професійна діяльність журналіста – це відношення, яке регулюється відповідною ціллю як образом майбутнього результату. Ціль розглядається як системоутворюючий фактор професійної діяльності. Отже зміст діяльності визначається не потребами людини, а саме ціллю. Поруч із цим виникає важливий діяльнісний феномен – явище розходження потреб, мотивів людини з безпосередніми цілями її діяльності.

Розглянуті ознаки, через які визначається поняття діяльності, дають змогу окреслити професійну діяльність журналістів, розкрити її основні психологічні властивості. З одного боку – це властивості активності, продуктивності, свідомості, соціальної зумовленості. З іншого боку, варто узяти до уваги, властивість предметності діяльності – її направленість на певний зовнішньо розташований стосовно до суб'єкта об'єкт, який виділяється ним як предмет своєї цілеспрямованої активності.

Визначення процесуальних особливостей професійної діяльності журналістів як активного ставлення до професійної дійсності дасть змогу глибше зрозуміти прояви довіри як ставлення журналіста до себе, до інших і до світу, що впливає на ефективність його міжособової взаємодії і професійної діяльності загалом.

Єдність діяльності журналіста слугує єдністю тих цілей, на які вона спрямована, і мотивів, з яких вона впливає. Мотиви та цілі діяльності, на відміну від мотивів та цілей окремих дій, мають зазвичай загальний інтегрований характер, відображають загальну спрямованість особистості, яка упродовж діяльності не лише проявляється, але й формується.

Виходячи з того, що конкретна ціль професійної діяльності журналіста досягається через ряд дій, результат кожної з яких варто вважати для даної конкретної дії ціллю.

Переломлюючись у переживанні журналіста, така діалектика цілей та засобів упродовж дій може приймати різноманітні форми. У тих випадках, коли журналіст ніби зупиняється на будь-якій окремій цілі, це перетворюється для нього в самоціль, діяльність його подрібнюється та розпадається. Варто відмітити, що при збереженні журналістом у полі свого зору великих задач, які поєднують у собі менші, фахівець переміщує свою конкретну ціль уперед, діяльність його стає більш збіраною та цілеспрямованою.

Дії включаються в новий, значно ширший контекст, надаючи цілі нового значення та більшу внутрішню змістовність, а мотивації – більшу насиченість. Інакше кажучи, дії слугують засобом вирішення більш загальної задачі, втрачаючи предметність [110; 111].

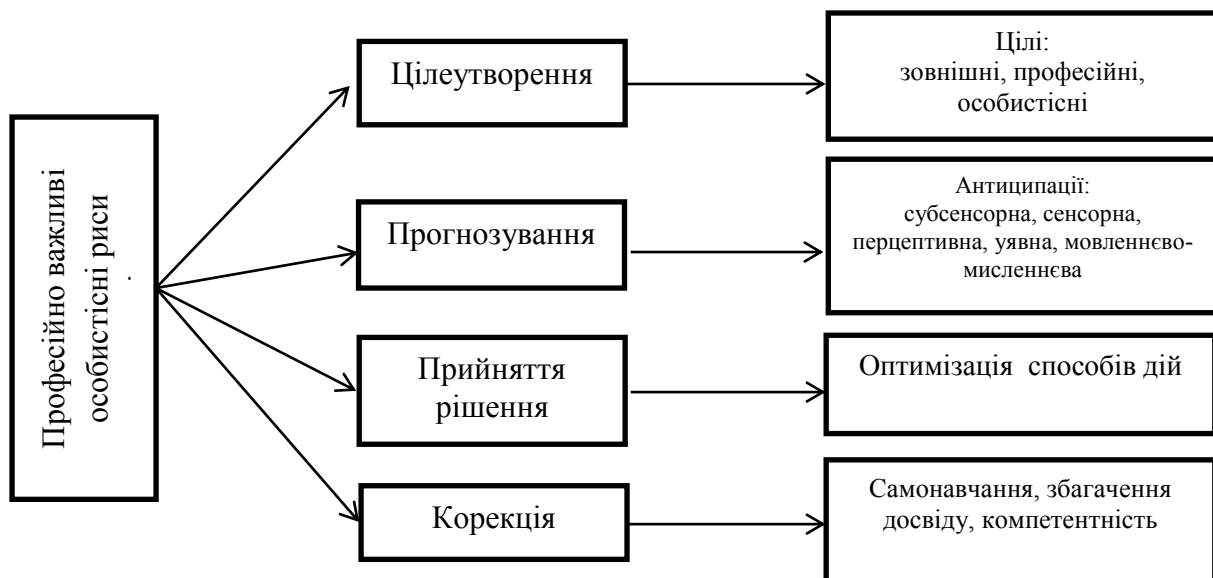

Рис.1.1. Процедурні особливості професійної діяльності журналістів

Ціллю професійної діяльності журналістів є виконання завдань, які перед ним постають у низці вимог, сформованих зовнішніми та внутрішньо професійними та особистісними чинниками. Зовнішні чинники вбирають у себе потреби державної політики, суспільства, конкурентного ринку. До виконання завдань, зумовлених внутрішньо професійними чинниками, варто віднести вимоги професійного середовища, професійного співтовариства. Особистісні чинники – це задоволення потреб у самореалізації, у відповідній освіті, в соціальному статусі.

Професійна діяльність журналістів інтегрована в загальний процес державного устрою, цивілізаційного і культурного прогресу. Ступінь управління цими процесами, як і ступінь відповідальності держави за їх протіканням, залежить від конкретної соціально-економічної і політичної ситуації. Тому держава, або намагається зробити з преси свій інструмент управління, або надає їй право розвиватися самостійно, розглядаючи професійну діяльність журналістів як форму зворотного зв'язку, яка дозволяє коригувати управлінські дії.

Потреби суспільства приводять до реалізації цілей, викликаних тим, що відносини суспільства та професійної діяльності журналістів є складними та різноплановими. Це пов'язано з тим, що журналістика є наслідком об'єктивного соціально-культурного розвитку. Також варто відмітити журналістику як соціальний інститут, який має чітко визначені функції, до ряду яких варто віднести: інформаційну, комунікативну, деструктивно-інтегративну, соціально-регулятивну, контролюючу, науково-пізнавальну, ідеологічну, що визначають права та обов'язки перед суспільством. Разом із тим суспільство формулює, а журналіст виконує певне соціальне замовлення, так само як і працівники інших соціальних інститутів [112; 113].

Соціум вимагає від журналіста виконання певних видів діяльності, визначає умови і обмеження його діяльності в професійному полі, а також закріплює за журналістикою певну сферу відповідальності і диктує необхідність формування бачення своєї місії. Таким чином, цілі професійної діяльності журналістів реалізуються при виконанні завдань, поставлених суспільством через масову комунікацію, яка здійснюється у великих соціальних групах. Це неможливо без розуміння того, чим живе аудиторія, і без застосування особливих зусиль зі створення важливих текстів для своїх читачів. Варто володіти не лише умінням відбору фактів, але і переводити інформацію про них на зрозумілу мову спілкування. Отже, це означає, що журналістський твір має бути частиною епістемі цільової аудиторії, епістемі суспільства, епістемі народу у його історичній перспективі [76].

Реалізуючи цілі, викликані конкурентним ринком, журналіст чітко розуміє, що продукція його діяльності є товаром, тобто повинна володіти не лише споживчою цінністю, але і цілим рядом параметрів, що забезпечують саму можливість присутності цього товару на ринку.

Сьогодні журналістика залишатися однією з найбільш престижних професій, де відбуваються тенденції зміни форм її здійснення у зв'язку включення комунікативних компонент, появи суміжних професійних середовищ (наприклад PR), трансформацій професії у наслідок становленням інтернет-журналістики, конвергентних ньюзрумів. Тому реалізація цілей професійної діяльності журналістів, викликаних потребами конкурентного ринку, здійснюється через ряд наступних дій: підготовки інформаційно-аналітичних текстів, (а також аудіо-відеоматеріалів) редагування, рецензування та інших видів роботи з текстом; оволодіння новими методами, засобами і технологіями інформаційно-комунікативної діяльності; проектування, створення і управління подіями, сценування та режисури; управління персоналом редакцій; організації комунікацій з джерелами інформації, оцінки якості інформації; аналітики, експертизи, консалтингу, журналістських розслідувань, участі у науковій діяльності, в тому числі конференціях, семінарах [20].

Цілі, що реалізуються через виконання завдань, зумовлюються внутрішньо професійними чинниками, які перед діяльністю журналіста постають у вимогах професійного середовища, професійного співтовариства.

Професійним середовищем журналіста є компонент системи масових комунікацій, що включає редакційні системи, медіа ринок, професійну медіа спільноту, аудиторію, в якості своїх підсистем. Таке професійне середовище породжує події, які полягають у створенні нових комунікацій і зміні структури комунікацій. Система медіа-комунікацій повинна бути подана у формі гіпертексту, яка за своїми властивостями подібна до глобальної системи масових комунікацій. Отже, вона проявляє властивості поліонтологічності та віртуальності і схильна до процесу спонтанного підвищення рівня своєї організованості та

складності. Кожна окрема комунікація в ній є одночасно і засобом комунікації, і самим повідомленням. Таким чином, середовище моделює і підтримує соціально-комунікативну сферу майбутнього, тобто майбутню соціокультурну реальність [129].

Професійне співтовариство журналістів висуває вимоги, реалізація яких здійснюється через наявність професіоналізму, прийняття та виконання етичних норм і правил у відносинах з колегами, аудиторіями, ринком. Журналіст повинен володіти професіоналізмом, якого можна набути з досвідом. Порушення моральних і етичних норм, неправильна поведінка, може вивести навіть талановитого журналіста з колії і, як наслідок, призвести до втрати його довіри до публіки та видавців, з одного боку, та втрати довіри інших до його особистості, з іншого [112].

Такі вимоги визначаються письмовими документами, етичним кодексом, а також неписаними законами, виробленими журналістським співтовариством, досягнути які можна лише у випадку включення у це співтовариство. Професійні організації, різні конкурси сприяють самоорганізації професійної спільноти і створюють умови для кар'єрного росту.

Можливість самореалізації є наслідком багатокomпонентної і багатовимірності професії. Журналіст повинен володіти літературним талантом та реалізовувати його, готуючи тексти. У випадку володіння музичними здібностями, він може стати редактором або ведучим музичних передач. Якщо він займався спортом, то у нього є можливість стати спортивним журналістом. Якщо він має математичні здібності, то це може дозволити йому стати хорошим аналітиком або зайнятися науковою журналістикою. Отже, можливість самореалізації в журналістиці є очевидною. Разом із тим, варто зазначити, що яскраво виражений талант не зможе бути повністю розкритий в журналістиці. Тому літературні, музичні, математичні здібності для журналіста – це засіб для вирішення своїх інформаційно-комунікативних завдань [129].

Професійна школа журналістики є багатоступеневою та структурованою. Журналіст – це, як правило, людина з вищою освітою – фахівець, бакалавр або магістр, а також той, хто має диплом про вищу освіту іншого профілю і пройшов професійну перепідготовку з журналістики [56].

Ця схема дозволяє детально опрацювати різні аспекти професійної діяльності як форми специфічної комунікації з різними соціальними суб'єктами і побачити структуру особистісних детермінант, які і визначають, чому та чи інша людина займається журналістикою, і як журналістика допомагає їй реалізуватися як особистості.

Ціль, яка реалізовується через вимогу набуття соціального статусу як особистісної цінності, полягає у тому, що однією з істотних переваг вибору професії журналіста є її відносно високий соціальний статус. Престижність професії пояснюється не лише її багатокомпонентністю і складністю, а й тим, що журналіст зобов'язаний бути присутнім у центрі подій. Це створює у нього імідж добре поінформованої людини, а також відкриває можливості встановлення зв'язків з елітами. Матеріальна сторона у професії журналіста також залишається однією з найбільш мотиваційно-цільових.

Отже, ціль – це вектор мотиву, який уподібнюється певному стрижню, навколо якого організовується уся система професійної діяльності журналіста. Під таким утворенням розуміється процес формування цілі діяльності та її конкретизація на підцілі окремих дій. Ціль є ідеальною формою представлення результатів діяльності. Ця ідеальна форма майбутнього результату формується у журналіста до початку здійснення діяльності і у подальшому створює певний вплив на весь її зміст. Оскільки ціль розглядається в психології як системоутворюючий фактор діяльності, це означає, що саме ціль визначає зміст, структуру та динаміку (тимчасову організацію) діяльності.

Прогнозування тісно пов'язано з цілеутворенням, оскільки формулювання цілей завжди спирається на прогноз майбутніх подій, зміну об'єкта та умов діяльності. З психологічної точки зору процес прогнозування у професійній

діяльності ґрунтується на фундаментальній здібності журналіста до передбачення та антиципації майбутнього. Антиципація є головною формулою так званого випереджуючого відображення суб'єктом діяльності. Важливою особливістю антиципації у прогнозуванні є те, що вона має рівневу будову. Це означає, що вона може реалізовуватись на якісно різних рівнях складності, з використанням різних психологічних процесів та механізмів. У професійній діяльності журналіста варто відмітити такі рівні антиципатії: субсенсорна, сенсорна, перцептивна, уявна, мовленнєво-мисленнєва.

Субсенсорний рівень активації професійної діяльності журналістів включає неусвідомлені операції, що забезпечують підготовку – попереднє налаштування на виконання вибору тематики, домовленостей про інтерв'ю, збору інформації, опрацювання та написання текстів та інших певних дій і окремих рухів, а також потенціалу готовності до діяльності. Сенсорна та перцептивна антиципація, ґрунтуючись на процесах відчуття та сприйняття, дозволяє організувати дії не лише на основі загально відомих зразків, але й з урахуванням тенденції до їх зміни та можливості появи нової інформації [29].

Інформація зазвичай досить легко сприймається, але іноді сенс і сутність сприйняття ускладнені з різних причин (наприклад, у діяльності журналістських розслідувань, у роботі з документами, у бесіді, коли співрозмовник не хоче відкривати своїх намірів і приховує інформацію). Зміст зорового сприйняття: ситуації, соціальні об'єкти та їх поведінку (вербальну, невербальну), природні об'єкти та їх стан, предмети і їх якість, зображення, тексти (друковані, документи, рукописи). Зміст слухового сприйняття: бесіди з людьми, розмовна і офіційна мова, радіо, телепередачі. Особливості тактильного сприйняття пов'язані з процесом друкування текстів, роботою на комп'ютері, роботою з технікою.

Уявна антиципація утворена на існуванні умовно названих антиципаційних схем, тобто уявлень про ті чи інші ситуації, що включають узагальнену інформацію минулого професійного досвіду журналіста, а також тенденції до їх імовірних змін. На мовленнєво-мисленнєвому рівні антиципації стає можливим

глибоке та широке узагальнення та класифікація ситуацій, здійснюється креативне планування професійної діяльності. Тут основним механізмом варто вважати формулювання гіпотез про очікуванні події. На наш погляд, саме уявна антиципація на етапі прогнозування потребує довіри журналістів як конструювання імовірних ситуацій за умови нестачі попередніх видів антиципації (субсенсорної, сенсорної, перцептивної). Більше того, саме уявна антиципація на основі довіри детермінує мовленнєво-мисленнєву антиципацію, яка своєю чергою, визначає вже поза ситуаційну довіру як ставлення до світу.

Варто відмітити один з компонентів структури професійної діяльності журналістів – прийняття рішення. Основна функція прийняття рішення – знімання або зменшення прагматичної невизначеності та визначення способів дій в конкретних ситуаціях. Це свого роду сполучення між фазою орієнтації в діяльнісних ситуаціях і фазою побудови та існування виконуваних дій. Процеси прийняття рішень здійснюють найбільш сильний, визначальний вплив і на результативні парадигми діяльності, і на її процесуальні особливості. Як зазначалося в попередньому підрозділі, довіра відіграє провідну роль саме на етапі прийняття рішень, полегшуючи знаходження можливих варіантів у ситуаціях невизначеності і ризику. У професійній діяльності журналістів такі ситуації посідають вагомe місце, адже власне статус новин визначається надзвичайними умовами та непередбачуваністю. Тому процеси антиципації не завжди можуть допомогти у прийнятті рішення, тоді важливої ролі набуває довіра як особистісна спрямованість на різні об'єкти: особистісні, соціальні й інституціональні [33].

Процес планування спрямований на конкретизацію вироблених суб'єктом рішень та визначення програми діяльності. У професійній діяльності журналіста розрізняють три основні види рівнів складності планування: робота за орієнтирами, робота за зразками та планування з урахуванням передбачуваних змін умов, а також імовірність виникнення подій та факторів діяльності. Зміст процесу планування містить у своїй основі певну послідовність деяких основних етапів, які складають тимчасову структуру планування: загальна орієнтація в

ситуації, вироблення ряду альтернативних варіантів виходу зі складних ситуацій, порівняльний аналіз цих варіантів, вибір того чи іншого варіанту при досягненні цілі, конкретизація та деталізація цього варіанту, реалізація плану, оцінка ефективності реалізації.

Розглядаючи процеси самоконтролю як компонента діяльності, слід класифікувати за такими принципами: тимчасовий, модальний, структурний та принцип рівня довільності. У відповідності до тимчасового рівня слід розрізняти попередній, плинний та результативний види самоконтролю. У відповідності до модального принципу розрізняють зоровий, слуховий, тактильний, а також комбіновані види самоконтролю. У відповідності до структурного принципу види самоконтролю розрізняють залежно від рівня реалізації [28].

Ще одними не менш специфічними у професійній діяльності журналістів є процеси корекції. З одного боку, вони замикають собою загальний цикл побудови та реалізації діяльності журналіста, а також кожного її окремого етапу, а з іншого – на основі процесів корекції відбувається самонавчання, розширення та збагачення журналістського професійного досвіду, підвищення загального рівня компетентності.

Також слід відмітити оперативний образ діяльності, який характеризується властивостями парадигми, схематичності, лаконічності, адекватності до конкретних задач діяльності, а також властивостями функціональної деформації [60].

Таким чином, усі етапи професійної діяльності журналістів потребують систему їх індивідуальних якостей, які забезпечують ефективне виконання цієї діяльності. Професійна діяльність реалізується на основі певної сукупності організованих між собою індивідуальних властивостей. Вони позначаються поняттям професійно-важливі властивості – індивідуальні якості, що необхідні для реалізації діяльності на заданому нормативному рівні і позитивно корелюють хоча б з одним із основних результативних параметрів діяльності.

Характеризуючи особливості особистісної сфери працівників ЗМІ, слід відмітити, що входженню в професію інколи допомагають, а інколи заважають генетично зумовлені фактори (емоційна стійкість, екстраверсія, альтруїзм, сором'язливість, відчуженість, агресивність, прагнення до лідерства). Важливим аргументом є й те, що де б не працював журналіст, йому необхідна фізична витривалість для подолання перенавантаження, проходження всіх випробувань в екстремальних умовах.

Світ особистості журналіста складається у відповідності до об'єктивних вимог його професії. У мотиваційній сфері журналіста особливо важливими є такі стимули, як професійний обов'язок, патріотизм, безкомпромісність. У сфері професійних цілей та прийнятті рішення домінують такі задачі, як підбір актуальної теми, збір інформації, аналітична характеристика та консультування з фахівцями, творчий підхід до написання. До професійно важливих властивостей особистості журналістів, які відіграють важливу роль у їх професійній діяльності слід віднести: 1) особливості когнітивних процесів: аналітико-синтетичні особливості мислення, його теоретичність, логічність; високу культуру мовлення, лаконічність; 2) особливості регулятивних процесів: емоційні властивості (високе відчуття відповідальності, соціальна спрямованість емоцій, емоційна саморегуляція); вольові властивості: (принциповість, лідерство, наполегливість, самоконтроль); 3) особливості комунікативних процесів: соціальну активність, екстравертованість, вербальну активність, моторну стриманість міміки [57; 65].

Аналізуючи дослідження М. Бобневої, помічаємо, що авторка провідну роль надає мотиваційній сфері у розвитку соціального інтелекту та визначає наявність особливої потреби особистості – потреби у соціальному досвіді. Ця потреба може шукати вихід у стихійному потоці у вигляді неорганізованих, некерованих вчинків та дій, але може бути реалізована у спеціально створених умовах. Тобто існують необхідні для повноцінного розвитку особистості дві форми набуття соціального досвіду – організоване соціальне навчіння та стихійна практика соціальних взаємодій, що забезпечують спонтанний та активний розвиток особистості. М. Бобнева вважає, що соціальний інтелект слід розцінювати як особливу

здібність людини, яка формується у процесі її діяльності в соціальному середовищі, у сфері спілкування та соціальних взаємодій. Також автор звертає свою увагу на те, що рівень загального інтелектуального розвитку не пов'язаний одночасно із рівнем соціального інтелекту. Високий інтелектуальний рівень є лише необхідною, але не обов'язковою умовою соціального розвитку особистості. Він може сприяти соціальному розвитку, але не замінити його. Також високий інтелект може повністю знецінюватись соціальною неадекватністю поведінки та установок людини [12]. Таким чином, враховуючи необхідність для журналістів перебувати у соціальному середовищі потреба у набутті соціального досвіду є дуже важливою.

У своїх дослідженнях Ж. Вірна пише, що успішність професійної діяльності неможливо розглядати у відриві від особистості, яка цю діяльність виконує. Зрозуміло, що специфічність умов здійснення професійної діяльності впливає на її результат, проте особистість може змінювати умови або підкорюватися їм. Серед детермінант успішності автор виділяє зовнішні соціальні умови, які забезпечують можливість або неможливість діяльності, а також можуть сприяти або перешкоджати успішному її перебігові. Соціальна детермінація досягнення успіху забезпечує можливість активності, вибору, відповідальності, отримання людиною позитивного досвіду під час виконання професійної діяльності, а також формування ціннісних орієнтацій, які визначають рівень особистісної активності та спрямованості. Ж. Вірна виділяє такі особливості особистості, яка здатна досягнути успіху: психічне здоров'я, що дає змогу протистояти можливому негативному впливу ззовні та використовувати реальні зовнішні можливості, орієнтація на успіх, висока самооцінка, наявність суб'єктивного контролю за ситуацією, висока активність, яку зумовлено прагненням пізнати свої можливості та реалізувати їх [21, с. 126-127].

Результати комплексного дослідження особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності дають змогу дійти висновків про те, що виділені особистісні властивості, які є професійно важливими для журналістів, і забезпечують виконання усіх етапів: цілеутворення, прогнозування, прийняття

рішення і корекцію, зіставляються із соціальним інтелектом (див. табл. 1.1). Так, соціальний інтелект є когнітивним утворенням, оскільки представлений когнітивними процесами, спрямованими на досягнення соціально-орієнтованих цілей; має важливу регулятивну складову частину, адже передбачає ефективну міжособову взаємодію у сукупності емоційної регуляції та мотивації; характеризується комунікативними властивостями, що забезпечують високу контактність особистості журналіста з оточуючими [90]. Таким чином, можемо стверджувати, що соціальний інтелект є важливою особистісною властивістю журналіста, яка слугує чинником ефективного розгортання усіх етапів професійної діяльності та її результативності загалом.

Таким чином, результати теоретичного аналізу літератури з проблеми психології особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності дають змогу дійти таких провідних узагальнень щодо складників особистості журналіста (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Складники особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності

№ з/п	Складники особистості	Змістове наповнення	Прояви соціального інтелекту
1	Професійна свідомість	Я-концепція, професійна рефлексія	Соціальна рефлексія
2	Когнітивна сфера	Аналітико-синтетичні особливості мислення, його теоретичність, логічність; високу культуру мовлення, лаконічність	Взаємопізнання
3	Мотиваційна сфера	Мотиви, цінності, настанови, смисли	Взаєморозуміння

Продовження табл. 1.1

4	Емоційна сфера	Високе відчуття відповідальності, соціальна спрямованість емоцій, емоційна саморегуляція	
5	Риси характеру	Принциповість, лідерство, наполегливість, патріотичність, безкомпромісність	Соціальна спрямованість, активність, комунікабельність

Проведений аналіз вивчення особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності журналістів дає підґрунтя для більш детальної характеристики останньої, що є важливим для подальшого вивчення довіри як ставлення журналіста до себе, до інших і до світу упродовж виконання професійних завдань. Професійно-трудова діяльність журналіста – це система певних взаємин суб'єкта діяльності з суспільством, вони активні та життєво необхідні як суб'єкту так і суспільству [99].

Одним із найбільш суттєвих факторів, які впливають на успішність у професійній діяльності, є стиль цієї діяльності і його взаємозв'язок із психофізіологічним складом журналістів. Під стилем діяльності слід розуміти систему найбільш ефективних прийомів і способів організації своєї діяльності, а також стійку систему особливостей діяльності та поведінки. Вартим уваги є підхід пермської психологічної школи, що базується на взаємозв'язку стилів діяльності з властивостями нервової системи. Як зазначає Є. Климов, ядром стилю є особливості властивостей нервової системи. У багатьох його працях показано, що схильність до того чи іншого стилю діяльності визначається, як окремими типологічними особливостями, так і їх поєднанням. Стиль діяльності впливає на становлення професіонала, професійну орієнтацію, професійне навчання, адаптацію до певної професії і раціональну організацію праці [49; 50; 51; 52].

Ця тема в загальній психології обговорювалась неодноразово і з різних позицій. Наприклад, В. Мерлін вважав, що коли за рахунок вироблення стилю діяльності продуктивність виробництва праці однакова, не зважаючи на різні типологічні особливості нервової системи людини, то немає необхідності відбирати людей взагалі з урахуванням типологічних особливостей [74]. На противагу цій точці зору К. Гуревич доказував, що в професіях першого типу, пов'язаних з екстримальністю і великим нервово-психічним напруженням, відбір необхідний [23]. Автор зазначає, що є професії, придатність до яких сформується лише при наявності необхідних даних, ступінь і модальність яких може бути встановлена шляхом попереднього аналізу і подальшої експериментальної перевірки.

Аналізуючи проблеми становлення особистості журналістів, помічаємо, що співробітники редакцій по-справжньому відчували себе професіоналами у перших десятиліттях ХХ ст. В той час активізувались пошуки моделі, яка здатна увібрати в себе головне у професійній практиці: від техніки праці до відчуття відповідальності. У цій моделі поєднуються стійкі елементи, що забезпечують якісність та стабільність, а також гнучкі перемінні компоненти, які знаходяться у залежності від обставин місця і часу, об'єктивних та суб'єктивних факторів [8]. Саме у цьому процесі відбувається важлива професійна ідентифікація особистості, яка широко досліджена у працях Ж. Вірної і представлена на основі співвідношення реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я» [21].

Важливим показником функціонування особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності є загально-соціальна функція засобів масової інформації: інформаційне обслуговування суспільства в цілому, задоволення інформаційних потреб усього суспільного організму, а не окремих його частин. Особистість журналіста з точки зору загально-громадських інтересів покликана виконувати життєво важливу для суспільства політичну функцію: сприяти громадській згоді, підтримувати соціальну рівновагу, протистояти рушійним силам.

Слід зауважити, що поняття професійної моральності – це особлива сукупність специфіки норм моралі, а також додаткові норми, правила і принципи поведінки, прийняті в тому чи іншому колективі працівників.

Полеміка, яка час від часу виникає у наукових колах, незважаючи на різні позиції сторін, приводить до думки, що моральні норми, правила та принципи необхідні у будь-якій професії, а особливо у творчій, де вони відіграють свою суспільну роль [124]. На нашу думку, цей висновок особливо актуальним є для особистості журналіста. Зауважимо, що вплив будь-якої публікації, її соціальний ефект залежить значною мірою від особистості автора.

У цьому контексті проблема довіри як особистого утворення журналіста, який своїм ставленням до різних об'єктів запроваджує суспільну довіру загалом, постає важливою складовою журналістської етики.

Проблема етики є надзвичайно важливою з професійної точки зору, особливо у процесі навчання журналістів, виховання духу справжньої моральності, авторитету професії. Поняття справжньої журналістської етики є багатогранним, її компонентами слід вважати правдивість, переконливість та принциповість, організованість та дисципліну, правильну оцінку ситуації, швидку орієнтацію у конкретній ситуації. Моральна відповідальність журналіста полягає у виборі теми, а також у моральній мотивації вибору того чи іншого засобу відображення.

Головне, на чому слід зосереджувати увагу у психології особистості журналіста у контексті його професійної діяльності – це усвідомлення естетики як знаряддя захисту істини, усвідомлення своїх принципів. Дослідники часто відмічають сумлінність як одну з найсуттєвіших норм журналістської етики [50]. На наш погляд, іншою суттєвою нормою є довіра до себе, до інших і до світу загалом.

Серед провідних, системоутворюючих показників особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності виділяють наступні: тип, характеристики, об'єкт

та умови діяльності; типи контактів та способи взаємодії з аудиторією; об'єкти відображення; системи джерел інформації; режим і ритм праці [26].

Велика частина позначених параметрів, що утворюють стрижень особистості як суб'єкта діяльності, безпосередньо пов'язана з поняттям діяльності – специфіки людської форми відношення до оточуючого світу, спрямованої на його доцільні зміни.

Діяльність не відокремлена від свідомості – вищого рівня сприйняття та осмислення дійсності людиною. Свідомість – це стан, у якому ми здатні описувати словами, проявляти вчинками або образами свої відчуття, почуття, думки. У розвинутій свідомості образи перетворюються в значення, які формуються під дією соціальної практики. Особистість зіставляє значення зі своїми потребами, саме тут виникає пристрастність свідомості. За межами цих процесів журналістика неможлива: «непрацююча» свідомість порушує вищі форми інтелектуальної та моральної форми поведінки [154].

Здібність донести соціальне значення матеріалу до аудиторії – один з критеріїв професіоналізму особистості журналіста. Для цього необхідно не лише відібрати типові факти, але й перевести інформацію на мову спілкування, щоб читач, слухач, глядач адекватно сприйняли її. На обрії історії журналістики великий англійський письменник, публіцист, редактор Д. Дефо вважав досконалим літературним стилем той, за допомогою якого автор, який звертається до сотні читачів різних за своїми здібностями і положенням у суспільстві, залишається зрозумілим усіма [34]. На нашу думку, лише володіючи високим рівнем соціального інтелекту, особистість здатна проявляти відповідні комунікації.

Входження журналіста у соціум проявляється по-різному, але, як правило, воно не вичерпується лише підготовкою певного матеріалу. Наприклад, у роботі друкованих засобів масової інформації стійко повторюються такі основні типи професійних дій, як керівництво редакцією, відділом, підготовка власних матеріалів, робота з авторами та редакційною поштою, правка чужих матеріалів,

макетування газетних шпальт, прийом відвідувачів, виступи з оглядом публікацій на планових зібраннях, участь в організаційно-масових заходах [112].

Вивчаючи дослідження психології особистості журналіста, спостерігаємо, що історія формування та розвитку професійної журналістської свідомості є одночасно історією журналістської діяльності. Особливості професійної журналістської свідомості – це уявлення про продукт, якого потребує суспільство, а також про те, як даний продукт може бути використаний. При формуванні таких уявлень починається усвідомлення обов'язків.

Вивчення теоретичних положень з проблеми професійної свідомості особистості журналіста визначними є три комплекси представлення професії. Перший комплекс відображає місце професії в суспільстві, функції та принципи журналістики, її роль та зв'язок з іншими соціальними інститутами, тобто має методологічний характер. Він визначає самовідчуття професіоналів, їх самосвідомість, диктує їм відповідні ролі та підходи до діяльності.

Другий комплекс – це накопичувач досвіду вирішення професійних задач. Він відображає особливості процесу роботи, його методи та інструментарій у вигляді певних алгоритмів, якому доцільно слідувати. Відповідно тут наявний той фактор, який відповідає за правила, норми діяльності.

Третій комплекс відображає наявність бажаних або небажаних для журналістського співтовариства варіантів особистісних проявів у типових ситуаціях професійної діяльності, орієнтуючись на ті, які були схвалені, оскільки вони є сприятливими для діяльності, для виконання журналістикою її соціальної ролі. Такі прояви особистості, дають можливість вибрати той варіант поведінки, у якому можуть реалізовуватись і моральні установки, і адекватні реакції на конкретні умови діяльності. Відповідно, третя група представлення у професійній свідомості створюється почерговими поколіннями журналістів на основі їх професійно-морального вибору варіантів поведінки. Тому вона може розглядатись як стихійно-інтуїтивне узагальнення професійно-морального досвіду журналістської діяльності, що створює фундамент професійної моралі

журналіста [113]. Саме цей третій комплекс уміщує в собі довіру, яка значною мірою визначає способи вирішення професійних задач.

Вивчення видів журналістської діяльності, у якій особистість журналіста може проявити свої індивідуальні якості, дає змогу говорити про її багатофункціональність цієї діяльності, до якої слід відносити літературну, що містить власну творчість журналіста (створення інформаційно-публіцистичних текстів), редакторську (правка і доробка авторських текстів) та організаційну (масова робота з аудиторією, авторським активом). Вважаємо визначення специфіки професійної діяльності журналіста дуже важливим, адже особистісні властивості, соціальний інтелект зокрема, можуть розгортатись по-різному у цих видах діяльності.

Розуміння журналістом своєї політичної та соціальної ролі, можливість активно впливати на суспільні процеси стає мотивом досягнень у своїй роботі. Особиста причетність до найважливіших подій суспільного життя розвиває мотивацію досягнення через підключення активності та наполегливості, що призводить до успіху та схвалення. Такі настрої кожного окремого журналіста складаються у загальні стійкі установки всього редакційного колективу. Слід зазначити, що коли мікросередовище працює у відповідності з макросередовищем, тобто спрямованість взаємодій узгоджується з загальною соціальною ситуацією, особистість, перебуваючи у цьому конкретному мікросередовищі, засвоює широке соціальне поле, що є дуже важливим у професії журналіста [110; 111].

Вивчаючи психологію особистості журналістів, важливого значення слід надавати підбору такого методичного інструменту, який дозволяв би задавати єдині лінії аналізу зовнішніх (виробничо-творчих) та внутрішніх (суб'єктивних) складових. Ці складові, на наш погляд, визначаються нормативно-параметричними особливостями професійної діяльності журналіста, тобто мають зовнішню та внутрішню природу.

При виконанні свого професійного обов'язку журналіст завжди перебуває у центрі пересікання інтересів суспільства, особистості та груп [54]. Тут необхідно

вибирати певний стиль поведінки, де велику роль відіграє рівень довіри як складова соціального інтелекту, будуючи взаємовідносини з законодавством, виконавчою, судовою владою, політичними організаціями, видавничими закладами, розповсюджувачами, іншими ЗМІ. Журналіст може бути суб'єктом, об'єктом та засобом інформаційного процесу.

В руслі інституційного потоку журналісти як соціальні суб'єкти здійснюють службово-професійну функцію. Вони виконують редакційні завдання, використовуючи знання та навички, слугуючи суспільному обов'язку. Одночасно відбувається і реалізація творчої функції, яка пропонує самопізнання, самореалізацію та саморозвиток в процесі створення журналістських творів. У відношенні до упорядника та рекламодавця співробітник ЗМІ може бути і засобом передачі інформації, і об'єктом впливу. Уявлення працівників ЗМІ про своє місце в системі суспільного розподілу праці залежать від того, наскільки глибоко вони розуміють специфіку соціально-рольової характеристики журналістики [113].

Аналізуючи особистість журналістів, слід зазначити і ті труднощі, які виникають на шляху становлення їх професіоналізму. Л. Світич у своїй книзі «Професія: журналіст» виділяє наступні види труднощів, з якими журналісти стикаються у процесі роботи: високий ступінь соціальної відповідальності, високий ступінь психологічного стресу, небезпека для здоров'я та життя, високий ступінь ризику, часті відрядження, високий ритм роботи, ненормованість робочого часу, труднощі роботи з джерелом інформації, творчі труднощі при створенні тексту, труднощі при спілкуванні з людьми у процесі збору інформації, складність спілкування у творчому колективі редакції, труднощі у відстоюванні незалежності, вираженні у публікаціях власної позиції. Крім того, вона відмічає той факт, що журналісту доводиться працювати у різний час доби – вдень, увечері і навіть уночі, багато публікацій створюється вдома у неробочий час. Журналісти схильні до професійних захворювань: серцево-судинних, нервових, шлункових розладів, та ін [120].

Л. Світич виділяє нервово-психологічну напруженість в роботі як емоційний фон трудової діяльності. Вона включає в себе надлишок або нестачу інформації, дефіцит часу, високу активність та мобільність, нерівномірний ритм роботи, високі інтелектуально-емоційні затрати енергії, можливість екстремальних та конфліктних ситуацій, напруженість, зумовлену непередбачуваністю та новизною обставин. Це характерно для усіх журналістів, де б вони не працювали. Саме такою є своєрідна картина професії, ризик, на який свідомо ідуть ті, хто прагне займатись журналістською [120].

Достатньо важливими для особистості журналіста є інтелектуальні здібності. У кризових ситуаціях, коли у суспільстві загострюється зіткнення політичних та економічних сил, особлива надія покладається на активність інтелектуальних властивостей, оскільки вони є внутрішньо необмеженими. Інтелект включає в себе увагу – своєрідний настрій індивіда на сприйняття пріоритетної інформації та виконання поставлених завдань, уявлення – здібність створювати нові образи у ході відображення дійсності, пам'ять – вид психологічного відображення дійсності, який пропонує закріплення, збереження і послідовне відображення професіоналом свого досвіду.

Розвиваючи свої інтелектуальні здібності, журналіст вдосконалює власну професійну майстерність. Він повинен багато знати, ще більше розуміти, постійно думати і бути допитливим. Допитливість журналіста базується на прагненні знати буквально все, а це своєю чергою допомагає йому накопичувати і зберігати у своїй пам'яті те, що у будь-який момент обов'язково знадобиться для чергового матеріалу. Майже завжди, набуваючи професійного досвіду, журналісти прагнуть досягнення максимальної компетентності у тій галузі, в якій вони працюють. Для набуття відповідних знань журналіст не повинен шкодувати ні сил, ні часу. Саме тут необхідно проявляти вольові характеристики особистості.

Мислення журналіста, який володіє компетентністю, здатне не лише наводити факти, але й зіставляти їх з іншими, проводити паралелі, тобто працювати не в одній площині, а відразу у декількох. Саме такий хід мислення дає

найбільш успішні результати, дозволяє бачити найскладніші ситуації об'ємно, цілісно [84].

Вивчення внутрішніх чинників становлення особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності проводиться на усіх процедурних етапах: цілеутворення, прогнозування, прийняття рішень, корекція, оскільки від точності та швидкості їх виконання більшою мірою залежить кінцевий результат праці. Саме на цих етапах роботи розкривається особистість і професіоналізм журналіста, його ставлення до справи, вектор інтересів, характер планування, емоційно-вольові властивості [13].

Виходячи з позицій сучасної психології, вивчення професії як деякої об'єктивної та регламентованої організації діяльності особистості журналіста, ми вважаємо, що професійну діяльність необхідно досліджувати як динамічну, поліструктурну, багаторівневу, ієрархічну систему. Це розкриття всього розмаїття взаємовідносин особистості з предметами, середовищем та продуктами праці, з людьми, з цілим рядом специфічних явищ, які супроводжують трудовий процес. Дослідження людського фактору у структурі трудового процесу журналістів як самостійної системи, функціонування якого зумовлено взаємодією специфічних мотиваційних, когнітивних та оперативних компонентів діяльності, будуюмо на основі положень, розроблених О. Леонтьєвим у теорії діяльності [67].

У процесі аналізу особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності на макросередовищі виділяють наступні складові:

- 1) окрема діяльність, яка виділяється з загального потоку діяльності за різними ознаками: формою, способом існування, емоційним напруженням, часовими та просторовими характеристиками, фізіологічними механізмами;
- 2) дії, які виділяються виходячи з конкретних завдань, котрі повинен вирішувати суб'єкт праці, завчасно уявляючи способи їх досягнення та кінцевий результат;
- 3) завдання розглядаються як ціль діяльності, що постають при певних умовах. Операції, які виділяються відповідно до способу здійснення дії, являють собою технічний склад діяльності [67]. Виділені одиниці, взаємопов'язані між собою і

при вивченні професійної діяльності журналістів розглядаються у тісній взаємодії як цілісний процес, який характеризується постійно діючими трансформаціями.

Журналіст завжди повинен бути у належній професійній формі. Навіть короткий період бездіяльності виводить його зі стану легкості підкорення маршрутів інформації. Пошук, осмислення регламентовані необхідністю оперативного відображення і підготовки матеріалу. Саме тут необхідне зацікавлене ставлення до предмета, постійна підвищена реакція на те, що відбувається навколо, досконале володіння технікою, раціональна організація часу.

Таким чином, психологічні характеристики особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності є не лише набором певних особистісних рис та навичок. Це цілісний специфічний спосіб життя, творча діяльність, спрямована через відображення дійсності [89; 91; 99].

Означені нами професійно важливі особистісні риси журналістів, які розгортаються на етапах цілеутворення, прогнозування, прийняття рішення, корекції, дають змогу дійти висновків про важливу роль довіри у структурі соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності. Попри значну увагу дослідників до професійної діяльності журналістів, довіра у структурі соціального інтелекту як предмет комплексного дослідження не отримала достатнього висвітлення. Тому наступним завданням нашого дослідження є конструювання концептуальної моделі соціального інтелекту журналіста з урахуванням психології особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності та виокремлення у структурі соціального інтелекту довіри як важливого складника, що проявляється у ставленні до себе, до інших і до світу.

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено теоретичне вивчення наукової літератури з проблеми довіри як складника соціального інтелекту журналістів; означено сучасні напрями

у дослідженні соціального інтелекту як високорозвинених здібностей міжособової взаємодії та довіри як особистісного, соціального і інституціонального утворення; досліджено особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності та визначено провідну роль довіри як складника соціального інтелекту на етапах цілеутворення, прогнозування, прийняття рішень у ситуаціях невизначеності і підвищеного ризику, реалізації програми діяльності, корекції.

Провідні напрями дослідження соціального інтелекту на сучасному етапі зосереджуються на таких аспектах: соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальне сприймання, соціальна компетентність, соціальна інтерпретація – декодування невербальної інформації, соціальна інтуїція, прогнозування, соціальна адаптація, соціально-когнітивна гнучкість, самооцінка.

Проаналізовано різні факторні структури соціального інтелекту у зарубіжній психології: оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, здібність мати справу з людьми, соціальна пристосовуваність, розуміння людей, прогнозування їхньої поведінки і ефективна адаптація у міжособовій взаємодії, гармонійний контакт з іншими людьми, володіння комплексом соціальних методів для вирішення соціальних задач, знання соціальних проблем, чутливість до соціальних стимулів, розуміння незнайомих людей, пізнання елементів, класів, відношень, системи і перетворень поведінки.

Визначено провідні підходи у сучасних вітчизняних дослідженнях і теоріях на пострадянському просторі, у яких соціальний інтелект тлумачиться як суб'єкт-суб'єктне пізнання, детерміноване соціальним мисленням і досвідом, розумінням себе, інших людей, їхніх взаємовідносин та прогнозування міжособистісних подій; соціально-перцептивні здібності, соціальна уява, соціальна техніка спілкування; особлива здатність людини, яка формується в процесі її діяльності у соціальній сфері, у сфері спілкування і соціальних взаємодіях; є важливою професійною рисою педагогів і психологів; глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис та рівня енергетичного забезпечення процесів саморегуляції.

Узагальнюючи різні підходи, соціальний інтелект журналістів у нашій роботі визначено як здібності до прогнозування міжособистісних ситуацій, інтерпретації інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень.

Проаналізовано категорію довіри як прояв високорозвиненого соціального інтелекту. Результати теоретичного аналізу різних підходів до дослідження довіри у структурі соціального інтелекту дали змогу визначити такі основні тлумачення: довіра, безпосередньо пов'язана з очікуванням, переконанням, волевиявленням або установкою; довіра як ставлення до різних об'єктів: індивіди, групи, організації, соціальні інститути; довіра у діяльнісному вимірі як прояв конкретної дії чи поведінки; довіра як причинно-наслідковий процес; передбачення і прогнозування позитивних дій контрагента суб'єктом довіри; довіра як прийняття рішення у ситуаціях невизначеності та ризику.

Встановлено, що довіра набуває неабиякої ваги для особистості журналістів як суб'єкта професійної діяльності, адже вимоги їхньої професії часто передбачають прийняття швидких рішень у різних соціальних ситуаціях, часто невизначених і ризикованих в умовах дефіциту часу.

Провідним критерієм типології довіри є об'єкти довіри: люди як носії соціальних ролей, соціальні групи та організації, явища матеріального та нематеріального світу. Відповідно до цього критерію розрізняють довіру міжособистісну, соціальну та інституціональну.

Визначено відмінність між довірою (відсутність причин не вірити) і довірливістю (безпідставна віра), та необхідність функціонування довіри для виживання окремих суспільств і цивілізацій загалом. Встановлено, що саме журналісти є провідною ланкою у формуванні інституціональної і соціальної довіри через власну особистість, просуваючи довіру на особистісному рівні, взаємодіючи з різними об'єктами довіри: інституціями / організаціями, макро- і мікро-середовищами і окремими людьми.

Для розуміння сутності та функціонування довіри як прояву соціального інтелекту журналістів визначено психологічні характеристики особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності. Оскільки довіра визначається нами як ставлення особистості журналіста до себе, до інших і до світу, а професійна діяльність працівників мас-медіа – це форма активного ставлення працівників мас-медіа до дійсності, професійно спрямованої на досягнення свідомо визначених цілей та пов'язана зі створенням суспільно значущих цінностей або соціального досвіду, вважаємо за доцільне вивчати довіру через категорію професійної діяльності і особистості журналіста як суб'єкта цієї діяльності.

Результати теоретичного аналізу дали змогу виявити особливості функціонування довіри на різних процесуальних етапах діяльності: покладання з особистісних, професійних і зовнішніх цілей, прогнозування (субсенсорна, сенсорна, перцептивна, уявна і мовленнєво-мисленнєва антиципації), прийняття рішення (зменшення, усунення невизначеності та окреслення конкретних способів дій); планування (конкретизація вироблених рішень та реалізація програми дій), корекція (збагачення досвіду та розвиток компетентності). З'ясовано, що довіра відіграє провідну роль у процесах цілепокладання, прогнозування на рівні уявної антиципації, покрокової реалізації (діяльнісний аспект довіри як вияв конкретних дій і поведінки) та корекції (як збагачення досвіду прояву довіри до себе, до інших і до світу). До професійно-важливих властивостей особистості журналістів, які відіграють важливу роль у їх професійній діяльності, належать когнітивні процеси: аналітико-синтетичні особливості мислення, його теоретичність, логічність; висока культура мовлення, лаконічність; особливості регулятивних процесів: емоційні властивості (високе відчуття відповідальності, соціальна спрямованість емоцій, відповідальність); волеві властивості: принциповість, лідерство, наполегливість, самоконтроль; комунікативні особливості: соціальна активність, екстравертованість, вербальна активність, помірність паравербальних засобів. Встановлено, що прояв цих якостей пов'язаний з довірою як ауто- і гетеро- ставленням особистості та охоплюються конструктом соціального

інтелекту, який вирізняється когнітивною, регулятивною і комунікативною природою.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНО- ДІАГНОСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ДОВІРИ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ

2.1. Конструювання концептуальної моделі довіри у структурі соціального інтелекту журналістів

Представлений вище огляд літератури є фундаментом узагальнень різновекторної інформації, яка торкається структури соціального інтелекту як основного об'єкта нашого дослідження та довіри у його структурі, що слугує предметом нашого вивчення. Результати теоретичного аналізу літератури дали змогу перейти до теоретичного моделювання довіри у структурі соціального інтелекту.

Теоретичне моделювання – це метод відтворення та дослідження певного фрагмента дійсності, який ґрунтується на уявленнях про об'єкт, з допомогою моделей. Результати вивчення видів, структур та функцій моделей дали змогу дійти висновків про те, що у нашому дослідженні доцільно сконструювати ідеальну модель із відтворення істотних ознак феномена соціального інтелекту з урахуванням психологічних особливостей професійної діяльності журналістів. Важливою ознакою ідеальних моделей є те, що вони відповідають оригіналу лише у певних властивостях, які є необхідними для вивчення, тоді як інші властивості, які притаманні оригінальному зразку, можуть не отримати відображення в ідеальних моделях, якщо вони не потребують ґрунтового вивчення.

Враховуючи той факт, що у науковій літературі соціальний інтелект представлений у зарубіжних дослідженнях переважно з позиції його факторної структури, а у вітчизняних – як важлива професійна риса для фахівців у сфері «людина-людина», предметом моделювання у нашому дослідженні слугує структура соціального інтелекту журналістів, важливе місце в якій посідає довіра.

Для розуміння функціонування довіри у професійній діяльності фахівців важливо встановити особливості взаємодії довіри з іншими структурними компонентами інтелекту.

Важливими вимогами до конструювання теоретичної моделі є такі: оптимальність складності моделі (відбиття лише суттєвих явищ з опущенням другорядних); адекватність моделі (точність відображення). Провідними етапами моделювання є постановка мети, вибір парадигми, у контексті якої відбувається моделювання з подальшою програмою емпіричної верифікації моделі, перенесення знань з моделі на реальний об'єкт, встановлення відмінностей та схожості між ними.

Для здійснення моделювання нами обрано когнітивну парадигму знання, оскільки інтелект найширше представлений в межах саме цієї парадигми. На думку Т. Корнілової та С. Смирнова, термін «парадигма» використовується у двох провідних контекстах: як домінуючий метод дослідження або як світоглядна позиція для побудови теоретичних знань. У нашому дослідженні ми синтезуємо ці тлумачення і визначаємо когнітивну парадигму як сукупність теоретичних знань, що дають змогу обрати методи емпіричного дослідження структури соціального інтелекту. Вважаємо, що саме когнітивна парадигма є доцільною для нашого дослідження, оскільки вона спрямовується на вивчення структур і систем представлення знань як результат, процес і наслідок обробки різномодальної інформації [40].

Враховуючи теорії інтелекту, виконані у межах когнітивної парадигми Дж. Андерсона, В. Величковського, О. Дружиніна, Л. Засекіної, І. Пасічника, М. Смульсон та ін., вважаємо, що найсуттєвіші властивості соціального інтелекту, які можуть бути охоплені теоретичним моделюванням, для подальшої організації емпіричного дослідження, представлені його процесуальним змістом і можуть бути відтворені у різних соціально-пізнавальних процесах: соціальній перцепції, соціальному мисленні, соціальній уяві, соціальній пам'яті [38; 40]. Усі ці процеси зіставляються із виділеними сферами особистості журналіста як суб'єкта

професійної діяльності на етапах цілепокладання, прогнозування, прийняття рішення та корекції.

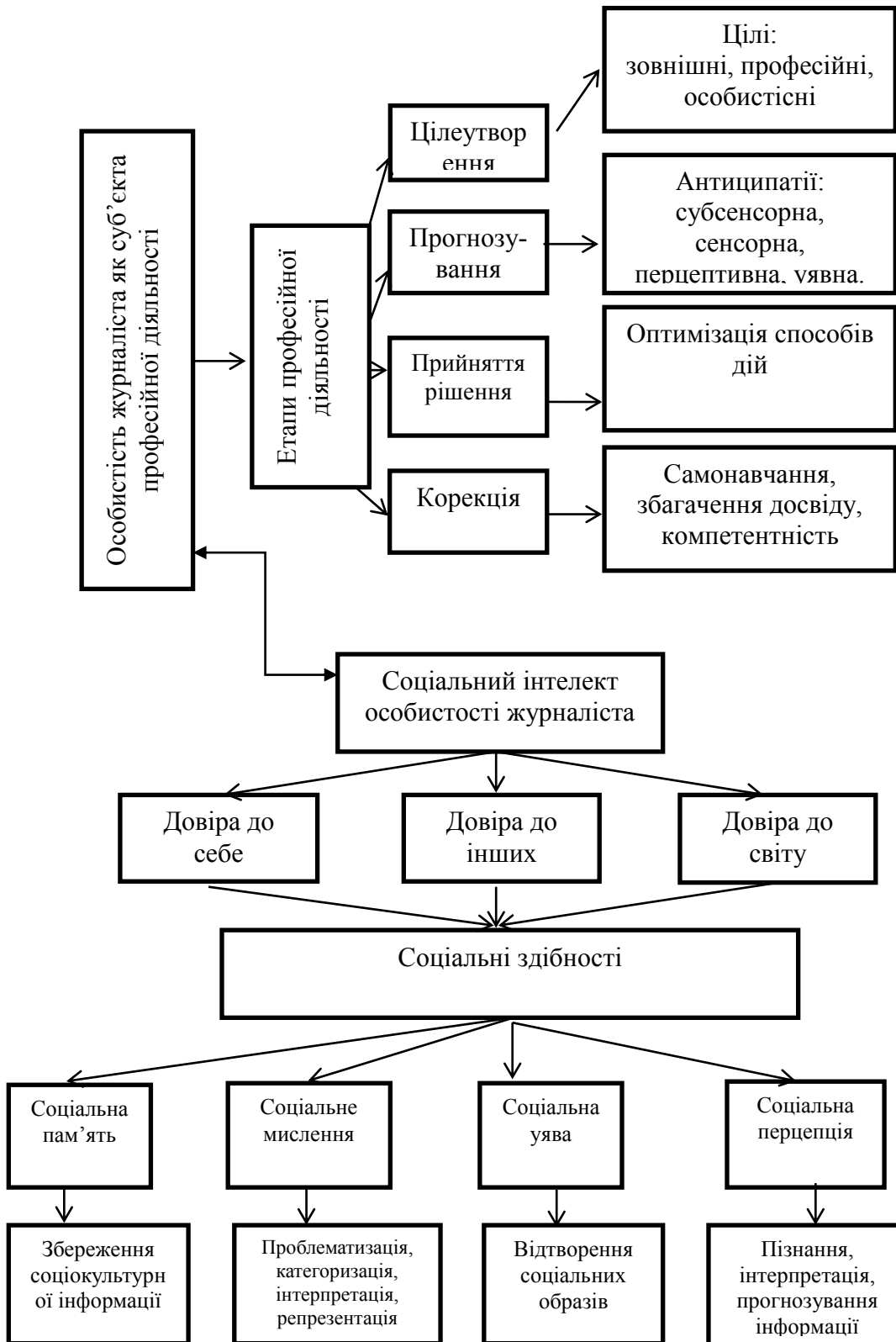

Рис. 2.1. Довіра у структурі соціального інтелекту журналіста як суб'єкта професійної діяльності

Так, цілепокладання зумовлюється тісною взаємодією усіх процесів прогнозування на рівнях субсенсорної і сенсорної інформації, тісно пов'язане з соціальною перцепцією, уявна антиципація – із соціальною уявою, а мовленнєво-мисленнєва – із соціальним мисленням. Етап прийняття рішення значною мірою детермінуються соціальним мисленням як процесом вирішення соціальних задач, а реалізація програми рішення і корекції супроводжується тісною взаємодією усіх процесів. Оскільки метод теоретичного моделювання спрямовується на розкриття тих сторін об'єктів, які важко дослідити прямим способом вивчення, вважаємо за необхідне виокремити довіру у відношенні до визначених нами соціально-пізнавальних процесів і психологічної структури професійної діяльності журналістів (див. рис. 2.1).

У теоретичній моделі довіра розмежовується на три види: довіра до себе, довіра до інших і довіра до світу, які нерозривно пов'язані із усіма соціально-пізнавальними процесами, що розгортаються на усіх етапах професійної діяльності журналістів. Оскільки на основі теоретичних узагальнень літератури ми тлумачимо соціальний інтелект журналістів як соціальні здібності, що зумовлюють ефективність різних етапів його діяльності: цілепокладання, прогнозування, прийняття рішення та корекцію результатів, опишемо усі зазначені предметні і процесуальні складові концептуальної моделі докладніше.

Характеризуючи поняття соціальних здібностей, слід відмітити класичні дослідження відомого радянського вченого О. Бодальова. На думку автора, психологічний потенціал обдарованості – це здібності людини, інтегративні соціально-пізнавальні властивості. До такої обдарованості слід відносити компоненти емоційної та мотиваційної сфер, які є носіями соціально важливих характеристик та набір певних психічних якостей, а також поведінкові реакції, що виникають упродовж здійснення спілкування [14].

Як зазначає українська дослідниця О. Власова, формування і реалізація соціальних здібностей відбувається, передусім, у таких сферах соціалізації особистості, як діяльність та спілкування [22]. У дослідженнях О. Стась емпірично

доведено, що всебічний розквіт соціальних здібностей особистості відбувається в період дорослості [126]. На процес формування і реалізацію соціальних здібностей дорослої людини (21–60 років) впливають багато чинників: і внутрішніх (особистісних), і зовнішніх (середовищних). Виявлено статистично достовірний зв'язок між розвитком соціальних здібностей дорослої людини та її продуктивністю в основних сферах життя: суспільства, соціальних груп та соціальних відносин; сфери професійної діяльності; сфери освіти та самоосвіти; сфери сім'ї та сімейних відносин; сфери дозвілля та хобі [126].

Соціальними здібностями науковці вважають вищі, культурно обумовлені, властиві лише людині індивідуальні особливості. Вони формуються в умовах суспільства і не мають біологічних передумов розвитку. Отже, соціальні здібності – це вищі, притаманні лише людині, культурно зумовлені індивідуально-психологічні властивості особистості, які формуються у суспільстві та забезпечують ефективність здійснення нею продуктивних перетворень у соціальному середовищі. Об'єктом перетворень може бути як конкретна особистість (інша людина або сам суб'єкт активності), так і певна спільнота (від родини або кола друзів до держави та людства в цілому) [7; 9; 14]. Таким чином, у професійній діяльності журналістів соціальні здібності є інструментом виконання цілеутворень, реалізація яких не можлива без тісної взаємодії із соціумом.

У представленій теоретичній моделі соціальні здібності реалізуються через соціально-пізнавальні процеси на усіх етапах професійної діяльності журналістів. Соціальна перцепція як психологічний чинник складника соціального інтелекту журналістів являє собою сприйняття, пізнання, оцінку характеристик, прогнозування можливих соціальних об'єктів співробітництва (особистостей, груп, спільнот, суспільства в цілому), на основі чого журналіст будує стратегію взаємодії з ними. Центальною ланкою у процесі журналістської діяльності є його взаємодія з об'єктами співпраці. Отже, складовими соціальної перцепції слід вважати: когнітивний компонент (пізнання як сукупність уявлень про об'єкти

співпраці), емоційний (співчуття, співпереживання, міра емпатії), діяльнісний (поведінковий, конативний), мотиваційний [15].

Упродовж комунікативної діяльності журналіста соціальна перцепція виконує важливі функції:

- 1) мотиваційну, спонукаючи журналіста до певних дій стосовно суб'єктів співпраці в залежності від особливостей сприймання;
- 2) перцептивно-діагностичну, спрямовану на оцінку співробітників, самого себе, зіставлених актуальних і потенційних можливостей об'єктів взаємодії, аналіз ситуативного контексту в цілому;
- 3) гностично-орієнтувальну, зумовлюючи вибір певної програми дій залежно від особливостей сприймання ситуації;
- 4) модифікаційну, сприяючи зміні модифікації соціально-перцептивних характеристик суб'єктів співробітництва під час комунікативно-професійної взаємодії з ними.

При цьому на соціально-психологічному рівні аналізу вирізняють такі міжособистісні механізми соціальної перцепції, які певним чином проявляються в процесі журналістської діяльності: а) пізнання і розуміння один одного (ідентифікація, емпатія, атракція, проекція); б) пізнання самого себе в процесі взаємодії (рефлексія); в) інтерпретації та прогнозування вчинків і почуттів партнера по взаємодії (децентрація, каузальна атрибуція, стереотипізація) [45].

Особливості дії механізмів соціальної перцепції в процесі журналістської діяльності зумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів детермінації соціальної перцепції можна віднести діяльнісні (зміст, форма організації та успішність спільної діяльності), інтерактивні (рівень розвитку творчого колективу і характер реальних міжособистісних стосунків у ньому, тип взаємодії – конкуренція чи кооперація, особистісний і діловий статус учасників взаємодії) і фонові («забарвленість» соціально-психологічного клімату, попередній досвід спільної діяльності, загальний «фон» – ситуація, яка склалася в галузі (ЗМІ) і в суспільстві в цілому.

Серед суб'єктивних факторів – детермінантів соціальної перцепції можна виділити психофізіологічні (психічний стан, рівень емоційного збудження, переважний тип сприймання, індивідуальні пороги відчуттів, чутливість), особистісні (адекватність самооцінки і рівень домагань, спрямованість особистості та ін.) та операційні (рівень професійної майстерності, уміння забезпечити ефективну взаємодію з колегами, ураховуючи їх експектації та цінності) [58].

В ході аналізу механізмів соціальної перцепції можна виділити такі її рівні: психофізіологічний (психофізіологічні закономірності функціонування сенсорно-перцептивних систем), загально-психологічний (загально-психологічні закономірності когнітивних і емоційно-вольових процесів), соціально-психологічний (соціально-психологічні закономірності пізнання людьми один одного у процесі спілкування в спільній діяльності) [2].

До змістових характеристик соціальної перцепції вважаємо, що можна віднести особливості спрямованості журналіста на визначення певних характеристик збору інформації – ділових, комунікативних, особистісних якостей, рис зовнішності, а також їх міру значущості (ієрархію) в сприйманні і оцінці об'єкта комунікації і, зокрема, співробітника.

Отже, припускаємо, що рівень розвитку визначених соціально-перцептивних характеристик журналіста впливає на особливості його взаємодії з колегами, суб'єктами співпраці, а також на ефективність професійної діяльності загалом. Психологічний аналіз проблеми на базі використаних теоретичних джерел дає можливість змодельовати динамічні і змістові характеристики соціальної перцепції особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності. Адже теоретична модель повинна мати спільні риси з модельованим об'єктом, для їх подальшого емпіричного уточнення.

До динамічних слід віднести такі полярні характеристики соціальної перцепції, як точність (відповідність суджень перцептора про наявність, відсутність чи ступінь вираженості в об'єкта сприймання певних властивостей, станів, дійсній їх наявності або ступеню вираженості) – неточність

(неузгодженість перцептивного образу з властивостями об'єкта сприймання), дифереційованість (здатність сприймати об'єкт як сукупність певних взаємопов'язаних характеристик, відмінних від характеристик перцептора) – дифузність (труднощі чи неможливість виокремлення характеристик об'єкта сприймання, особливо відмінних від власних характеристик перцептора, «розмитість» перцептивного образу), гнучкість (міра усталеності знань про об'єкт перцепції в різних ситуаціях професійної взаємодії, сприймання об'єкта перцепції по-різному в залежності від ситуації) – ригідність (надмірна фіксація певних якостей об'єкта сприймання, незмінність перцептивного образу всупереч об'єктивних обставин, що вимагають його зміни), повнота перцептивного образу, фрагментарність перцептивного образу (звуження сфери сприймання об'єкта перцепції, обмеження окремими його властивостями) [83].

Результати теоретичного моделювання соціальної перцепції у структурі соціального інтелекту дає змогу встановити її зв'язок із довірою як ставленням журналіста до себе, до інших і досвіту. Так, сприйняття, пізнання, оцінка характеристик, прогнозування динаміки соціальних об'єктів (особистостей, груп, спільнот, суспільства) зумовлюється різними рівнями довіри: особистісною, соціальною та інституціональною. Довіра безпосередньо пов'язана з когнітивними, мотиваційними і поведінковими складовими соціальної перцепції, визначаючи сукупність уявлень про об'єкти на основі довіри до інших і до світу, співчуття, співпереживання на основі визначення підстав для віри іншим та конкретні поведінкові прояви довіри у соціальних ситуаціях, навіть якщо для цього треба йти на певні ризики. Таким чином, на рівні соціальної перцепції журналіст на основі довіри пізнає, інтерпретує, оцінює і прогнозує інформацію, яка через особистісний рівень сприяє впровадженню соціального і інституціонального рівнів довіри у суспільстві загалом.

Наступним компонентом складника соціального інтелекту, на наш погляд, слід вважати соціальне мислення. Соціальне мислення журналістів розкривається,

насамперед, через сферу, яка є предметом – областю його мислення, і через потребу журналіста як суб'єкта асоціюватися із цією сферою.

Соціальне мислення – мислення особистості про соціальну дійсність, яка є її об'єктом. Предметом соціального мислення виступають люди, особливості їхньої поведінки і взаємин, соціальні процеси, в яких реалізуються суспільні відносини, весь життєвий шлях особистості. Комунікативність мислення особистості, з точки зору професора А. Абульханової-Славської, має три якості або здібності. Перше полягає в адресному мисленні відносно іншої людини, в оцінці її позиції та, з урахуванням її самої, у мисленнєвому розгляді проблеми. Друге полягає в передбаченні, тобто в прогнозуванні, очікуванні думки іншої людини, її оцінок, розуміння суджень. І третє, якість соціального мислення полягає в ступені розвитку здібностей та схильності до діалогу [1].

Пошук і визначення журналістом себе та особистісної позиції в існуючій дійсності, у сплетенні залежних і незалежних від нього детермінант, своєї ідентичності й ідентифікації – усі ці життєво-практичні форми самоздійснення, самореалізація, професійна діяльність актуалізують його свідомість, вимагаючи високої продуктивності від його роботи. Мислення ж, яке С. Рубінштейн визначав ще в 30-і роки як «форму свідомості», є його механізмом [116].

Журналіст мислить про соціальну дійсність у цілому й одночасно окреслює своєю свідомістю ту її сферу, у якій він реалізовує себе, встановлює зв'язки з іншими людьми, проходить етапи свого життєвого шляху, професійної реалізації. Його свідомість забезпечує визначеність уяви про дійсність (у широкому розумінні слова), виявляє її зв'язки й протиріччя, що мають загальне значення й зміст для даної особистості. Сам спосіб мислення соціальний у тому відношенні, що він детермінований об'єктивною позицією особистості в цій дійсності, а остання є конкретно-історичною, соціокультурною.

До основних структурних компонентів соціального мислення журналістів належить вирішення життєвих завдань на базі позитивного або негативного альтернативного вибору, діалогічне мислення, прогнозування життєвого шляху й

вибір своєї позиції у суспільстві, реалізації професійних здібностей. На соціальне мислення впливають особистісні якості, насамперед відповідальність, локус контролю, що детермінує активність, здатність долати труднощі, готовність до самостійного планування свого життя, задоволення від життя, самоідентифікація, професійна мотивація, комунікативні якості [16].

Соціальне мислення вивчалось у руслі професійної підготовки Г. Щедровицьким, О. Анісімовим, М. Алексєєвим, Є. Климовим, Є. Іряжніковими, В. Шадріковим та ін. У вітчизняній психології поняття соціальне мислення вперше було введено К. Абульхановою-Славською. Згідно з її твердженнями, мислення визначається як соціальне не тому, що воно є мисленням людини як соціальної істоти, а тому, що це мислення особистості про соціальну дійсність, яка є її об'єктом [1].

До предмета вивчення соціального мислення журналістів належать взаємини людей, особливості їх поведінки, соціальні процеси, у яких реалізуються соціальні відносини, самі люди, увесь життєвий шлях особистості. Соціальне мислення журналістів як процес функціонування свідомості має специфічну структуру, що включає в себе проблематизацію, категоризацію, інтерпретацію й репрезентацію або соціальні уявлення. Слід зазначити, що усі ці процеси зіставляються із різними рівнями довіри.

Проблематизація – це творча здатність виділяти проблему з аморфної соціальної дійсності, здатність її формулювати й розв'язувати. На основі довіри до себе, до інших і до світу, журналіст впевнено знаходить проблему, яка є важливою для суспільства, та намагається її вирішити у межах позитивних відносин з іншими, через впевненість у порядності й доброзичливості до інших. Категоризація – це здатність визначати соціальну дійсність не лише у системі соціально-прийнятих понять і значень, але й у таких узагальнень, які є новим продуктом індивідуальної свідомості. Категоризація як процедура мислення особистості виражає її світоглядну та соціальну позицію й проявляється, у тому числі, як система соціальних оцінок і характеристик. На наш погляд, саме на рівні

категоризації відбувається зародження знань про те, що ще достеменно невідомо, але існує віра у доброчесність інших. Тому формується система нових значень у самосвідомості журналіста, які зіставляються із вірою у чесність, компетенцію, доброчинність інших. Вважаємо, що інвестуючи це у світ, журналіст отримує подібний наслідок – довіру до себе з боку інших.

Інтерпретація – здатність витлумачувати, розуміти й пояснювати процеси, відносини, що існують у соціальній дійсності, тобто складати думку про безліч ситуацій, про поведінку інших людей про їхні висловлювання. Інтерпретація тісно пов'язана з неусвідомлюваним шаром індивідуальної свідомості, у якому представлені суспільні цінності, стереотипи – це здатність до репрезентації. Репрезентація, або суспільні уявлення – це сукупність функцій, яка забезпечує особистості ступінь суб'єктивної визначеності сприйняття, розуміння й відтворення соціальної дійсності й себе в ній [10]. Вважаємо, що саме на етапі інтерпретації відбується зсув раціональних меж довіри, які виявляються лише в попередніх знаннях і досвіді, а включаються ірраціональні мотиви взаємостосунків, у яких довіра викорисовується не у контексті соціального впливу чи маніпуляції іншими, які є довірливими, а у доброчесній і об'єктивній подачі інформації.

Соціальна пам'ять фіксує і ціннісно виділяє будь-які історичні події у повній відповідності з тими психологічними механізмами, на яких заснована пам'ять окремої людини. Тобто події, які принижують національну гідність народу, що характеризують його з «негативного боку», наприклад як загарбника, витісняються із соціальної пам'яті, а події, які говорять про велич будь-якого народу, про його здобутки й досягнення (економічних, соціальних, політичних, наукових, культурних та ін.), виводяться на перший план і легко асоціативно відтворюються в масовій суспільній свідомості. Це забезпечує спадкоємність поколінь, соціальну ідентичність представників етносу та інші важливі для суспільства функції [64; 69].

Соціальна пам'ять має об'єктивний і суб'єктивний характер. Це поняття пам'яті не треба протиставляти іншому. Кожне з них має свою сферу дії і спосіб існування. Соціальна пам'ять може мати властивості соціального факту (за Е. Дюркгеймом), тобто існувати об'єктивно, незалежно від індивіда і впливати на нього ззовні примусовим чином, спонукаючи до соціально схвалюваної дії. Соціальна пам'ять може також мати і статус суб'єктивного феномену, тобто залежного від суб'єкта і такого, що зберігається в суб'єкті у формі когнітивних конструкцій, якщо йдеться про зберігання образів особистого минулого, що має соціальний сенс і характер. Треба розрізняти соціальну пам'ять суб'єкта, тобто пам'ять людини про свої минулі враження або дії, що мають соціальне значення. Наприклад, про участь людини у війні, громадських заходах тощо або соціальну пам'ять як елемент суспільної свідомості, колективного досвіду, що існує в символах, артефактах, книгах і інших матеріальних і нематеріальних формах досвіду, що об'єктивувався. Універсального характеру соціальна пам'ять набуває в інституалізованих формах соціальної норми [169].

Соціальна пам'ять як хранитель різних культурних сутностей і значень у процесі комунікацій утворює з них складний символічний текст сучасної культури. Це, з одного боку, визначає зміст комунікативних процесів, з іншого – вводить символічні ряди, перемішуючи їх механічно, створюючи тим самим мозаїчне існування сучасного соціального порядку, у якому архаїка існує поруч із постмодернізмом. Саме у цьому контексті дослідження феномена соціальної пам'яті у професійній діяльності журналістів є актуальним і необхідним.

Будучи фундаментальним елементом різних соціальних зв'язків, соціальна пам'ять впливає на розвиток особистості журналіста й колективу у якому він працює. Формуючи соціальну типологію особистості й соціальних груп через їхню взаємодію, соціальна пам'ять має вирішальний вплив на різні соціальні феномени колективності: родину, націю, етнос, народ та ін.

Проблематизація сутнісного поля буття соціальної пам'яті з необхідністю зумовлює питання про межі й можливості пізнання й адекватного розуміння її

змісту. Здатність до рефлексії, що складає квінтесенцію філософського усвідомлення світу, була властива філософській традиції з моменту її виникнення. Поділ наук на природничо-наукові й гуманітарні, науки про природу й суспільство, призвело до того, що вивчення гуманітарної проблематики, як правило, здійснювалося з позицій природничо-наукового підходу [146].

Звідси й прагнення розділити єдине, досягнути таємниці духовного світу людини, загадку мнемічних здатностей людства, використовуючи дані фізіології, психології. Дослідницькі програми вивчення пам'яті з позицій природничих наук не досягали поставлених цілей, а лише розширювали не повне дослідження соціальної пам'яті, досягнути глибинний зміст якої можливо лише використовуючи інші психологічні інструментарії.

Особливого значення дослідження соціальної пам'яті набуває тоді, коли у філософському пізнанні здійснюється своєрідна міжпарадигмальна рефлексія, детермінована новими технологіями наукового дослідження, пов'язана з електронним способом збереження інформації. За оцінкою Д. Робертсона, культурні феномени залежать від технологій, які фіксують у пам'яті інформаційні технології. Перша з них була пов'язана з появою мови, друга – писемності, третя – з книгодрукуванням, четверта зі створенням електронних засобів інформації, п'ята з конструюванням комп'ютера [115]. Кожна з нових технологій суттєво впливає на об'єм і глибину соціальної пам'яті.

У цьому світлі особистість журналіста відіграє важливу роль у функціонуванні соціальної пам'яті як сховища культурно-історичної інформації. Збереження і відтворення інформації, яка відображає конкретним уявленням, традиціям, нормам певного культурно-історичного просту і етапу є одним із професійних завдань особистості журналіста.

Отже, інтерес проявляється не лише у теоретичному плані дослідження соціальної пам'яті. Існує достатньо чітке виявлення практичного значення даного дослідження, особливо у контексті професійної діяльності журналістів. Процеси глобалізації, ставши реальністю, по-новому висвітлюють проблему міжкультурної

комунікації, що на пряму пов'язано зі змістом, формами буття і способами досягнень соціальної пам'яті. Соціальна пам'ять у контексті довіри журналіста набуває особливої ваги. Це те, через що особистість може стати чужинцем, випадаючи з тієї або іншої причини із ціннісно-смислового поля загальної соціальної пам'яті. Поки індивід перебуває у групі, колективі, які поділяють символіко-аксеологічний світ його соціальної пам'яті, йому не доводиться обдумувати і проектувати свої слова, вчинки, професійну діяльність, оскільки існує уже попередньо створене, загальне смислове поле ментальної ємкості соціальної пам'яті.

Перебуваючи у чужому суспільстві, в якому панують інші нормативні сприйняття, суб'єкт відчуває труднощі, безпорадність і дезорієнтацію, у глибині яких знаходиться несумісність ціннісно-смислових світів, які відображають зміст соціальної пам'яті. Елімінувати ці наслідки можна при умові адекватного прочитання соціокоду соціальної пам'яті того суспільства, у якому виникає потреба знаходитись [140]. Такі моменти є дуже важливими у професійній діяльності журналістів, особливо тоді, коли вона вимагає здійснювати міжнародні відрядження. Окрім того, соціальна пам'ять та довіра відіграють особливе значення в українському суспільстві, історичний код якої вирізняється недовірливістю. У суспільстві, в історії якого зрадники проголошувалися героями, становлення довіри у соціальній пам'яті є дуже важливим. Відтак формування нової історичної пам'яті, яке ґрунтується на вірі в порядність, доброчесність інших і світу, є важливою місією журналістів.

Механізми соціальної пам'яті забезпечують участь ретроспективної інформації у формуванні «картини світу» у «світогляді» сучасної людини [36]. Виходячи з таких міркувань, вивчати соціальну пам'ять можна через соціальні аксіоми, які відображають провідні вірування і очікування певної культурної (національної, етнічної) спільноти.

Соціальні аксіоми – це відносно новий підхід у крос-культурній психології до вимірювання схожості та відмінності етнічних груп. Соціальні аксіоми – це

найбільш загальні вірування щодо інших людей і самого себе, соціального оточення, фізичного або духовного світу, і вони є головними у системі переконань особистості. Оскільки соціальні аксіоми за своєю природою відображають ставлення особистості до різних фрагментів соціального світу, вважаємо, що вони безпосередньо пов'язані також із довірою як модусом ставлення до себе, до світу та до інших.

Результати численних крос-культурних досліджень у багатьох країнах світу дозволили М. Бонду та К. Леунгу визначити п'ять загальних типів соціальних аксіом [173].

Перший фактор був названий *«Соціальний цинізм»*, тому що елементи, які входять до нього, представляли негативний погляд на людську природу, у них вказувалось на недовіру до влади, упереджене ставлення до деяких груп людей, недовіру до соціальних інститутів та ігнорування етики заради досягнень.

Другий фактор був названий *«Соціальна складність»*, тому що елементи, які увійшли в цей фактор, вказували на те, що немає абсолютних правил, але є безліч різних способів досягнення результатів, і суперечливість людської поведінки цілком звична у повсякденному житті.

Третій фактор був названий *«Нагорода за зусилля»*, оскільки згруповані у ньому судження відповідали віруванням, які вказували на те, що зусилля, знання, точне планування і внесок будь-яких особистих ресурсів призводить до позитивних результатів і допомагає уникати негативних наслідків.

Четвертий фактор був позначений як *«Духовність»* (пізніше він перейменований у *«Релігійність»*), оскільки судження, що увійшли до нього вказують на існування надприродних сил і доброчинну, зцілюючу функцію релігійної віри.

П'ятий фактор був названий *«Контроль долі»*, оскільки судження, що увійшли в цей фактор, представляли собою вірування, які вказують на те, що усі події в житті визначені, і що існують різні способи впливу на свою долю. Цікаво,

що люди цілком приймають логічне протиріччя між приреченням долі та можливістю її змінити [173].

Таким чином, визначення домінуючих аксіом у певній національно-культурній групі вважається важливою характеристикою її соціальної пам'яті, накопиченої упродовж культурно-історичного досвіду.

Перейдемо до характеристики іншого складника теоретичної моделі – соціальної уяви. Її основне поняття не має яскравого визначення, використовується для широкого кола явищ (від індивідуальних когнітивних процесів до суспільних ідеологій) і зберігає асоціації з когнітивною психологією.

Соціальні уявлення – елемент духовного життя суспільства, що відображає особливості соціальних відносин його носія. Соціальні уявлення задають диспозиції інтерпретацій і очікувань ситуацій взаємодії, що сприймаються індивідом, зокрема елементами ситуацій групової динаміки. У дослідницькому плані дане поняття орієнтує на аналіз зв'язку соціальних уявлень і соціальної поведінки (С. Московичі) [79].

Уявлення – це ослаблені чуттєві образи, які можуть виконувати роль понять. Психологія підкреслює проміжний характер соціальних уявлень – це ланка в переході від сприйняття до мислення, або від соціального образу до соціального поняття уяви [123].

Е. Дюркгейм ввів поняття «колективні уявлення», яке стало одним з базових для подальших досліджень у цій сфері. У авторському визначенні колективних уявлень, які є для нього соціальними фактами, важливі два моменти: 1) об'єктивне існування колективних уявлень, незалежних від психіки окремого індивіда, що й сприймаються ним як об'єктивна реальність; 2) регулююча роль колективних уявлень стосовно дій індивіда, що полягає в тому, що під їхнім тиском людина змушена діяти тим або іншим чином [30].

М. Вебер розглядав уявлення як колективні форми мислення, що виявляють примусовий вплив на повсякденну поведінку й очікування індивідів. Ці колективні структури, що становлять повсякденне мислення, є уявленнями чогось

суттєвого з одного боку, і такого, що ініціює і зорієнтовує людську діяльність – з іншого. Уявлення і мова беруть участь у конструюванні соціальної реальності, хоча й не вичерпують собою все її різноманіття [109].

Модель суспільства, запропонована представниками соціального конструктивізму П. Бергером і Т. Лукманом, може бути визначена як конструювання соціальної реальності за допомогою уявлень, вироблених у світі повсякденності. Уявлення в їхній концепції – це вид знання, яке носить інтерсуб'єктивний характер [11].

У соціології П. Бурдьє, уявлення звільняються від тісної прив'язаності до повсякденності й співвідносяться з позиціями агентів у структурованому соціальному просторі, специфічні характеристики якого накладають відбиток на вироблені уявлення [18].

Уявлення традиційно є важливою темою структуролістичних досліджень. У цій теоретичній парадигмі поняття «уявлення» тісно пов'язане з поняттям «знак». Наприклад, у розумінні Ч. Пірса, уявлення – це заміщення будь-чого або будь-кого за допомогою сукупності знаків. Постструктуралізм переосмислює принцип репрезентації (уявлення) як протиставлення реального об'єкта і його відбиття в мистецтві й літературі. Уявлення панує над світом об'єктів, а сама реальність сприймається як недоступна для аналізу. Уявлення – це не повторення (відображення) реальності, як вважалося раніше, а складний процес аналізу, анамнезу, переробки чогось забутого [102]. Таким чином, соціальні уявлення у контексті довіри журналістів дають змогу встановити імовірні межі останньої, адже, як зазначалося вище, часто довіра формується на основі ірраціональних уявлень і переживань, і саме соціальні уявлення, на наш погляд, відіграють у цьому провідну роль.

Оскільки у теоретичній моделі ми оперуємо трьома рівнями довіри: особистісною, соціальною та інституціональною, розглянемо їх особливості у структурі соціального інтелекту журналістів.

Виділені у теоретичній моделі соціального інтелекту журналістів рівні довіри слід характеризувати таким чином. Згідно з Е. Еріксоном, довіра до світу є основою, яка формується одночасно з іншою фундаментальною настановою, спрямованою на довіру до себе [160]. Ставлення, засноване на довірі до світу і одночасно до самого себе, на наш погляд, дозволяє особистості журналіста бути цілісним, стійким і при цьому сприймати світ таким, яким він є, у всьому його різноманітті. Така установка дозволяє журналісту впевнено вступати у взаємодію з різними фрагментами або сторонами світу, приймати його позитивно і при цьому одночасно зберігати стійкість і цілісність особистості при негативних впливах, що виходять з різних частин або фрагментів цього світу.

Довіра до світу слугує одним із механізмів формування установок толерантної свідомості, спрямованих на зміну глибинних ціннісно-сміслових структур свідомості журналіста. Довіра до світу як базова ціннісно-смістова установка особистості виконує у житті журналіста фундаментальні функції і є одним з механізмів соціалізації особистості. Як описує Т. Скрипкіна, довіра до світу є захистом себе від себе самого, від складнощів власного внутрішнього світу [122]. У цьому сенсі довіру і недовіру слід розглядати у ряді захисних механізмів психіки, які психологи трактують часто як надприродні, тобто вироблені в ході життєвої практики функціональні органи індивідуальності.

Довіра до себе – це довіра своїй інтроспекції, своїм відчуттям, сприйняттям, пам'яті, своїм інтерпретаціям. Це віра, переконаність журналіста у власну досконалість, це безумовна віра у свої сили, власну значимість, цінність, потрібність. На емоційному рівні довіра до себе переживається як самоприйняття, яке, створюючи відчуття захищеності, дозволяє журналісту відкрито висловлювати свої почуття і думки, діяти і бути впевненим у розумінні та підтримці іншими [46].

Такої ж думки дотримується і Е. Шостром [158]. На думку вченого, недовіра до себе призводить і до недовіри до оточуючих; недовіра до себе пов'язана з підвищеним контролем за своєю та чужою поведінкою і ситуацією в цілому; це

веде до невміння щиро проявляти почуття, а також блокує їх переживання; недовіра до себе пов'язана з тим, що у поведінці журналіст орієнтований не на свої потреби і переживання, а на обставини їх. Такі моменти створюють лише негативний фон у професійній діяльності журналістів, що говорить про вагомість такого феномену як довіри до себе.

А. Алексеева виділяє два напрямки (загально психологічний і соціально-психологічний) вивчення довіри. У рамках першого загально психологічного напрямку соціальна довіра слугує показником міжособистісної довіри на макрорівні і є віддзеркаленням культури довіри та соціального капіталу суспільства. У другому, соціально-психологічному підході, довіру вивчають як своєрідну світоглядну установку індивіда щодо можливості надання довіри оточуючим. Основна увага приділяється соціально-психологічним особливостям індивідів, які, як передбачається, слугують детермінантами прояву довіри як загально психологічного феномену [4].

У нашій роботі визначено особливості функціонування різних видів довіри у структурі соціального інтелекту журналістів. Базова довіра до світу зумовлює переживання професійної безпеки, безперервності і «стабільної мінливості» світу, у якому можна професійно розвиватися; базова довіра до себе сприяє професійному самозбереженню і професійній автономії; ситуативна довіра до світу забезпечує короткочасний контакт зі світом для задоволення ситуативних професійних потреб; ситуативна довіра до себе створює самопідтримку, самоприйняття і незалежну поведінку в проблемних професійних ситуаціях; довіра до інших сприяє збереженню стійких позитивних стосунків з оточуючими упродовж професійної взаємодії; ситуативна довіра до інших забезпечує оптимальну конструктивну взаємодію при розв'язанні конкретної професійної задачі. Порушення різних видів довіри ініціює деструктивні способи професійного самоствердження і саморозвитку [88; 92].

Таким чином, результати теоретичного моделювання дали змогу сконструювати теоретичну модель довіри (до себе, до інших, до світу) у структурі

соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності із відображенням суттєвих властивостей цієї моделі, відбиттям адекватних когнітивній парадигмі компонентів (соціальний інтелект як сукупність соціальних здібностей, що детермінуються функціонуванням соціально-пізнавальних процесів: соціальною перцепцією, мисленням, пам'яттю та уявою) та професійно важливими особистісними рисами цих фахівців. Конструювання моделі дало змогу перейти до розроблення програми емпіричного дослідження довіри у вивчення моделі у структурі соціального інтелекту особистості журналіста.

2.2. Загальна характеристика емпіричного дослідження та його методичне забезпечення

Для дослідження довіри як прояву соціального інтелекту журналістів розроблено програму дослідження, яка полягає у реалізації трьох етапів.

На першому етапі, на основі здійсненого аналізу першоджерел з досліджуваної проблематики, формулюванні основних завдань та мети, визначенні об'єкта, предмета, методів дослідження, було встановлено основний напрям емпіричного дослідження.

Упродовж другого етапу дослідження було вивчено особливості феномену довіри та соціального інтелекту у сучасній психологічній науці. Це дало змогу здійснити аналіз теоретичних джерел вітчизняних та зарубіжних авторів з вивчення проблем соціального інтелекту у професійній діяльності журналістів. Було проаналізовано основні наукові напрямки вивчення проблеми, окреслено базові моменти його розуміння та дослідження. Результати, що отримали упродовж проведення роботи, дали змогу провести відповідні організаційні заходи для подальшого планування дисертації: визначення етапів дослідження, його завдань, вибір методів, якісного та кількісного аналізу, збору матеріалу та розробки програми дослідження.

Третій етап передбачав емпірично-діагностичне вивчення проблеми довіри у структурі соціального інтелекту журналістів. Це підготовка до проведення діагностичного дослідження, уточнення та розробка інструкцій для респондентів. Основним завданням було емпіричне обґрунтування компонентів професійної діяльності журналістів та особливості їх впливу на особистісну сферу. На основі отриманих результатів було встановлено необхідність розвитку соціального інтелекту журналістів, розроблено авторську тренінгову програму та апробовано її із зазначеними фахівцями.

Науково обґрунтована характеристика будь-якої діяльності спеціалістів безпосередньо пов'язана з розумінням базових категорій: праця, діяльність, професія, спеціальність, як у загальному плані, так і щодо специфіки. Відомо, що праця (труд) є діяльністю, притаманною лише людині як універсальний засіб задоволення життєвих потреб, форма ставлення до зовнішнього світу через застосування засобів праці. Сучасна праця конкретна, носить, як правило, професійний характер і потребує від людини як загальних якостей (готовність, потреба в ній, працьовитість, відповідальність і та ін.), так і наявність спеціальних здібностей, добре розвинутих психофізіологічних та фізичних якостей. Особливе місце у сучасному суспільстві займає професійна діяльність. Як і всі види діяльності вона виникла і розвивається на основі праці [55; 66].

До найбільш стійких, самостійних видів журналістської діяльності, які детермінують значною мірою, особистість журналіста, слід відносити: творчу діяльність, яка створює професійно організовані тексти (носії інформаційно-насиченого змісту); вивчення (безпосереднім чином або за допомогою інших спеціалістів) потреб та інтересів аудиторії, а також створення такого інформаційного потоку, який відповідав би інтересам аудиторії, з одного боку, та потребам й установкам органів, що керують діяльністю цього видання, з іншого; створення оптимальних, сприятливих умов існування самих засобів масової інформації, з урахуванням тих завдань, які ставляться для них [19].

З огляду на такі особливості діяльності журналістів, було розроблено програму емпіричного дослідження, яке здійснювалось на базі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, всеукраїнських тижневиків: «Вісник», «Сім'я і дім», «Експрес», газет обласного значення: «Волинь нова», «Волинська газета», «Відомості», «Віче», «Діалог», районної газети «Слава праці», політичного тижневика «Радянська Волинь», інтернет-видань: «Волинські новини», «ВолиньPost», «Волинська правда», «Волинський інформаційний портал», «Під прицілом», «Zik», «Рівненщина», «Рівненський інформаційний портал», «Доба».

У дослідженні загалом взяли участь 203 журналіста із Волинської, Рівненської та Тернопільської областей, з них – 64 журналісти-аналітики (31 %), 48 випускові редактори (24%), 91 репортери (45%). Також емпіричне дослідження довіри у структурі соціального інтелекту журналістів здійснювалося відповідно до таких критеріїв – вік, стать, стаж роботи.

О. Костюченко, вивчаючи специфіку соціальної перцепції журналістів, переконливо доводить необхідність урахування цих соціально-психологічних змінних (вік, стать та стаж) у дослідженні фахівців зі сфери масових комунікацій. Так, вчений зазначає, що попри те, що у сучасній психологічній літературі існують різні, часом суперечливі думки про співвідношення етапу професійного становлення і рівня професіоналізму фахівця відповідно до стажу роботи (п'ятирічні стажеві групи (1-5, 6-10, 11-15, 16-20, 21 і більше років стажу, у межах яких представники кожної наступної групи працюють ефективніше та якісніше, ніж попередні; емпіричні дані, що професійні здібності інтенсивно розвиваються перші 10-15 років роботи, а потім з великими коливаннями залишаються приблизно на одному рівні) [57], усі вони є одноставними щодо необхідності урахування стажу роботи.

Щодо статевого розмежування у дослідженні журналістів, то О. Костюченко вважає, що незважаючи на класичні уявлення про те, що з усіх індивідуальних і культурно-історичних варіацій чоловічий стиль життя більшою мірою є предметно-інструментальним, а жіночий – емоційно-експресивним, сучасна

ситуація у працівників ЗМІ має інший характер. Як і в інших сферах суспільного життя спостерігається вирівнювання соціально-статевих відмінностей у жінок і чоловіків. Тому вже важко погодитися, що для більшості чоловіків перше місце посідає професійно-трудова діяльність, а для жінок – родина. Сучасне життя, зокрема професійна діяльність журналістів, під впливом інформаційного розвитку розширює сфери діяльності інтересів обох статей, підвищує значущість професійної кар'єри. Це часто призводить до намагання комбінувати родину із професійними здобутками жінки, так само як і чоловіків – до утвердження себе і збалансованого функціонування в обох сферах діяльності [57].

Наведені дані про вікові, стажеві та статеві характеристики особистості враховуватимуться нами під час проведення психодіагностики журналістів для емпіричного вивчення прояву їхньої довіри у структурі соціального інтелекту у процесі професійної діяльності.

Обираючи психодіагностичні методики для емпіричного дослідження соціального інтелекту журналістів, брали за основу, створену нами теоретичну модель соціального інтелекту.

Таблиця 2.1

Методичний інструментарій дослідження довіри у структурі соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності

№/п	Компоненти	Діагностичні методики
1	Соціальна уява	Метод визначення яскравості та контролю уявлень шляхом самооцінки (опитувальник Р. Гордона). Оцінка яскравості-чіткості уявлень (методом саморанжування). Опитувальник Д. Маркса.
2	Соціальна перцепція	Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант Н. Фетіскана).
3	Соціальне мислення	Дослідження індивідуально-психологічних особливостей мислення за допомогою методики «відгадування загадок».
4	Соціальна пам'ять	Дослідження соціальних аксіом за допомогою методики SAS, розробленої М. Bond, К. Leung.

Продовження табл. 2.1

5	Довіра	Методика вивчення довіри/недовіри особистості до світу, інших людей, до себе А. Купрейченко.
6	Особливості впливу на професійну діяльність	Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» А. Маклакова та С. Чермяніна. Визначення соціальної креативності особистості (Багатофакторний особистісний опитувальник FPI).
7	Соціальний інтелект	Психологічний тест соціального інтелекту Дж. Гілфорда.

Комплекс психодіагностичних методик, який було використано упродовж дослідження, сприяв досягненню мети та реалізації поставлених завдань.

Методика визначення яскравості та контролю уявлень шляхом самооцінки (опитувальник Р. Гордона). Опитувальник призначений для оцінки здатності і контролю довільного оперування і маніпулювання просторовими уявленнями. Він заснований на процедурі самооцінки образу-уявлення і здатності маніпулювати ту чи іншу сцену життя. Залежно від своєї здатності зробити це досліджувані відповідають «так», «ні», «не впевнений». Кожній відповіді надається бали: «так» – 2, «не впевнений» – 1, «ні» – 0. Вважається, що навіть одна відповідь «ні» говорить про труднощі контролю над образами-уявленнями. Опитувальник містить 12 запитань. Отже, максимальна кількість набраних балів може становить 24, мінімальна 0 балів у випадку, коли відповідь на всі запитання була «ні» [105].

Оцінка яскравості-чіткості уявлень методом саморанжування. (Опитувальник Д. Маркса).

У дослідженнях вторинних образів широко застосовуються методи, засновані на принципах самоспостереження. Використання їх поряд з об'єктивними методиками дозволяє отримати більш повну картину досліджуваного явища. Одним з таких методичних прийомів є метод

саморанжування, що дозволяє класифікувати уявлення за ступенем суб'єктивної наочності. Основу цього методу складає принцип, який полягає у приписуванні досліджуваному властивості спостережуваного об'єкта чи явища чисел. Для оцінки яскравості-чіткості уявлень ми застосовували опитувальник Д. Маркса. В опитувальнику використана 5-бальна шкала оцінки «яскравості-чіткості» уявлень. Шкали градації визначені словесно і проранжовані.

Метою завдання є визначення яскравості-чіткості уявлень що виникають у досліджуваного. Завдання опитувальника спрямовані на те, щоб в уяві досліджуваних виникали певні образи. Вони повинні оцінити їх яскравість-чіткість на основі шкали оцінок. Оцінку кожного уявлення потрібно звіряти зі шкалою.

Опитувальник Д. Маркса. Шкала.

5 – уявлення абсолютно яскраві, чіткі, чисті, як образ сприйняття.

4 – уявлення яскраве, чітке, чисте.

3 – уявлення середньої яскравості-чіткості.

2 – уявлення неясне, тьмяне і неясне.

1 – уявлення відсутнє взагалі: ви лише знаєте, що ви думаєте про предмет.

Загальна сума оцінок є показником здатності суб'єкта до уявлення про об'єкт за ознакою яскравості-чіткості вторинного образу (чим більша сума балів, тим більш яскраво виражене уявлення).

Обробка результатів полягає в обчисленні середньої арифметичної величини (М) оцінок і дисперсії (D) індивідуальних оцінок у групі досліджуваних [105].

Дослідження індивідуально-психологічних особливостей мислення за допомогою методики «Відгадування загадок».

В експериментально-психологічних дослідженнях доволі велику увагу приділяють питанням розуміння переносного значення, підтексту, дуже складного для уявлення про ситуацію. До такого роду «підтекстних» досліджень відносяться методики «відгадування загадок», де за фрагментами необхідно відтворити ціле (синтез через аналіз), «розуміння прислів'я» (байок, алегорій, натяків, іноказань),

разом із тим не достатньо досліджена проблема створення і оцінки дотепних висловлювань. Клінічна практика показала, що саме в таких розбіжностях формальних мовних структур і їх внутрішнього змісту знаходяться причини більшості труднощів у розумінні справжнього змісту комунікацій.

Досліджуваним пропонується для розгадування набір із 10 загадок. Виконуючи завдання, слід звертати увагу на характер міркувань. Усі загадки стосуються людини та її ознак.

Результати методики обговорюються за критеріями кількості правильно відгаданих загадок, часу їх вирішення, а також за ступенем суб'єктивних труднощів, що виникли при виконанні завдань [105].

Методика вивчення довіри/недовіри особистості до світу, до інших, до себе А. Купрейченко.

Методика складається із 15 тверджень, які необхідно уважно прочитати та оцінити ступінь своєї згоди/незгоди з кожним твердженням, використовуючи наступну шкалу: 1 – невірно, 2 – швидше вірно, 3 – частково вірно, 4 – швидше вірно, 5 – вірно.

Для встановлення результатів дослідження підраховується алгебраїчна сума набраних балів з урахуванням того, що за твердження 1, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 13, 14 отримали бали із знаком плюс, а за твердження 2, 5, 7, 10, 12, 15 – із знаком мінус. Чим більша підсумкова сума із плюсом, тим більший рівень довіри, і навпаки, чим більша підсумкова сума зі знаком мінус, тим більший рівень недовіри до світу, іншим людям і собі. Окремо виділяються шкали довіри до світу (п. 2, 5, 11, 15), до інших людей (п. 3, 7, 8, 10, 12), до себе (п. 1, 4, 6, 9, 13, 14) [46].

Багаторівневий особистісний опитувальник адаптивність А. Маклакова та С. Чермяніна.

За допомогою цього опитувальника можна діагностувати наступні параметри: адаптивні здібності; нервово-психічна стійкість; моральна нормативність. Разом із тим у тесті використовують шкали оцінки: адаптивні

здібності; нервово-психічна стійкість; комунікативні особливості; моральна нормативність.

Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунку кількості збігів відповідей досліджуваного з ключем за кожною шкалою. Починати обробку слід зі шкали достовірності, щоб оцінити прагнення досліджуваного показати себе у більш соціально привабливому вигляді. Якщо досліджуваний набирає за шкалою достовірності більше 10 балів, результат тестування слід вважати недостовірним і після проведення роз'яснювальної бесіди необхідно повторити тестування. За таблицею необхідно сирі бали перевести у стіни від 1 до 10. Рівень адаптивних здібностей за стінами 5-10 – це групи високої і нормальної адаптації. Особи цих груп досить легко адаптуються до нових умов діяльності, швидко входять в новий колектив, досить легко і адекватно орієнтуються в ситуації, швидко виробляють стратегію своєї поведінки. Як правило, не конфліктні мають високу емоційну стійкість. 3-4 – це група задовільної адаптації. Більшість осіб цієї групи мають ознаки різних акцентуацій, які в звичних умовах частково компенсовані і можуть проявлятися при зміні діяльності. Тому успіх адаптації залежить від зовнішніх умов середовища. Ці особи, як правило, мають невисоку емоційну стійкість. Можливі асоціальні зриви, прояв агресії і конфліктності. Особи цієї групи вимагають індивідуального підходу, постійного спостереження, корекційних заходів. 1-3 – група низької адаптації. Особи цієї групи мають ознаки явних акцентуацій характеру із деякими ознаками психопатій. Можливі нервово-психічні зриви. Особи цієї групи мають низьку нервово-психічну стійкість, конфліктні, можуть допускати асоціальні вчинки. Вимагають спостереження психолога і лікаря (невропатолога, психіатра) [133].

Багатофакторний особистісний опитувальник FPI

Опитувальник призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки. На ряд тверджень потрібно дати відповідь «так», або «ні». Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і

відображають сукупність взаємопов'язаних факторів. Опитувальник FPI містить 12 шкал. Загальна кількість питань в опитувальнику – 114.

Шкали опитувальника I-IX є основними, або базовими, а X-XII – похідними, інтегруючими. Похідні шкали складені з питань основних шкал і позначаються іноді не цифрами, а буквами E, N і M відповідно.

Шкала I (невротичність) характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астеничного типу із значними психосоматичними порушеннями.

Шкала II (спонтанна агресивність) дозволяє виявити і оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала III (депресивність) дає можливість діагностувати ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високі оцінки за шкалою відповідають наявності цих ознак в емоційному стані, у поведінці, у відносинах до себе та до соціального середовища.

Шкала IV (дратівливість) дозволяє встановити емоційну стійкість. Високі оцінки свідчать про нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування.

Шкала V (товариськість) характеризує як потенційні можливості, так і реальні прояви соціальної активності. Високі оцінки дозволяють говорити про наявність вираженої потреби у спілкуванні і постійної готовності до задоволення цієї потреби.

Шкала VI (врівноваженість) відображає стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про захищеність до впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості в собі, оптимістичності та активності.

Шкала VII (реактивна агресивність) дає можливість виявити наявність ознак психопатизації екстратенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, що характеризується агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування.

Шкала VIII (сором'язливість) відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, що протікає за пасивно-захисним типом. Високі оцінки за шкалою відображають наявність тривожності, скутості, невпевненості, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах.

Шкала IX (відкритість) дозволяє характеризувати ставлення до соціального оточення і рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності. Оцінки за цією шкалою можуть в тій чи іншій мірі сприяти аналізу щирості відповідей досліджуваного при роботі з даними опитувальником, що відповідає шкалам неправди інших опитувальників.

Шкала X (екстраверсія – інтроверсія). Високі оцінки за шкалою відповідають вираженій екстраверсії особистості, низькі – вираженою інтроверсією.

Шкала XI (емоційна лабільність). Високі оцінки вказують на нестійкість емоційного стану, що проявляється у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не лише високу стабільність емоційного стану, але й вміння володіти собою.

Шкала XII (маскулінність – фемінність). Високі оцінки свідчать про протікання психічної діяльності переважно за чоловічим типом, низькі – за жіночим.

Отримані первинні оцінки за допомогою таблиці необхідно перевести у стандартні. До низьких відносяться оцінки в діапазоні 1–3 бали, до середніх – 4–6 балів, до високих – 7–9 балів [105].

Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна).

Методика діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна) призначена для вивчення особистісної готовності до формування інтегративних критеріїв інтерактивної компетентності у межах малих груп стабільного і тимчасового типу. Спочатку підраховується кількість балів за кожною з шести шкал, а потім загальний сумарний показник. На

основі обробки опитувальників, передбачених цією методикою, визначаємо рівень прояву компонентів міжособистісного сприйняття журналістів: 144 бали і більше – високий; 126-143 бали – середній; 125 і менше – низький. Методика містить наступні шкали:

I. Взаємопізнання – ступінь адекватності оцінки особистих якостей партнерів по взаємодії.

II. Взаєморозуміння – рівень конфліктності у групі, вираженість загальних інтересів, вміння зрозуміти точку зору опонента, іншої людини.

III. Взаємовплив – ступінь значущості думки, вчинків інших представників групи, самокорекція, саморефлексія.

IV. Соціальна автономність – значимість особистісної позиції у спільних діях і організації або участь у спільній діяльності.

V. Соціальна адаптивність – благополуччя у взаєминах, задоволеність своїм становищем у групі, гнучкість поведінки, контактність всередині колективу та з навколишнім світом.

VI. Соціальна активність – спрямованість соціальної орієнтації, провідні мотиви взаємодії з оточуючими, ефективність спільної діяльності.

Спочатку підраховується кількість балів за кожною із шести шкал, а потім загальний сумарний показник. Про ступінь вираженості тієї чи іншої шкали свідчать наступні показники: 20 балів і більше – висока; 11-19 балів – середня; 10 і менше – низька.

I. Взаємопізнання (питання: 1-5).

II. Взаєморозуміння (питання: 6-10).

III. Взаємовплив (питання: 11-15).

IV. Соціальна автономність (питання: 16-21).

V. Соціальна адаптивність (питання: 22-26).

VI. Соціальна активність (питання: 27-31) [133].

Дослідження соціальних аксіом за допомогою методики SAS (розробленої M. Bond, K. Leung).

У методиці представлено твердження, що належать до того, у що ми віримо. Потрібно уважно прочитати кожен фразу та дати відповідь, відмітивши наступною цифрою: абсолютно не згоден – 1, згоден – 2, не знаю – 3, згоден – 4, абсолютно згоден – 5. Дана методика містить 126 тверджень.

Результати численних крос-культурних досліджень у багатьох країнах світу дозволили М. Бонду та К. Леунгу визначити п'ять загальних типів соціальних аксіом:

Перший фактор отримав назву «Соціальний цинізм», тому що елементи, які входять до нього представляють негативний погляд на людську природу, у них вказується на невірність влади, упереджене ставлення до деяких груп людей, недовіру до соціальних інститутів та ігнорування етики заради досягнень.

Другий фактор отримав назву «Соціальна складність», тому що елементи, які увійшли в цей фактор, вказують на те, що немає абсолютних правил, але є безліч різних способів досягнення результатів, і суперечливість людської поведінки цілком звична у повсякденному житті.

Третій фактор названий «Нагорода за зусилля», оскільки згруповані у ньому судження відповідають віруванням, які вказують на те, що зусилля, знання, точне планування і внесок будь-яких особистих ресурсів приводить до позитивних результатів і допомагає уникати негативних наслідків.

Четвертий фактор позначений як «Духовність» (пізніше він перейменований у «Релігійність»), оскільки судження, що увійшли до нього, вказують на існування надприродних сил і доброчинну, зцілюючу функцію релігійної віри.

П'ятий фактор іменований «Контроль долі», оскільки судження, що увійшли в цей фактор, представляли собою вірування, які вказують на те, що усі події в житті визначені і що існують різні способи впливу на свою долю. Цікаво, що люди цілком приймають логічне протиріччя між приреченням долі та можливістю її змінити.

При обробці обчислюються середні значення з кожного блоку соціальних аксіом. Нижче подаються ключі. Твердження, позначені значком (–), необхідно

перед початком обробки перекодувати та відповідно до ключа підрахувати сумарну кількість балів [127].

Визначення соціальної креативності особистості.

Дана методика, за допомогою самооцінки поведінки в нестандартних ситуаціях життєдіяльності, дозволяє визначити рівень соціальної креативності. У запропонованому бланку необхідно за 9-бальною шкалою провести самооцінку особистісних якостей або частоту їх прояву в заданих ситуаціях життєдіяльності. Обробка і інтерпретація результатів. На основі сумарного числа набраних балів слід визначити рівень творчого потенціалу. Рівні соціальної креативності особистості: 18-39 – дуже низький; 40-54 – низький; 55-69 – нижче середнього; 70-84 – дещо нижче середнього; 85-99 – середній; 100-114 – дещо вище середнього; 115-129 – вище середнього; 130-142 – високий рівень 143-162 – дуже високий рівень [133].

Психологічний тест соціального інтелекту Дж. Гілфорда.

Методика включає чотири субтести, з них три складені на невербальному стимульним матеріалі і один – на вербальному. Субтести діагностують чотири здібності у структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворень і результатів поведінки. Два субтести мають у своїй факторній структурі також другорядні ваги, що стосуються здатності розуміти елементи і відносини поведінки.

Стимульний матеріал являє собою набір з чотирьох тестових зошитів. Кожен субтест містить від 12 до 15 завдань. За кожну правильну відповідь рахуємо 1 бал, за не правильну – мінус 1 та за допомогою загальної суми визначаємо кількість балів.

Субтест № 1. «Історії із завершенням».

У субтесті використовуються сцени з персонажем коміксів Барні і його близькими (дружиною, сином, друзями). Кожна історія ґрунтується на першій картинці, яка зображує дії персонажів у певній ситуації. Досліджуваний повинен знайти серед

трьох інших картинок ту, яка показує, що повинно статися після ситуації, зображеної на першій картинці, з огляду на почуття і наміри діючих осіб.

Субтест вимірює фактор пізнання результатів поведінки, тобто здатність передбачати наслідки поведінки персонажів в певній ситуації, передбачити те, що станеться в майбутньому.

Субтест № 2. «Групи експресії».

Стимульний матеріал субтесту складають картинки, що зображують невербальну експресію: міміку, пози, жести. Три картинки, розташовані зліва, завжди зображують однакові почуття, думки, стан людини. Досліджуваній повинен серед чотирьох картинок, розташованих праворуч, знайти ту, яка зображає такі ж думки, почуття, стан людини, що і картини зліва.

Субтест вимірює фактор пізнання класів поведінки, а саме здатність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини.

Субтест № 3. «Вербальна експресія».

У кожному завданні субтесту пропонується фраза, яку одна людина говорить іншій у певній ситуації. Досліджуваній повинен серед інших трьох заданих ситуацій спілкування знайти ту, в якій дана фраза набуде іншого значення, буде виголошена з іншим наміром.

Субтест вимірює фактор пізнання перетворень поведінки, тобто здатність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуації.

Субтест № 4. «Історії з доповненням».

У даному субтесті персонажі з коміксу «Фердинанд» задіяні у сімейних, ділових і дружніх контактах. Кожна історія складається з чотирьох картинок, причому одна з них завжди пропущена. Досліджуваній повинен зрозуміти логіку розвитку, сюжет історії і серед чотирьох інших картинок, запропонованих для відповіді, знайти пропущену.

Субтест вимірює фактор пізнання систем поведінки, а саме здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки людей в цих ситуаціях.

Після завершення процедури обробки результатів отримуємо стандартні бали за кожним субтестом, що відображають рівень розвитку відповідних здібностей до пізнання поведінки. При цьому загальний зміст стандартних балів можна визначити наступним чином: 1 бал – низькі здібності до пізнання поведінки; 2 бали – здатність до пізнання поведінки нижче середнього; 3 бали – середній рівень здібностей до пізнання поведінки; 4 бали – здатність до пізнання поведінки вище середнього; 5 балів – високі здібності до пізнання поведінки.

Згідно з нормативними таблицями для визначення стандартних значень визначаємо композитну оцінку.

Загальний рівень розвитку соціального інтелекту (інтегрального фактора пізнання поведінки) визначається на основі композитної оцінки. Сенс композитної оцінки, вираженої в стандартних балах, можна визначити наступним чином: 1 бал – низький соціальний інтелект; 2 бали – соціальний інтелект нижче середнього; 3 бали – середній соціальний інтелект; 4 бали – соціальний інтелект вище середнього; 5 балів – високий соціальний інтелект [112].

Розглянемо та проаналізуємо розвиток рівня соціального інтелекту журналістів згідно з віком, статтю та стажом роботи. У результаті опрацювання отриманих нами даних у відсотковому відношенні зі стажом роботи до 5 років було 26% респондентів, із стажом від 5 до 10 років – 39% та від 10 і більше – 35% (рис. 2.1).

Зіставимо отримані дані із сучасними вітчизняними дослідженнями. Український дослідник О. Костюченко, здійснюючи емпіричне вивчення прояву соціальної перцепції у фахівців масових комунікацій, вказує, що важливо пам'ятати про особливості вікового періоду дорослості, який у порівнянні з іншими віковими періодами – дошкільним, молодшим шкільним, підлітковим, юнацьким – охоплює значно більший відрізок часу життя людини. У зрілому віці

основна психологічна проблема – ідентичність, самовираження і прийняття себе (тобто об'єктивізація особистості). Ідентифікація зрілого віку ґрунтується на ідентифікації в галузі професійної діяльності досягнення і статусу, а трудова діяльність є умовою і формою виявлення зрілості. Найбільш помітні зміни у професійних новоутвореннях, на думку вченого, є у п'ятирічні періоди. Водночас у науковій літературі немає остаточного погодження стосовно єдиної диференціації стажевих груп [57].

Таким чином, у своєму дослідженні, виходячи із основних типів ідентифікації в професії: ідентифікація через вибір професії, яка максимально відповідає характеристиці працівника; ідентифікація з професією, яка спричиняє професійне зростання; одночасна ідентифікація з розвитком і удосконаленням якостей, здібностей працівника; ідентифікація, вважаємо, що усі ці види пов'язані із розвитком соціального інтелекту особистості журналіста [99].

Вважаємо, що зазначені типи професійної ідентифікації потребують вивчення з урахуванням п'ятирічних стажевих груп.

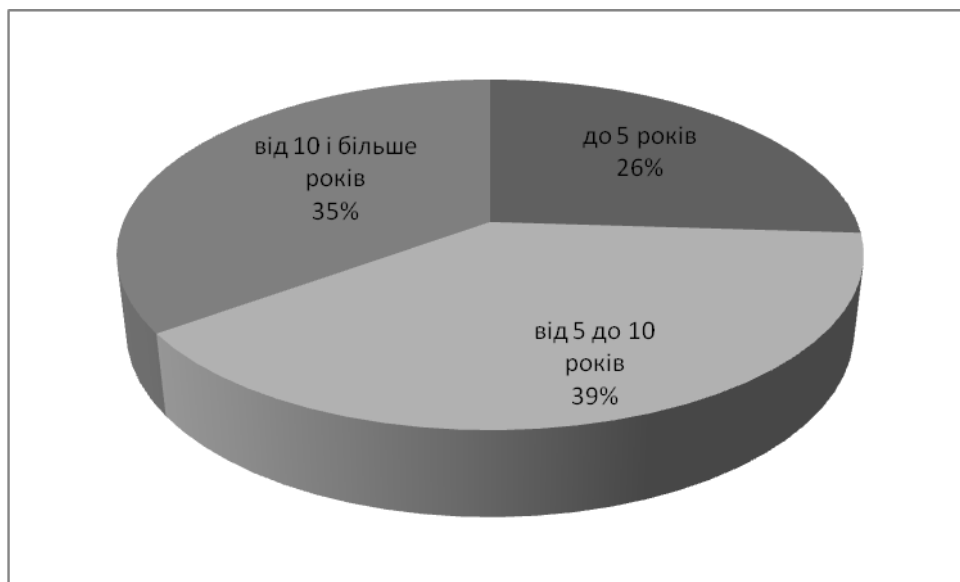

Рис. 2.1. Відсотковий розподіл вибірки журналістів за стажем роботи

Припускаємо, що ефективність професійної діяльності, яка залежить від досвіду роботи, має взаємообумовлений зв'язок із розвитком соціального інтелекту.

У дослідженні брали участь 129 жінок віком від 22 до 55 років (64%), та 74 чоловіки віком від 22 до 61 року (36%) (рис. 2.2).

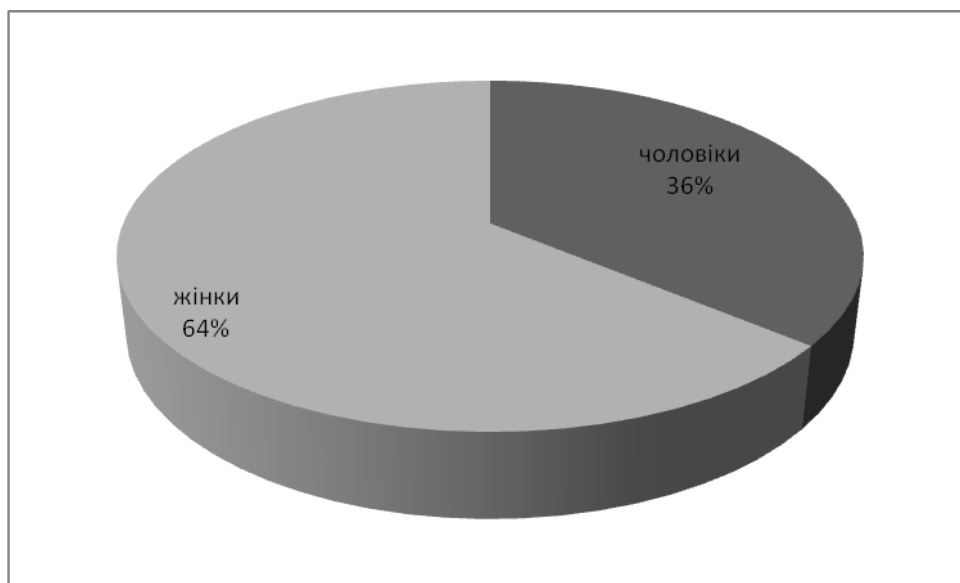

Рис. 2.2. Відсотковий розподіл вибірки журналістів за статтю

У журналістиці необхідно враховувати статеві характеристики особистості. Результати теоретичного аналізу свідчать про те, що з усіх індивідуальних і культурно-історичних варіацій чоловічий стиль життя більшою мірою є предметно-інструментальним, а жіночий – емоційно-експресивним. Відтак, у чоловіків пріоритетним є професійно-трудова діяльність, а в жінок – родина. Водночас на сучасному етапі помічаємо стирання меж між статево-рольовою ідентичністю, яка особливо помітна у професії журналіста [100].

Стає зрозумілим особливий та неоціненний вклад жінки у соціокультурний розвиток, викликаючи в той же час полеміку та роздуми про те, чи існують чоловічі та жіночі професії. Звичайно не можна одночасно стверджувати, що ми маємо повне уявлення про феномен «жіночої журналістики». Тим не менше аналіз трудових ресурсів ЗМІ свідчить про розширення участі жінок у мас медіа. На думку психологів, півкулі головного мозку краще координуються у жінок, ніж у чоловіків. Тому рішення, прийняті жінками, більш адекватні в емоційно-раціональній багатогранності світу [24].

За результатами дослідження відсоткове співвідношення респондентів у віці 22-40 років становить – 59%, у віці 40-59 років – 37%, у віці 59 і більше – 4%.

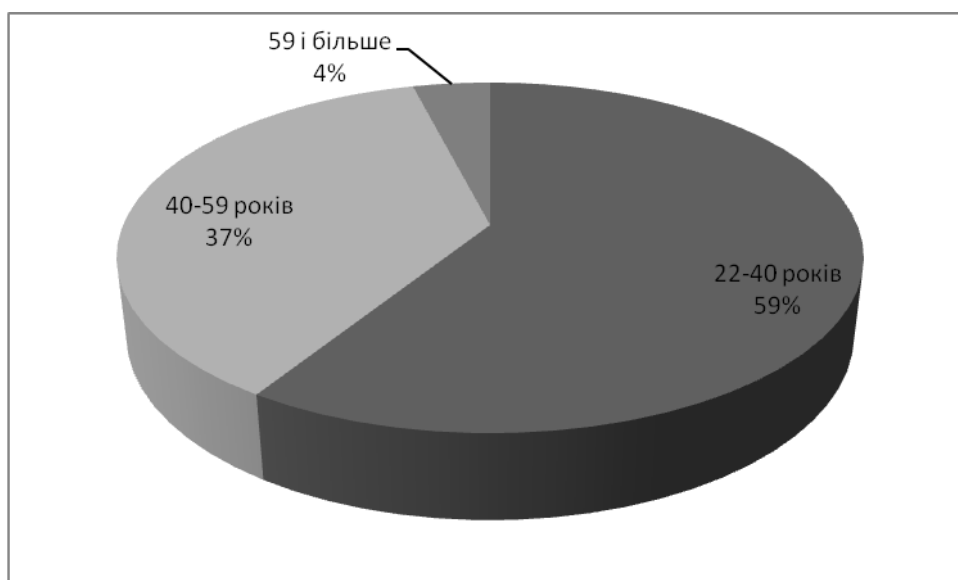

Рис. 2.3. Відсотковий розподіл вибірки журналістів відповідно до віку

Багаторічні дослідження у становленні професіоналізму показали, що його пік припадає на 35-40 років особистості, що зіставляється приблизно із 15-20 річним стажем роботи.

Проаналізуємо прояв соціального інтелекту відповідно до стажу роботи, наочно зобразивши на рис. 2.4.

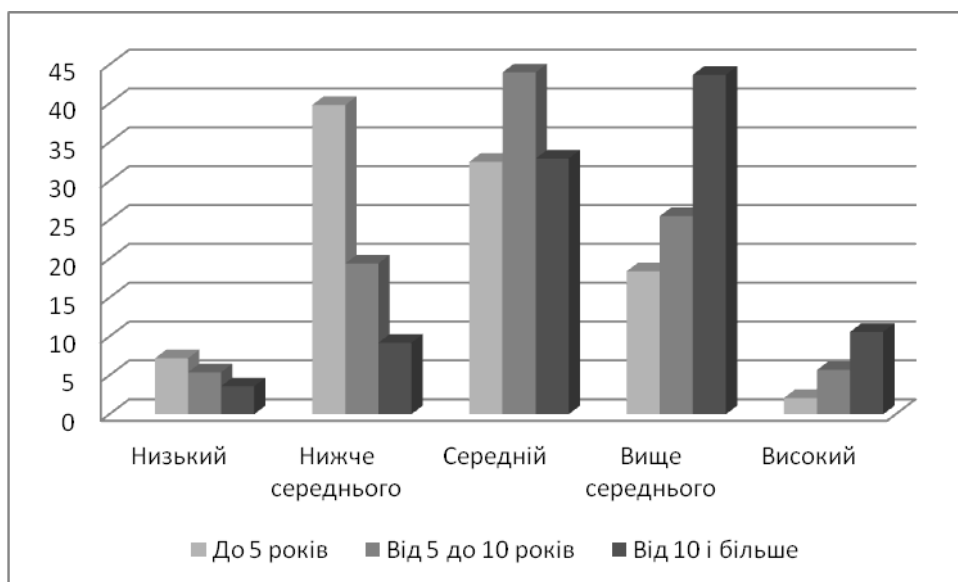

Рис. 2.4. Відсотковий розподіл рівнів соціального інтелекту відповідно до стажу роботи

Як видно з отриманих результатів, низький рівень соціального інтелекту було виявлено в усіх групах досліджуваних, в загальному відсоток невисокий, що є важливим для фаху журналіста і його приналежності до професії типу «людина-

людина». Відповідно до досвіду роботи у групах досліджуваних він містить обернено пропорційний характер, тобто чим менший досвід, тим більший відсоток низького рівня соціального інтелекту, з невеликим відривом між групами.

Слід звернути увагу на відмінність у показниках рівня соціального інтелекту нижче середнього, у групі з досвідом роботи до 5 років він становить 39,8%, а у групі від 10 років і більше – 9,2%. У групі з досвідом роботи від 5 до 10 років відсоткове відношення рівня інтелекту становить 19,4. Такі показники свідчать про те, що соціальний інтелект є особливою здатністю людини, яка формується упродовж своєї діяльності в соціальній сфері, в сфері спілкування і соціальних взаємодіях. Можемо припустити, що існує взаємний зв'язок між стажем та соціальним інтелектом. З одного боку, вдосконалення професійної діяльності приводить до зростання соціального інтелекту, тоді як з іншого – соціальний інтелект як сукупність соціальних здібностей детермінує ефективне професійне становлення журналіста.

Цікавими є результати дослідження відсоткового співвідношення середнього рівня інтелекту. У групі з найменшим та найбільшим досвідом роботи (серед досліджуваних) він майже однаковий. Водночас показники вище середнього і високий значно відрізняються, у групі до 5 років він становить 18,4% та 2,1%, у групі від 10 і більше 43,7% і 10,6%. Отже, чим більший досвід роботи, тим вищий рівень соціального інтелекту журналістів.

Такі особливості можна пояснити тим, що тривалий контакт з оточуючими, професійне самовдосконалення впливає на зростання рівня соціального інтелекту, здібності мати справу з людьми, соціальну пристосовуваність, доброзичливість у міжособистісних стосунках. Високий рівень соціального інтелекту в усіх групах досліджуваних складає невеликі відсоткові показники. Ці дані є важливими для загального уявлення про розвиток соціального інтелекту журналістів, і будуть враховані нами при розробці тренінгової програми розвитку соціального інтелекту у цій професійній групі [98].

Розглянемо рівень соціального інтелекту журналістів відповідно до віку (рис. 2.5.).

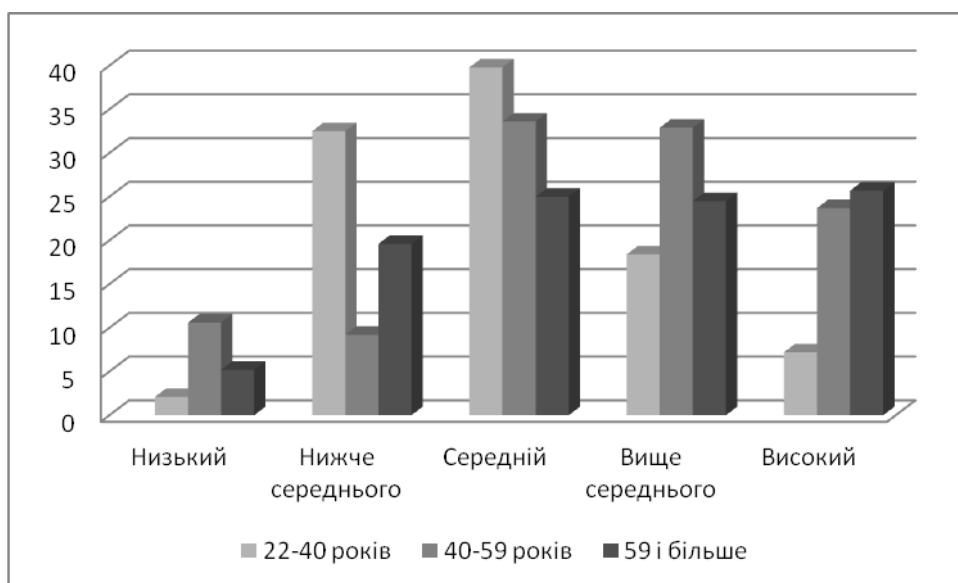

Рис. 2.5. Відсотковий розподіл рівнів соціального інтелекту відповідно до віку

Отже у фахівців віком 22-40 років низький рівень соціального інтелекту становить 2,1%, у фахівців віком 40-59 років – 10,6%, а у фахівців віком 59 і більше років рівень соціального інтелекту у відсотковому співвідношенні становить 5,2. Отже, найбільша представленість низького рівня соціального інтелекту була виявлено у фахівців віком 40-59 років. Рівень соціального інтелекту нижче середнього у журналістів віком 22-40 років становить 32,5% – це найбільший показник з-поміж досліджуваних груп. У фахівців віком 40-59 років – 9,2%, а у фахівців віком 59 і більше років він становить 19,6%.

Розглядаючи середній рівень соціального інтелекту, звернемо увагу на його незначну відмінність між віковими групами досліджуваних. У фахівців віком 22-40 років 39,8%, а 33,6% він становить у групі віком 40-59 років, у фахівців віком 59 і більше він становить 25%. Водночас помічаємо, що це найвищі показники соціального інтелекту з-поміж розглянутих рівнів. У фахівців віком 22-40 років рівень соціального інтелекту вище середнього складає 18,4%, у фахівців віком 40-59 років – 33%, а у фахівців 59 і більше він становить 24,5%. Не менш цікавими є показники високого рівня соціального інтелекту. У журналістів віком 22-40 років

у процентному співвідношенні він становить 7,2%, у групі віком 40-59 років – 23,7%, у фахівців віком 59 і більше – 25,7. Отже, найнижча представленість високого рівня соціального інтелекту була зафіксована у фахівців віком 22-40 років, а найвища у групі досліджуваних 59 і більше. Такі дані ми будемо враховувати при впровадженні тренінгової програми розвитку потенціалу соціального інтелекту журналістів.

Слід зазначити, що отримані нами дані не зовсім зіставляються із результатами емпіричних досліджень динаміки професійних здібностей осіб, які належать до професій типу «людина-людина, представлених в сучасних працях. За даними вченого у галузі психології праці В. Толочек, пік професіоналізму припадає на вік 35-40 років. У різних вибірках представників професій типу «людина-людина» проявляється феномен «дрейф-акме». За твердженням науковця, його статистичний і психологічний зміст – наявність лише одного «піку» динаміки розвитку у суб'єктивному сприйнятті людей, яке у середньому припадає на вік 35(40) років, за яким йде зниження всіх оцінюваних показників [89, с. 103].

Якщо взяти до уваги періодизацію фахівців масових комунікацій за стажем роботи, яку ми використали у своєму дослідженні, то феномен «дрейф-акме», який супроводжується високими показниками соціального інтелекту, досягає свого піку у найстаршій за віком групі – від 50 років. Тому можемо стверджувати, що у контексті розвитку соціального інтелекту, який є необхідним чинником розвитку професіоналізму журналістів, найважливішим є професійний досвід роботи, завдяки якому розвиваються соціальні здібності представників цієї професійної групи.

Розглянемо рівень соціального інтелекту журналістів відповідно до статі (рис. 2.6).

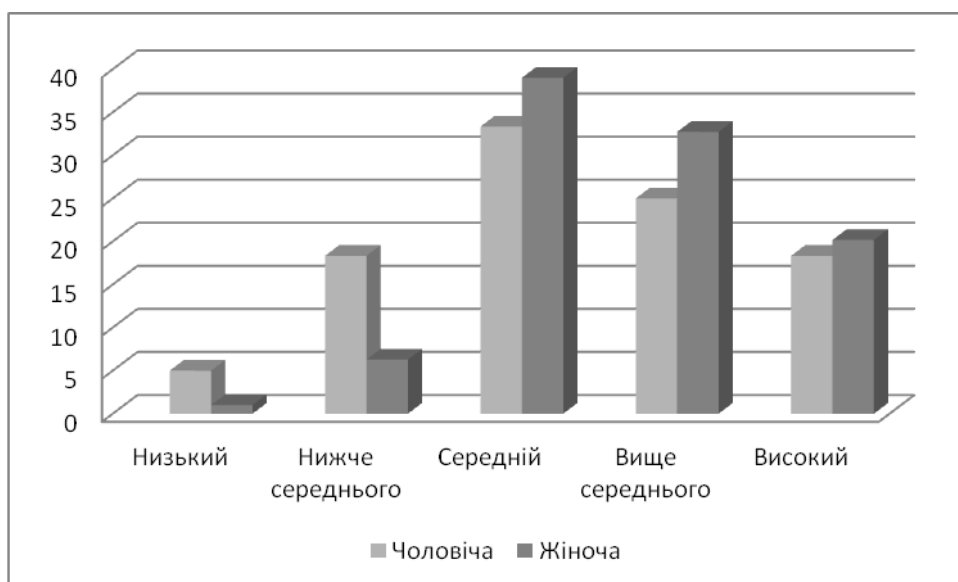

Рис. 2.6. Відсотковий розподіл рівнів соціального інтелекту відповідно до статі

Низький рівень соціального інтелекту у журналістів жіночої статі становить 1%, а чоловічої – 5%. У фахівців жіночої статі рівень соціального інтелекту нижче середнього становить 6,27%, у групі досліджуваних чоловічої статі він становить 18,33%. Середній рівень соціального інтелекту не складає значної відмінності у групах досліджуваних. У фахівців жіночої статі він становить 39%, а у фахівців чоловічої статі середній рівень соціального інтелекту у відсотковому співвідношенні становить 33,33%. У фахівців жіночої статі рівень соціального інтелекту вище середнього становить 32,73%, а у фахівців чоловічої статі 25%. Високий рівень соціального інтелекту у журналістів жіночої статі становить 20,18%, а у журналістів чоловічої статі 18,33%, що також складає незначну відмінність.

Таким чином, найвищий відсоток наших досліджуваних обох статей виявляють середній та вище середнього рівні інтелекту, проте жінки демонструють вищі показники соціального інтелекту порівняно з чоловіками. Подібно до цього чоловіки більшою мірою володіють і низьким рівнем інтелекту порівняно з жінками. Слід зазначити, що доволі низький відсоток досліджуваних мають високий рівень соціального інтелекту, який є необхідним у професійній

діяльності журналістів, що береться нами до уваги при плануванні формувального експерименту.

Такі дані дають змогу говорити про те, що жінки більш емоційно-чутливі і здатні проявляти комунікативні здібності, у той час коли у чоловіків переважає раціональне мислення, що впливає на прояв пластичності у міжособистісних стосунках. Отримані нами дані зіставляються із дослідженнями інших вчених, які зазначають, що за статевими характеристиками фахівців масових комунікацій високий рівень взаємопізнання і взаєморозуміння переважає у жінок, у чоловіків – середній (О. Костюченко) [57].

Розглянемо рівень соціального інтелекту відповідно до особливостей специфіки роботи журналістів, найпоширенішими серед яких є посади журналіста-аналітика, репортера та випускового редактора (рис. 2.7).

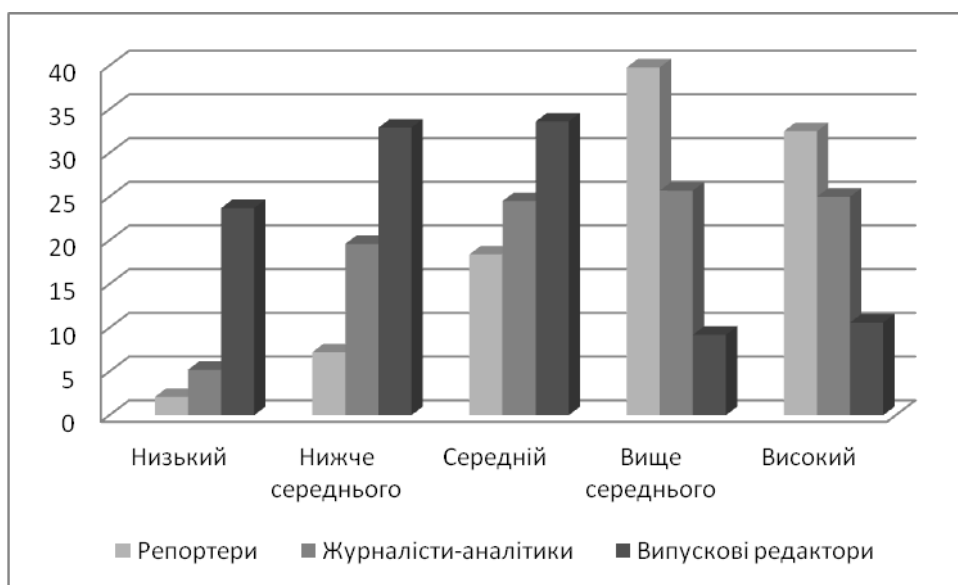

Рис. 2.7. Відсотковий розподіл рівнів соціального інтелекту відповідно до специфіки професійної діяльності

У групі репортерів низький рівень соціального інтелекту становить 2,1%, у групі журналістів-аналітиків – 5,2%, найширша представленість низького рівня соціального інтелекту зафіксована у групі випускових редакторів 23,7%. Рівень соціального інтелекту нижче середнього у групі репортерів становить 7,2%, у групі журналістів-аналітиків – 19,6%, а у групі випускових редакторів він становить 32,9%. Середній рівень соціального інтелекту у групах досліджуваних

представлено наступним чином. У групі репортерів він становить 18,4%, у групі журналістів-аналітиків – 24,5%, а у групі випускових редакторів середній рівень соціального інтелекту становить 33,6%. Рівень соціального інтелекту вище середнього у репортерів становить 39,8%, у журналістів-аналітиків – 25,7%, а у випускових редакторів зафіксовано найнижчий показник 9,2%. Високий рівень соціального інтелекту у групі репортерів становить 32,5%, у групі журналістів-аналітиків – 25%, у групі випускових редакторів він становить 10,6%. Таким чином, отримані дані свідчать про те, що найнижчі показники соціального інтелекту спостерігаються у випускових редакторів, а найвищі – у репортерів. Тоді як журналісти-аналітики посідають проміжну ланку між зазначеними видами виконуваної діяльності і переважно володіють середнім рівнем соціального інтелекту.

Такі дані можна пояснити особливістю виконуваної роботи окремих груп досліджуваних згідно зі специфікою їхньої праці. Репортер – це газетний співробітник, який займається збором та донесенням інформації про події місцевого життя. Для успішної роботи репортеру необхідно володіти особливими властивостями характеру та професійними навичками: чесність, допитливість, вміння співпрацювати з колегами. До його обов'язку входить розпізнавання новин, тобто такої інформації, яка буде цікавою та корисною читачам, виділення тих фактів, через які формується потенційний матеріал, виділення даних, які є частиною цілого. Репортер – це людина, яка може без емоцій спостерігати за подіями, витримувати жорсткі ситуації та вміти їх осмислювати. Також до його професійної діяльності слід відносити вміння знаходити джерела інформації, перевіряти їх правильність, створювати сенсаційні повідомлення, писати стисло, економно, зосереджуючи великий зміст у мінімумі тексту. Здобуваючи освіту, репортер уже повинен розуміти, що його завданням є висвітлення події, а не її тлумачення. Також важливим аргументом тут є вміння оперативного подання інформації про щойно зафіксовані факти.

Розглядаючи особливості професійної діяльності журналіста-аналітика, слід відмітити, що ще під час навчального процесу він повинен розвивати здібності до власного погляду на факти. Вчитись відбирати факти, розуміти повідомлення та вміти їх пояснювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між окремими життєвими явищами. Журналіст-аналітик вивчає свою тему і стає у ній глибоким знавцем. Його погляди, судження та коментарі прирівнюються до думок спеціаліста. Відмінністю є той факт, що науковець наділений лише глибокими знаннями, журналіст, крім цього, володіє загальнозрозумілим стилем, здатністю викладати свої погляди для масової аудиторії. Він має широкий світогляд, глибокі знання, володіє вмінням доступно для читача висловити складну концепцію, наполегливо працює для вдосконалення свого стилю [112].

Професійні особливості роботи випускового редактора полягають у складанні тематичного плану випуску, графіка виконання робіт та контролю усіх етапів його виконання. Також до його обов'язків належить керування інформаційними потоками, їх передача від одного співробітника до іншого. Разом із затвердженим матеріалом, що надходить до випуску, він надає додаткову інформацію (таблиці, діаграми), текстові ліди та врзи, підписи до ілюстрацій, косметичне редагування та підготовку структури інформаційного тексту до літературного редагування.

Особливої уваги заслуговує дослідження соціальних аксіом як соціальної пам'яті журналістів. Крім збереження і впорядкування інформації про минуле, механізми соціальної пам'яті здійснюють також її відтворення, тобто актуалізацію. З метою актуалізації ретроспективна інформація тим чи іншим чином витягується з довготривалої пам'яті, перетворюється і відтворюється в поточній суспільній свідомості. Кожен такий акт від безпосереднього відтворення документа в публікації, предмета в експозиції музею, архітектурної пам'ятки на вулиці сучасного міста, трансляції «живих» мемуарів сучасними засобами масової комунікації до найскладнішої аналітичної переробки ретроспективної інформації в науковому дослідженні, можна розглядати як звернення до «спогадів» що є

важливими історичними подіями для даного суспільства. Механізми соціальної пам'яті забезпечують участь ретроспективної інформації у формуванні «картини світу» у «світогляді» сучасної людини [53].

Тому, на наш погляд, саме соціальна пам'ять відіграє важливу роль у функціонуванні соціального інтелекту журналістів, зокрема у прояві їхнього ставлення до себе, до інших і до світу, що визначається сформованістю довіри. Виходячи з таких міркувань, вивчати та досліджувати соціальну пам'ять слід через соціальні аксіоми. Враховуючи що соціальні аксіоми відносно новий конструкт у сучасній психології, розглянемо результат дослідження соціальної пам'яті у структурі соціального інтелекту через функціонування соціальних аксіом у журналістів відповідно віку, стажу, статі та специфіки професійної діяльності. Порівняно недавно у крос-культурній психології був розроблений новий підхід до вимірювання схожості та відмінності етнічних груп – дослідження соціальних аксіом. Соціальні аксіоми – це найбільш загальні переконання щодо інших людей і самого себе, соціального оточення, фізичного або духовного світу, і вони є головними у системі переконань особистості. Їх роль – забезпечення виживання і діяльності особистості у фізичному і соціальному світі. Розглянемо розподіл соціальних аксіом відповідно до стажу роботи (рис. 2.8).

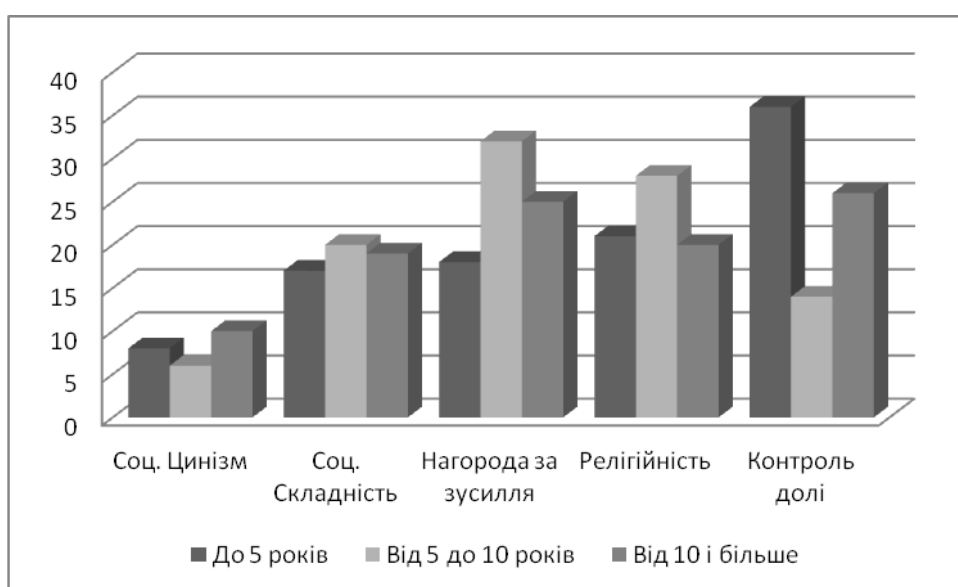

Рис. 2.8. Відсотковий розподіл соціальних аксіом відповідно до стажу роботи

«Соціальний цинізм» у журналістів з досвідом роботи до 5 років становить 8%, у журналістів з досвідом роботи від 5 до 10 років 6%, а у журналістів з досвідом роботи від 10 і більше років 10%. Таким чином, як бачимо, із досвідом роботи зростає відсоток журналістів, що мають соціальний цинізм як вияв незадоволення владою та соціальними інституціями, а також недовірою до них. Водночас, ураховуючи дані про те, що зі стажем збільшується відсоток журналістів із високим рівнем соціального інтелекту, вважаємо, що останній забезпечується переважно особистісною довірою, а не соціальною та інституціональною. Це узгоджується і з показниками наступної аксіоми «Соціальна складність». Цей фактор соціальних аксіом у групах досліджуваних журналістів представлено наступним чином.

У журналістів з досвідом роботи до 5 років він становить 17%, у журналістів з досвідом роботи від 5 до 10 років – 20%, у журналістів з досвідом роботи від 10 і більше років 19%. Враховуючи зміст цієї аксіоми як довіра людям, розуміння їх амбівалентної природи та поведінки, можемо дійти висновків, що саме ця аксіома пов'язана із особистісною довірою і набуває найбільшого вираження саме зі збільшенням стажу роботи. У журналістів із досвідом роботи до 5 років фактор соціальних аксіом «Нагорода за зусилля», становить 18%, у журналістів із досвідом роботи від 5 до 10 років – 32%, а у журналістів із досвідом роботи від 10 років і більше він становить 25%. Таким чином, спостерігаємо, що найбільша віра у свої ресурси та винагороду за докладені зусилля спостерігаються у стажевій групі від 5 до 10 років, що, очевидно, і є гарною передумовою розвитку соціального інтелекту журналістів зі стажем роботи.

Фактор соціальних аксіом «Релігійність» у журналістів з досвідом роботи до 5 років становить 21%, у журналістів з досвідом роботи від 5 до 10 років 28%, у журналістів з досвідом роботи від 10 і більше років – 20%. Фактор соціальних аксіом «Контроль долі» у журналістів з досвідом роботи до 5 років становить 36%, у журналістів з досвідом роботи від 5 до 10 років – 14%, а у журналістів з досвідом роботи від 10 років і більше – 26%. Водночас зменшення цих показників

у групі зі стажем роботи від 5 до 10 років зіставляється із нашим припущенням про зростання їхньої активності у період зі сприятливим тлом для розвитку соціального інтелекту із збільшенням досвіду.

Розглянемо розподіл соціальних аксіом відповідно до статі (рис. 2.9).

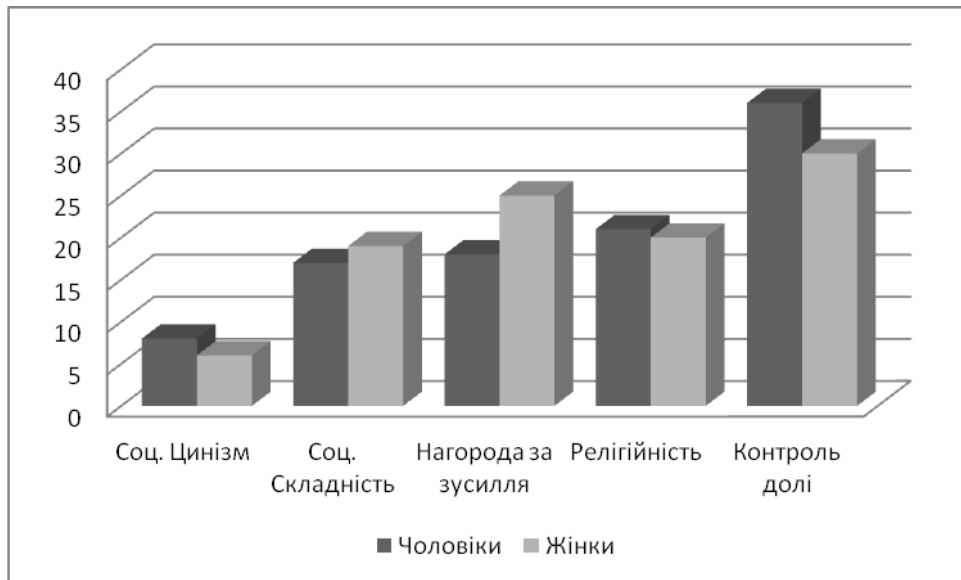

Рис. 2.9. Відсотковий розподіл соціальних аксіом відповідно до статі

«Соціальний цинізм» у групі чоловіків, у відсотковому співвідношенні від решти усіх зазначених соціальних аксіом, становить 8%, а групі досліджуваних журналістів жінок 6%. Таким чином, недовіра до влади і соціальних інститутів більшою мірою спостерігається у чоловіків порівняно з жінками. «Соціальна складність» у чоловіків становить 17%, а у групі жінок 19%. Таким чином, жінки більшою мірою порівняно із чоловіками розуміють суперечливість природи і поведінки людини, що й забезпечує їм вищі показники особистісної довіри і соціального інтелекту загалом. «Нагорода за зусилля» у відсотковому співвідношенні у групі чоловіків становить 18%, а у групі досліджуваних жінок – 25%. Це доводить нами попередні отримані дані про те, що статево рольові особливості жінки-журналіста змінюються і вона замикається не лише на родині, а й занурюється повноцінно у професійну діяльність.

Ще один фактор соціальних аксіом, названий «Релігійність», у групах досліджуваних журналістів жінок та чоловіків становить майже однакові відсоткові показники. У групі чоловіків 21%, а групі жінок 20%. Фактор

соціальних аксіом «Контроль долі» представлено наступним чином. У групі журналістів чоловіків він становить 36%, а групі жінок – 30%. Таким чином, чоловіки більшою мірою покладаються на долю випадку порівняно з жінками.

Розглянемо розподіл соціальних аксіом відповідно до віку (рис. 2.10).

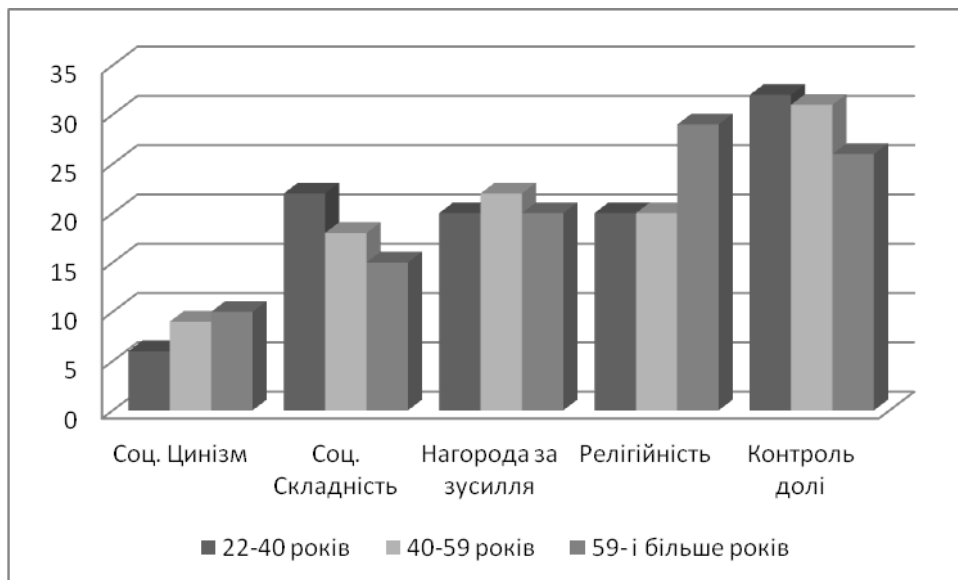

Рис. 2.10. Відсотковий розподіл соціальних аксіом відповідно до віку

Фактор соціальних аксіом «Соціальний цинізм» у групі журналістів віком 22-40 років становить 6%, у групі журналістів віком 40-59 років – 9%, у групі журналістів віком 59 і більше років – 10%. «Соціальна складність» у групі журналістів віком 22-40 років становить 22%, у журналістів віком 40-59 років – 18%, у журналістів віком 59 і більше років – 15%. Не менш цікавим є відсоткове співвідношення ще одного фактора соціальних аксіом «Нагорода за зусилля». У журналістів віком 22-40 років та 59 і більше років він становить по 20% у кожній групі, а у журналістів віком 40-59 років – 29%.

Подібний відсотковий розподіл ми отримали у результаті дослідження ще одного фактора соціальних аксіом «Релігійність». У журналістів віком 22-40 років та 40-59 років він становить по 20% у кожній групі, у журналістів віком 59 і більше років – 29%. Фактор соціальних аксіом «Контроль долі» у журналістів віком 22-40 років становить 32%, у журналістів віком 40-59 років – 31%, а 59 і більше років – 26%. Таким чином, відповідно до стажевих характеристик прояву соціальних аксіом як важливого компонента соціального інтелекту з віком зростає

соціальний цинізм як вияв соціальної недовіри, натомість більшою мірою представлений високий рівень соціального інтелекту, який ґрунтується на особистісній довірі, вираженій аксіомою соціальної складності.

Розглянемо розподіл соціальних аксіом відповідно до специфіки професійної діяльності журналістів (рис. 2.11).

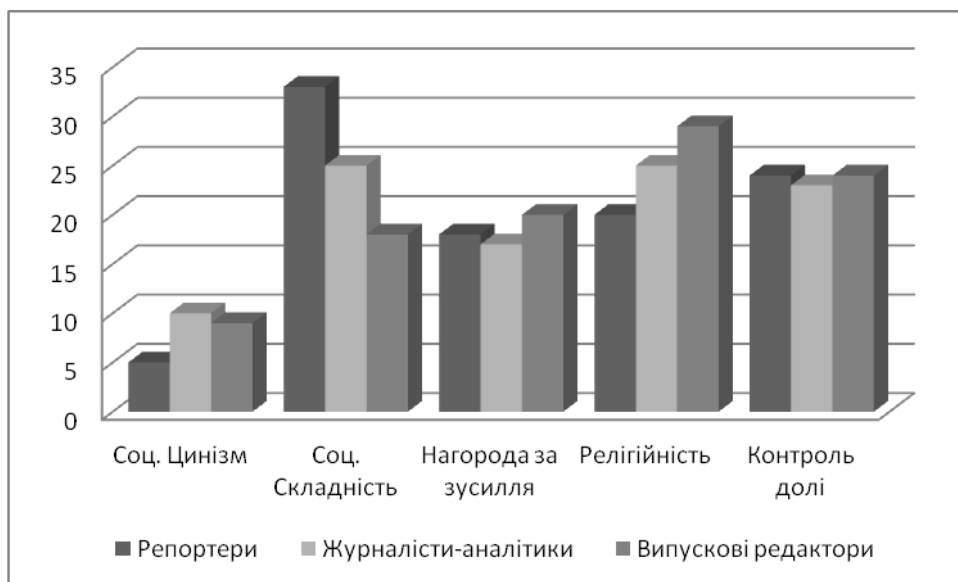

Рис 2.11. Відсотковий розподіл соціальних аксіом відповідно до специфіки професійної діяльності журналістів

У групі репортерів «Соціальний цинізм» становить 5%, у групі журналістів-аналітиків – 10%, а у групі випускових редакторів – 9%. Таким чином, соціальний цинізм як вияв соціальної і інституціональної недовіри найбільше представлений у журналістів-аналітиків, що зіставляється із середнім рівнем їхнього соціального інтелекту. Ще один фактор соціальних аксіом «Соціальна складність» у групі репортерів становить 33%, у групі журналістів-аналітиків – 25%, а у групі випускових редакторів 18%. Таким чином, репортери, які вирізняються високим рівнем соціального інтелекту, мають глибоке розуміння людини та її амбівалентності.

У досліджуваних журналістів репортерів фактор соціальних аксіом «Нагорода за зусилля» становить 18%, у групі журналістів-аналітиків – 17%, у випускових редакторів – 20%. Фактор соціальних аксіом «Релігійність» у групі репортерів становить 20%, у групі журналістів-аналітиків – 25%, а у групі випускових редакторів – 29%. У репортерів та випускових редакторів фактор

соціальних аксіом «Контроль долі» у відсотковому співвідношенні становить 24%, а у групі журналістів-аналітиків 23%.

Таким чином, результати здійсненого аналізу прояву соціального інтелекту журналістів, у структурі якого є довіра та соціальна пам'ять як важливі чинники ефективної професійної діяльності, дали змогу виявити статеві, стажеві та вікові особливості різних груп журналістів відповідно до їхньої професійної специфіки. Переважна більшість досліджуваних нашої вибірки має середній та вище середнього рівні соціального інтелекту, при цьому більший відсоток жінок має високий рівень інтелекту порівняно із чоловіками, що зіставляється із більшим представленням у них соціальної аксіоми «Соціальна складність», пов'язаної із глибоким розумінням людини та її поведінки.

Найбільший відсоток журналістів із високим рівнем соціального інтелекту представлений у найтривалішій стажевій групі, що свідчить про розвиток соціальних здібностей упродовж професійної діяльності цих фахівців. Найвищий рівень інтелекту мають журналісти, які займаються репортерською діяльністю, середній рівень – журналісти-аналітики і найнижчий – видавці. З віком збільшується соціальний цинізм журналістів як прояв соціальної і інституційної недовіри, що зростає зі стажем роботи, тому розвиток соціального інтелекту цих фахівців здійснюється за рахунок розвитку особистісної довіри.

2.3. Емпіричне вивчення довіри у структурі соціального інтелекту журналістів

Розроблена емпірико-діагностична програма вивчення соціального інтелекту журналістів, використання низки стандартизованих психодіагностичних методик дослідження та методів, конкретизація і планування усіх етапів дослідження є підставою для ствердження, що результати є надійними і вірогідними у вивченні довіри у структурі соціального інтелекту у професійній діяльності журналістів.

Соціальний інтелект є провідним компонентом успішності особистості у суспільстві, становлення спеціаліста соціальної сфери, організатора

функціонування сучасних комунікативних систем. Соціальний інтелект сприяє швидкому адаптуванню до змін умов існування, правильному розумінні співрозмовника, прогнозуванню його та своєї поведінки.

Важливо відмітити, що соціальний інтелект входить у структуру особистості, а не пізнавальних здібностей. На думку Н. Кентора та Дж. Кілстрома, існують значні розбіжності між соціальним і академічним інтелектом. Дослідники вважають, що не вірним є сам підхід психометричного виміру інтелекту, оскільки він спрямований на рівень соціального інтелекту конкретної людини, а не на визначення поведінки особистості. На думку вчених – важливе значення мають особистісні характеристики, саме вони лежать в основі ефективної взаємодії з оточуючими [167]. Услід за цією ідеєю, ми розглядаємо соціальний інтелект як сукупність соціальних здібностей, які пов'язані із професійно важливими особистісними рисами журналістів. Окрім цього, складові соціального інтелекту: соціальна перцепція, соціальна уява, соціальна пам'ять та мислення зумовлюють саме соціальну специфіку пізнавальних процесів, детермінуючи поведінку особистості у соціумі і міжособовій взаємодії.

Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою кореляційного аналізу комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 10.0.

Нижче наводиться таблиця, у якій представлені основні статистичні показники кореляційного аналізу соціального інтелекту та його складників, представлених у теоретичній моделі (див. табл. 2.1). Значення критерію Z Колмогорова-Смирнова розташовуються в межах значень ($Z > 1,396$), рівень значущості яких $p > 0,05$, що свідчить про відсутність відхилень від нормального розподілу даних (див. Додаток В).

Таблиця 2.2

Показники кореляційного аналізу структурних компонентів соціального інтелекту журналістів

№з/п	Компоненти соціального інтелекту	Коефіцієнт Пірсона, рівень значущості
1	Яскравість уявлень (соціальна уява)	0,797, $p > 0,01$

Продовження табл. 2.2

2	Індивідуально-психологічні особливості мислення	0,703, $p>0,01$
3	Перцептивно-інтерактивні здібності	0,706, $p>0,01$
5	Взаємопізнання	0,629, $p>0,01$
6	Взаєморозуміння	0,433, $p>0,01$
7	Взаємовплив	0,448, $p>0,01$
8	Соціальна автономність	0,351, $p>0,01$
9	Соціальна адаптивність	0,494, $p>0,01$
10	Соціальна активність	0,564, $p>0,01$

Результати дослідження свідчать про те, що існують значущі показники кореляційного зв'язку ($r=0,797$, $p>0,01$) між яскравістю уявлень та показниками соціального інтелекту. Відтак, чіткі уявлення зовнішності людини, різних фрагментів соціального світу (організацій, магазинів, і т. ін.) дає змогу ефективно розв'язувати соціальні задачі. Адже уявлення є необхідною умовою ефективного перебігу різних психічних процесів: перцепції, мислення, пам'яті. Будь-яка вольова активність у вирішенні професійних ситуацій також передбачає розвиток яскравих уявлень. Адже необхідно чітко уявити ціль, засоби дії, ситуації, різні об'єкти, з якими доводиться мати справу журналістам [97]. Усі процесуальні етапи, виділені нами у професійної діяльності журналістів: цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень та контроль також потребують чітких уявлень про різні фрагменти дійсності (табл. 2. 2).

Для соціальної перцепції яскравість уявлень привносить низку елементів образу, який відсутній в актуальному соціальному об'єкті, але може бути доповнений чи на основі попереднього досвіду, чи розвиненої соціальної уяви. Також помітні значущі кореляційні зв'язки ($r=0,706$, $p>0,01$) із перцептивно-інтерактивними здібностями, які слугують емпіричними референтами соціальної перцепції у нашому дослідженні. При цьому усі складові цих здібностей мають

взаємозв'язок із соціальним інтелектом. Так, взаємопізнання має значущі кореляційні зв'язки ($r=0,629$, $p>0,01$) із соціальним інтелектом, оскільки дає змогу оптимізувати адекватність оцінки особистісних властивостей партнера соціальної взаємодії. Взаєморозуміння є причиною зниження конфліктів у різних соціальних ситуаціях, адже дає змогу віднайти спільні інтереси, зрозуміти позицію опонента. Цим пояснюються значущі кореляційні зв'язки ($r=0,433$, $p>0,01$) між взаєморозумінням і соціальним інтелектом. Взаємовплив виражає здібності оцінити значущість думок інших, а також приводить до самокорекції і саморефлексії у різних соціальних ситуаціях, що також пов'язано із соціальними здібностями, що пояснює значущі кореляційні зв'язки між взаємовпливом та соціальним інтелектом ($r=0,448$, $p>0,01$).

Соціальна автономність виражає повагу до власної позиції, власної думки, що також сприяє розвитку соціального інтелекту як сукупності соціальних здібностей, тому існують значущі кореляційні зв'язки між автономністю і соціальним інтелектом ($r=0,351$, $p>0,01$). Соціальна адаптивність та її взаємозв'язок із соціальним інтелектом ($r=0,494$, $p>0,01$) пояснюється важливістю для соціальних здібностей, наявністю сприятливих взаємовідношень у групі, задоволенням власним положенням у ній, гнучкістю поведінки у різноманітних соціальних ситуаціях, глибокою контактністю як у групі, так і поза її межами. Соціальна активність має значущі кореляційні зв'язки із соціальним інтелектом ($r=0,564$, $p>0,01$), оскільки виражає соціальну орієнтованість людини у різних життєвих ситуаціях, ефективність спільної діяльності та наявність провідних мотивів для взаємодії з оточенням.

Методика для дослідження індивідуально-психологічних особливостей мислення «Відгадування загадок» містить низку задач із соціальним змістом, саме тому ми використали її для дослідження соціального мислення. Соціальне мислення як процес розв'язання соціальних задач також дає змогу визначити умови і питання соціальної задачі, висунути низку гіпотез, а також поетапно їх перевірити, зіставляючи представлені образи рішень із отриманими варіантами.

Соціальне мислення, яке є психологічною особливістю мислення, діагностується методикою «Відгадування загадок», адже показники цієї особливості свідчать про легкість/складність розуміння особистості процесу комунікації, що приводить до покращення/погіршення міжособової взаємодії. Як видно з таблиці, розвинені соціально-мисленнєві здібності у розгадуванні соціальних проблемних ситуацій і загадок мають тісний зв'язок із соціальним інтелектом ($r=0,703$, $p>0,01$).

Таким чином, результати кореляційного аналізу свідчать про тісний взаємозв'язок різних соціально-пізнавальних процесів із соціальним інтелектом. Під час теоретичного моделювання ми припускали, що важливе місце у структурі соціального інтелекту журналістів займає довіра, яка визначає природу соціальних здібностей, що згодом реалізуються у соціально-спрямованих пізнавальних процесах. Тому наступним завданням нашого емпіричного дослідження було визначення кореляційного зв'язку різних компонентів соціального інтелекту із показниками довіри [94; 92].

Таблиця 2.3

**Показники кореляційного аналізу довіри із іншими компонентами
соціального інтелекту журналістів**

Структурні компоненти	Довіра	Соціальний інтелект	Яскравість уявлень	Індивідуально-психологічні особливості мислення	Перцептивно-інтерактивні здібності
Довіра	1	0,787**	0,346*	0,362*	0,541**
Соціальний інтелект	0,787**	1	0,797**	0,703**	0,706**
Яскравість уявлень	0,346*	0,797**	1	0,431	0,372*
Індивідуально-психологічні особливості мислення	0,362*	0,362*	0,431*	1	0,324*
Перцептивно-інтерактивні здібності	0,541**	0,706**	0,372*	0,324*	1

Примітка: рівні значущості: * $p<0,05$; ** $p<0,01$

Результати дослідження свідчать про те, що довіра має високі показники кореляційного зв'язку із різними структурними компонентами соціального інтелекту. Помітно, що найвищі кореляційні зв'язки довіри спостерігаються із показниками перцептивно-інтерактивних здібностей, які за діагностичною методикою, виражають взаєморозуміння, взаємовплив, взаємопізнання і передбачають, на наш погляд, довіру як модус ставлення до інших, а також соціальну автономність, що зіставляється із довірою як модусом ставлення до себе, та соціальною адаптивністю і активністю як модусом ставлення до світу.

Аналізуючи, кореляційні зв'язки між структурними компонентами соціального інтелекту, слід зазначити, що окрім перцептивно-інтерактивних здібностей, довіра пов'язана з усіма іншими компонентами. Як зазначає Л. Засєкіна, у когнітивній парадигмі дослідження пізнавальної сфери доцільно здійснювати в межах моносистемного та мікросистемного знання. Адже конкретний пізнавальний процес розглядається як мікросистема в архітектурі когніції людини, яка, в свою чергу, трактується як макросистема. Структура (від лат. *structura* – будова) – це будова і внутрішня форма організації системи, яка є єдністю стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків. При цьому важливо пам'ятати про те, що структура не зводиться до простої суми складових, а визначається власне характером їх взаємозв'язків. Адже конфігурація і характер зв'язків в межах системи між її компонентами і є її структурою [45].

Продовжуючи думку, вважаємо, що соціальний інтелект особистості журналіста, з одного боку, представлений особливостями взаємозв'язків довіри, соціальної перцепції, соціальної уяви, соціальної пам'яті і мислення, а з іншого, взаємообумовлюється особистістю журналіста як суб'єкта професійної діяльності у сукупності усіх виділених нами етапів.

Таким чином, важливе місце у дослідженні посідають емпіричні референти ефективної професійної діяльності, представленої процесуальними особливостями.

Таким чином, особистість журналіста проявляє себе в журналістській діяльності, остання з яких є не лише набором певних особистісних рис та навичок. Це цілісний специфічний спосіб життя, творча діяльність, що функціонує через відображення дійсності. Вивчені та охарактеризовані нами аспекти особистості журналістів, специфіка їхньої професійної діяльності, дають підстави для того, щоб засвідчити взаємообумовленість соціального інтелекту, довіри у його структурі зокрема, та ефективному функціонуванні журналістів у соціальному середовищі [93].

Ефективне функціонування журналістів передбачає формування здібностей та властивостей, що забезпечують їх соціальну адаптованість як чинник ефективної професійної діяльності у мікро- та макро-соціальних середовищах. Як зазначалося вище, соціальна адаптованість нерозривно пов'язана із такими важливими здібностями, як соціальний інтелект у сукупності соціальної уяви, перцепції, мислення, пам'яті.

Враховуючи усе викладене вище, вважаємо, що дослідження адаптивності за методикою А. Маклакова та С. Чермяніна як здатність функціонувати у реальному соціальному контексті, вибудовувати конструктивні відносини із собою, іншими та світом, слугують емпіричним референтом ефективності професійної діяльності. Адже ця здатність виявляє себе на різних етапах професійної діяльності журналіста: цілепокладання, прогнозування, прийняття рішення, корекція. Гнучка поведінка, розвинені комунікативні здібності, висока саморегуляція і емоційний контроль є важливими у формулюванні професійних цілей, пошуку оптимальних шляхів їх досягнення, розв'язанні професійних задач, постановці гіпотез і можливих рішень, а також контролю та за необхідності корекції професійних дій.

Нижче наводиться таблиця, у якій представлені основні статистичні показники кореляційного аналізу рівня соціального інтелекту і особистісних властивостей журналістів та рівні їх значущості (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Взаємозв'язок соціального інтелекту та адаптивності у професійній діяльності журналістів

№з/п	Особистісні характеристики	r-Пірсона
1	Моральна нормативність	$r=0,454$, $p>0,01$
2	Комунікативні здібності	$r=0,343$, $p>0,01$
3	Нервово-психічна стійкість	$r=0,283$, $p>0,01$
4	Адаптивні здібності	$r=0,256$, $p>0,01$
6	Емоційна лабільність	$r=-0,277$ $p>0,01$

Таким чином, соціально інтелектуальна діяльність та її ефективність, що вимірюється тестом Дж. Гілфорда, зіставляється з такими особистісними характеристиками: ефективністю правил норми, яка виявляється у моральній нормативності; гнучкій взаємодії з оточуючим світом, що виражається у комунікативних здібностях; позитивним емоційним супроводом у соціумі, який виражається нервово-психічною стійкістю; низькою емоційною лабільністю.

Розглядаючи моральну нормативність як частину психічної структури особистості, яка забезпечує ціннісну оцінку явищ, що виробляється внаслідок тривалої дії страху щодо соціального осуду та неусвідомлюваних механізмів психічного захисту, слід зазначити її важливий вплив на розвиток соціального інтелекту, про що й свідчить присутність кореляційного зв'язку ($r=0,454$, $p>0,01$). Моральна нормативність формується під впливом усього життєвого шляху людини, всіх умов, обставин її розвитку та професійної діяльності, високі показники прояву свідчать про успішну взаємодію з оточуючим світом [93].

Взаємозв'язок соціального інтелекту та комунікативних здібностей у професійній діяльності журналістів ($r=0,343$, $p>0,01$) дає змогу говорити про їх взаємодоповнення, що проявляється у сфері спілкування та сприяє ефективному вирішенню завдань.

Наступний кореляційний зв'язок спостерігаємо між соціальним інтелектом та нервово-психічною стійкістю ($r=0,283$, $p>0,01$). Високий показник нервово-психічної стійкості особистості характеризує її адекватну поведінку у суспільстві, стійкість до непередбачуваних життєвих, професійних ситуацій, що своєю чергою сприяє підвищенню соціальних здібностей.

Адаптивні здібності у професійній діяльності журналістів слід розглядати як успішне та ефективне входження особистості у колектив, соціальне середовище, що дає змогу говорити про їх гармонійний вплив на розвиток соціального інтелекту. Саме цим можемо пояснити значущий кореляційний зв'язок ($r=0,256$, $p>0,01$).

Надмірно виражена емоційна лабільність особистості може негативно позначатися на ефективності її діяльності, ускладнювати відносини з оточенням, оскільки особистість стає імпульсивною, реактивною. Саме тому спостерігаємо наявність від'ємного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та емоційною лабільністю ($r=-0,277$, $p>0,01$).

З усіх виділених кореляційних зв'язків помічаємо окремі з них, які мають найвищі показники. Передусім, це моральна нормативність і комунікативні здібності. На наш погляд, саме ці особистісні утворення дають змогу якнайкраще встановити міжособову взаємодію із соціальним світом, що важливою передумовою ефективної журналістської діяльності.

Таким чином, аналіз результатів емпіричного дослідження дає змогу говорити про тісну взаємодію усіх аспектів адаптивності особистості журналіста із соціальним інтелектом, які відіграють провідну роль у його професійній діяльності, забезпечуючи її ефективність.

Таким чином, можна стверджувати про значущість адаптивності вигляді зазначених аспектів для розвитку соціально-інтелектуальних здібностей журналістів в цілому. Відтак соціальний інтелект можна розглядати у взаємообумовленості із адаптивністю журналістів, яка є важливою у їх професійній діяльності і виявляється при виконанні професійних завдань [93].

Розглянемо взаємозв'язок соціального інтелекту із соціальними аксіомами, у контексті особистості журналістів, які є емпіричними референтами соціальної пам'яті. Як зазначалося вище, соціальна пам'ять – об'єктивна оцінка духовної атмосфери епохи, система уявлень про минуле. Спілкування та комунікація є одним із способів забезпечення надходження інформації у фонд соціальної пам'яті, а одним із потужних комунікаторів є журналістика, яка здійснює безпосередній вплив на соціальну пам'ять, актуалізуючи інформацію, події, факти з певної перспективи. Важливим є вивчення формування свідомості, а відтак і соціальної пам'яті, дослідження соціальних аксіом особистості самого журналіста, який є головним індивідуальним ресурсом у формуванні соціальної пам'яті суспільства загалом.

Таблиця 2.5

**Взаємозв'язок соціального інтелекту та соціальних аксіом
журналістів**

№ з/п	Соціальні аксіоми	Кореляційні зв'язки, r-Пірсона
1	Соціальний цинізм	$r = -0,201, p > 0,05$
2	Релігійність	$r = 0,284, p > 0,05$
3	Контроль долі	$r = 0,188, p > 0,05$
4	Винагорода за зусилля	$r = 0,370, p > 0,01$
5	Соціальна складність	$r = 0,616, p > 0,01$

У результаті статистичної обробки даних було отримано негативний кореляційний зв'язок між соціальним інтелектом та соціальним цинізмом ($r = -0,201$, $p > 0,05$). Це можна пояснити представленням соціального цинізму змінними, які містять негативні характеристики журналістів: упередження щодо інших соціальних груп, недовіра до оточуючих та соціальних інститутів.

Ці дані узгоджуються із попередніми теоретичними припущеннями, відповідно до яких високий рівень соціального інтелекту наших досліджуваних забезпечується, передусім, міжособовою довірою, а не організаційною чи соціальною. Позитивні кореляційні зв'язки було встановлено між соціальним інтелектом та релігійністю $r = 0,284$, $p > 0,05$, тому що цей фактор соціальних аксіом виражає присутність надприродних сил і благодотворний вплив соціальних функцій різноманітних релігійних практик. На наш погляд, ця аксіома формує особливе ставлення до світу, яке ґрунтується на взаєморозумінні, взаємопізнанні, саморефлексії, що, як було показано вище, корелює із показниками соціального інтелекту.

Також мають місце позитивні кореляційні зв'язки між соціальним інтелектом та фактором контролю долі $r = 0,188$, $p > 0,05$ що представлений змінними зі змістом зумовленості життєвих подій зовнішніми чинниками, при цьому все-таки припускається можливість впливу людей на ці чинники. Таким чином, фактор «контроль долі» відображає гарний баланс між покладанням на вищі сили та власними можливостями щось змінити, що також позитивно корелює із соціальним інтелектом.

Також спостерігаємо зв'язок між соціальним інтелектом та винагородою за зусилля $r = 0,376$, $p > 0,05$, адже винагорода за зусилля представлена змінними, які означають вкладені зусилля, знання, детальне планування і інші ресурси для отримання позитивного результату. Найвищий кореляційний зв'язок було встановлено між соціальним інтелектом та соціальною складністю $r = 0,616$, $p > 0,01$, яка виражає широкий вибір альтернатив для прийняття соціальних рішень і різнобічну поведінку журналістів у варіативних соціальних ситуаціях.

Соціальна складність виражає розуміння досліджуваними природи людини, амбівалентності її поведінки та мотивацію вчинків. Такі дані ще раз підтверджують значущість взаєморозуміння між журналістами як аспекту соціальної перцепції, що є основою особистісної довіри. Таким чином, припускаємо, що соціальний інтелект наших досліджуваних ґрунтується, передусім, на особистісній довірі [95; 96].

Таким чином, результати емпіричного дослідження дають змогу зробити висновок про правомірність визначної нами структури соціального інтелекту, яка містить соціально-пізнавальні процеси: соціальну перцепцію, соціальну уяву, соціальну пам'ять, соціальне мислення, а також особистісні властивості, які визначаються процесуальними компонентами професійної діяльності журналістів і слугують важливими професійними рисами.

Для емпіричного дослідження наших припущень стосовно взаємозв'язку різних видів довіри та показника соціального інтелекту, важливим завданням нашого дослідження є визначення довіри у структурі соціального інтелекту журналістів.

Дослідження довіри здійснювалося за допомогою методики вивчення довіри/недовіри особистості до світу, до інших та до себе, розробленої А. Купрейченко.

Таблиця 2.6

Взаємозв'язок соціального інтелекту з показниками різних видів довіри журналістів

№	Соціальний інтелект та довіра	Кореляційні зв'язки r-Пірсона
1	Довіра до себе	$r=0,579, p \leq 0,01$
2	Довіра до інших людей	$r=0,621, p \leq 0,01$

Продовження таб. 2.6

3	Довіра до світу	$r=0,579, p \leq 0,01$
---	-----------------	------------------------

Як видно з таблиці 2.6, найвищий кореляційний зв'язок $r=0,621, p > 0,01$, простежуємо між показниками соціального інтелекту та довіри до інших. Це дає змогу говорити про довіру як прояв соціального інтелекту, який проявляється у журналістів в співпраці з іншими, взаємодопомозі та прийнятті відповідальності. Також значний кореляційний зв'язок було встановлено між довірою до себе $r=0,579$, та довірою до світу $r=0,579$ [92; 94].

Результати кореляційного аналізу свідчать про те, що усі види довіри є важливими у структурі соціального інтелекту, водночас у професійній діяльності журналістів найбільш значущою є довіра до інших, що становить особистісний вид довіри. Тому можемо зробити висновок, що особистісна довіра є найбільш розвиненою у досліджуваних нашої вибірки, що підкріплюється розвиненою соціальною перцепцією та соціальною аксіомою соціальної складності, і може слугувати ресурсом для подальшого просування довіри як соціального та організаційного (інституціонального) утворення.

Результати емпіричного дослідження структури соціального інтелекту свідчать про те, що гальмуючим чинником у розвитку соціального інтелекту журналістів є соціальна і інституціональна довіра, яка сполучається із соціальною аксіомою соціального цинізму. Такі результати будуть нами враховані при плануванні і впровадженні формувального експерименту.

Висновки до другого розділу

У розділі представлено теоретичну модель довіри у структурі соціального інтелекту журналістів та результати емпіричного дослідження. Методологічною основою дослідження слугував метод теоретичного моделювання із дотриманням

необхідних вимог: оптимальність складності моделі (відбиття лише суттєвих явищ з опущенням другорядних); адекватність моделі (точність відображення). Провідними етапами моделювання слугували: постановка мети, вибір парадигми, у контексті якої відбувається моделювання з подальшою програмою емпіричної верифікації моделі, перенесення знань із моделі на реальний об'єкт, встановлення відмінностей і подібностей між ними.

Конструювання моделі здійснювалося у межах когнітивної парадигми як сукупність емпірично-діагностичних методів дослідження та вихідних методологічних положень для побудови теоретичних знань.

Найсуттєвіші властивості соціального інтелекту, які відтворюються у теоретичній моделі, представлені соціально-пізнавальними процесами: соціальною перцепцією, соціальним мисленням, соціальною уявою, соціальною пам'яттю. Усі ці процеси зіставляються із особистістю журналіста як суб'єкта професійної діяльності у сукупності процедурних етапів: цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень, корекція.

Цілепокладання зумовлюється тісною взаємодією усіх процесів, субсенсорна і сенсорна антиципація у прогнозуванні інформації опосередковується соціальною перцепцією, уявна антиципація – соціальною уявою, а мовленнєво-мисленнєва антиципація – соціальним мисленням. Прийняття рішення та корекція результатів журналістської діяльності значною мірою детермінуються соціальним мисленням.

Враховуючи, що довіра визначається як структурний компонент соціального інтелекту, встановлено взаємозв'язок довіри із соціальною перцепцією, соціальним мисленням, соціальною уявою, соціальною пам'яттю. Найвищі показники взаємозв'язку спостерігаються між соціальною перцепцією, яка містить взаєморозуміння, взаємовплив, взаємопізнання і передбачає довіру як модус ставлення до інших; соціальну автономність, що зіставляється із довірою як модусом ставлення до себе; соціальною адаптивністю і активністю як модусом ставлення до світу.

Визначено особливості функціонування різних видів довіри у структурі соціального інтелекту журналістів. Базова довіра до світу зумовлює переживання професійної безпеки, безперервності і «стабільної мінливості» світу, у якому можна професійно розвиватися; базова довіра до себе сприяє професійному самозбереженню і професійній автономії; ситуативна довіра до світу забезпечує короткочасний контакт зі світом для задоволення ситуативних професійних потреб; ситуативна довіра до себе створює самопідтримку, самоприйняття і незалежну поведінку в проблемних професійних ситуаціях; довіра до інших сприяє збереженню стійких позитивних відносин з оточуючими упродовж професійної взаємодії; ситуативна довіра до інших забезпечує оптимальну конструктивну взаємодію при розв'язанні конкретної професійної задачі. Порушення різних видів довіри ініціює деструктивні способи професійного самоствердження і саморозвитку.

Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що з досвідом роботи зростає відсоток досліджуваних із високим рівнем соціального інтелекту. Такі особливості можна пояснити тим, що тривалий контакт з оточуючими, професійне самовдосконалення впливає на зростання рівня соціального інтелекту, здібності мати справу з людьми, соціальну пристосовуваність, доброзичливість у міжособистісній взаємодії. Подібний розподіл досліджуваних за рівнями інтелекту ми отримали відповідно до віку. Так, найнижча представленість високого рівня соціального інтелекту була зафіксована у фахівців віком 22-40 років, а найвища – у групі досліджуваних 59 років і більше.

Таким чином, найвищий відсоток наших досліджуваних обох статей виявляють середній та вище середнього рівні інтелекту, проте жінки демонструють більший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту порівняно з чоловіками. Відповідно до специфіки професійної діяльності, найбільший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту спостерігається у репортерів, дещо менший у журналістів аналітиків, і найменший у випускових редакторів. Такі дані можна пояснити особливістю виконуваної роботи окремих

груп досліджуваних, яка по-різному впливає на розвиток соціальних здібностей упродовж професійної діяльності.

Враховуючи особливості професійної діяльності журналістів, яка розгортається від трансляції актуальних новин до найскладнішої аналітичної переробки ретроспективної інформації, важливою постає соціальна пам'ять, емпіричними референтами якої у нашому дослідженні слугують соціальні аксіоми. З'ясовано, що з віком та стажем роботи зростає рівень соціального цинізму журналістів як прояв організаційної й інституційної недовіри та збільшується рівень соціальної складності як розуміння амбівалентної природи людини і її поведінки, що зрештою приводить до збільшення особистісної довіри у структурі соціального інтелекту журналістів.

Результати емпіричного дослідження структури соціального інтелекту свідчать про те, що існують значущі показники кореляційного зв'язку між яскравістю уявлень та показниками соціального інтелекту; перцептивно-інтерактивними здібностями, які слугують емпіричними референтами соціальної перцепції та показниками соціального інтелекту.

При цьому усі складові цих здібностей мають взаємозв'язок із соціальним інтелектом. Так, взаємопізнання має значущі кореляційні зв'язки із соціальним інтелектом, оскільки дає змогу оптимізувати адекватність оцінки особистісних властивостей партнера соціальної взаємодії. Взаєморозуміння пов'язане із соціальним інтелектом, адже слугує причиною зниження конфліктів у різних соціальних ситуаціях та дає змогу віднайти спільні інтереси, зрозуміти позицію опонента; взаємовплив пов'язаний із соціальним інтелектом виражає здібності оцінити значущість думок інших, а також приводить до самокорекції і саморефлексії у різних соціальних ситуаціях; соціальна автономність виражає повагу до власної позиції, власної думки, що також сприяє розвитку соціального інтелекту як сукупності соціальних здібностей, тому існують значущі кореляційні зв'язки між автономністю і соціальним інтелектом. Соціальна адаптивність та її взаємозв'язок із соціальним інтелектом пояснюється важливістю для соціальних

здібностей наявністю сприятливих взаємовідношень у групі, задоволенням власним положенням у ній, гнучкістю поведінки у різноманітних соціальних ситуаціях, глибокою контактністю як у групі, так і поза її межами. Соціальна активність має значущі кореляційні зв'язки із соціальним інтелектом, оскільки виражає соціальну орієнтованість людини у різних життєвих ситуаціях, ефективність спільної діяльності та наявність провідних мотивів для взаємодії з оточенням. Соціальне мислення, яке є складовою соціального інтелекту, та дає змогу вирішувати соціальні задачі і проблемні ситуації, має тісний зв'язок із соціальним інтелектом.

Враховуючи взаємообумовленість соціального інтелекту журналіста та його особистості як суб'єкта професійної діяльності, емпіричним шляхом підтверджено високі показники кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та професійною адаптивністю, представленою моральною нормативністю; гнучкою взаємодією з оточуючим світом, що виражається у показниках кореляційного зв'язку соціального інтелекту із комунікативними здібностями; позитивним емоційним супроводом у соціумі, у виді показників кореляційного зв'язку соціального інтелекту із нервово-психічною стійкістю та показників від'ємного кореляційного зв'язку соціального інтелекту з емоційною лабільністю.

Спілкування та комунікація є одним із способів забезпечення надходження інформації у фонд соціальної пам'яті як компонента соціального інтелекту, а одним із потужних учасників комунікації є журналістика, яка здійснює безпосередній вплив на соціальну пам'ять, актуалізуючи інформацію, події, факти з певної перспективи. Відтак, важливим було вивчення соціальної пам'яті у структурі соціального інтелекту журналістів, емпіричним референтом якої є соціальні аксіоми.

Встановлено значущі показники від'ємного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та аксіомою соціального цинізму; позитивного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та аксіомою релігійності; позитивні кореляційні зв'язки між соціальним інтелектом та аксіомою контролю

долі; позитивного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та аксіомою винагородою за зусилля. Отримані результати емпіричного дослідження дають змогу дійти висновків про те, що визначені складові у структурі соціального інтелекту мають безпосередній взаємозв'язок із розвитком соціального інтелекту журналістів.

Важливим компонентом моделі є довіра у структурі соціального інтелекту. Встановлено найвищий кореляційний зв'язок між показниками соціального інтелекту та довіри до інших, що дає змогу тлумачити довіру журналістів як складову соціального інтелекту, який проявляється в ефективній співпраці з іншими, взаємодопомозі, взаємопізнанні і розумінні, а також прийнятті відповідальності у ситуаціях невизначеності і ризику. Враховуючи високі показники аксіоми соціального цинізму як недовіри до соціальних інституцій, вважаємо що середній і високий рівень соціального інтелекту журналістів забезпечується, передусім, особистісною довірою, що виражається ставленням журналіста до інших.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНІ РЕФЕРЕНТИ ДОВІРИ ТА ЇЇ РОЗВИТКУ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ

3.1. Прояви довіри у факторній структурі соціального інтелекту журналістів

Факторний аналіз – комплекс аналітичних методів, що дозволяють виявити приховані ознаки, а також причини їх виникнення і внутрішні закономірності взаємозв'язку. Факторний аналіз спрямований на перетворення вихідного набору ознак у більш просту і змістову форму. Центральне завдання методу – перехід від сукупності безпосередньо вимірюваних ознак явища до комплексних узагальнених чинників, за якими є комбінації вихідних ознак, що виділяються на основі їх внутрішніх закономірностей та відображають структуру явища.

Для мінімізації кількості кореляційних зв'язків та визначення найбільш значущих, які сприяють розвитку рівня соціального інтелекту, було використано процедуру факторного аналізу методом головних компонентів комп'ютерної програми SPSS із використанням процедури оберненої ротації даних. У результаті дослідження виділено п'ять факторів, достатня кількість яких підтверджується статистичною значущістю. Розглянемо факторні структури соціального інтелекту із низьким, середнім і високим рівнями розвитку (табл. 3.1 – 3.3).

Таблиця 3.1

Факторна структура низького рівня соціального інтелекту журналістів

Фактор: 1	Фактор: 2	Фактор: 3	Фактор: 4	Фактор: 5
Агресивність	Депресивність	Невротичність	Емоційна лабільність	Соціальна пасивність
Реактивна агресивність (0,868)	Депресивність (0,842)	Невротичність (0,749)	Емоційна лабільність (0,801)	Соціальна активність (-0,867)

Продовження табл. 3.1

Адаптивні здібності (-0,839)	Комунікативні здібності (-0,762)	Комунікабельність (-0,678)	Відкритість (-0,790)	Соціальна креативність (-0,716)
Дратівливість (0,702)	Нервово-психічна стійкість (-0,733)	Врівноваженість (-0,676)	Взаємопізнання (-0,724)	Сором'язливість (0,529)
Довіра до інших (-0,653)	Довіра до себе (-0, 579)	Довіра до світу (-0, 588)	Довіра до інших (-0,571)	Довіра до себе (-0,481)

Факторна структура низького рівня соціального інтелекту журналістів представлена п'ятьма факторами, які отримали назву «агресивність», «депресивність», «невротичність», «емоційна лабільність», «соціальна пасивність».

Найбільше навантаження у першому факторі мають змінні за шкалою реактивна агресивність (0,868) із від'ємним показником адаптивні здібності (-0,839), дратівливість (0,702), що відповідає особливостям розвитку низького рівня соціального інтелекту журналістів. Як видно з таблиці, від'ємними показниками вирізняються факторні навантаження довіри до інших, що є суголосним агресивному ставленню до інших учасників міжособової взаємодії.

Розглядаючи реактивну агресивність, яка характеризується агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування, робимо висновок, що такий вплив гальмує розвиток соціального інтелекту. Від'ємний показник адаптивних здібностей свідчить про індивідуально-психологічні особливості журналістів, що у єдності свідомості та діяльності

проявляються в не успішності та певних труднощах пристосувальної поведінки. Дратівливість свідчить про нестійкий емоційний стан із схильністю до афективного реагування. Усі зазначені фактори значно знижують рівень соціального інтелекту, адже журналісти з низьким соціальним інтелектом можуть зазнавати труднощів у розумінні та прогнозуванні поведінки людей, що ускладнює взаємини і знижує можливості соціальної адаптації.

Другий фактор – «депресивність», представлений шкалою депресивності (0,842), із від'ємним показником комунікативних здібностей (-0,762) та нервово-психічною стійкістю (-0,733). Такі результати дають можливість діагностувати ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому, наявності цих ознак в емоційному стані, у поведінці, у відносинах до себе та до соціального середовища. Від'ємний показник комунікативних здібностей свідчить про низьку здатність журналістів взаємодіяти з іншими людьми, адекватно інтерпретуючи отримувану інформацію, а також правильно її передавати. Ці навички дуже важливі для журналістів, коли щодня необхідно взаємодіяти з багатьма людьми. Розглядаючи від'ємний показник нервово-психічної стійкості, робимо висновок про присутність труднощів оптимального функціонування журналістів у несприятливих умовах професійного середовища, порушення емоційної, вольової, інтелектуальної регуляції. Помітними є факторні навантаження довіри до себе, що вирізняються від'ємними показниками і негативно впливають на розвиток соціального інтелекту цих фахівців.

До третього фактора, який ми назвали «невротичність», увійшли: невротичність (0,749), з від'ємними показниками комунікабельність (-0,678), врівноваженість (-0,676) та недовіра до світу (0,588). Фактор, який здійснює найбільше навантаження, характеризує рівень невротизації журналістів, особливості вираження невротичного синдрому астенічного типу із певними психосоматичними порушеннями. Від'ємні показники комунікабельності свідчать про нерозвинені вміння налагоджувати контакти, низьку здатність до конструктивного спілкування з іншими людьми. Врівноваженість з від'ємним показником характеризує низьку стійкість до стресу, не захищеність до впливу

стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості у собі, оптимістичності та активності. Особистісні змінні цього фактору у сукупності із недовірою до світу гальмують рівень розвитку соціального інтелекту та призводять до не стійкої психологічної витривалості, що ускладнює можливість журналістам з гідністю виходити з різного роду проблем, приймати самостійні рішення в екстремальних ситуаціях.

До четвертого фактора із назвою «емоційна лабільність» увійшли показники: емоційна лабільність (0,801), з від'ємними показниками відкритість (-0,790), взаємопізнання (-0,724). Найбільше навантаження за показником емоційної лабільності свідчить про нестійкість емоційного стану, що проявляється у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Від'ємний показник відкритості, який діагностуємо за допомогою «Багатофакторного особистісного опитувальника FPI», характеризує недовірливу взаємодію журналістів з оточуючими людьми. Ще один показник, який увійшов до цього фактора за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна), – взаємопізнання із від'ємним показником, що дає змогу говорити про низький рівень адекватності оцінки особистісних якостей партнерів зі взаємодії. Журналісти, які більше сконцентровані на власному «Я», характеризуються низьким рівнем адекватності міжособистісного розуміння. Існує залежність адекватності міжособистісного розуміння від набутого соціального досвіду. Помічаємо також високі факторні навантаження недовіри до інших (0,571), що також зіставляється зі змістом цього фактора. Робимо висновок, що такі характеристики зазначених показників факторного впливу гальмують здатність висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини у міжособистісних стосунках, що свідчить про низький рівень соціального інтелекту журналістів.

До п'ятого фактора «соціальна пасивність» увійшли: з від'ємними показниками соціальна активність (-0,867) та соціальна креативність (-0,716), а також сором'язливість (0,529). Показник з найбільшим навантаженням, що

увійшов до цього фактора за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна), – соціальна активність із від’ємним показником, свідчить про одну з характерних рис способу життєдіяльності журналістів у соціальній орієнтації та відображає низький рівень спрямованості здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів. Із від’ємним показником у цьому факторі здійснює навантаження показник соціальної креативності, що свідчить про неспроможність особистості до вирішення нестандартних соціальних завдань, які своєю чергою могли б створювати щось нове у сфері міжособистісної взаємодії, оскільки існує напруга у соціальній взаємодії. Сором’язливість – це показник який увійшов до цього фактора за методикою діагностики багатофакторного особистісного опитувальника FPI, його можна проінтерпретувати як схильність журналістів до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, що протікає за пасивно-захисним типом. Такі особливості особистості свідчать про наявність тривожності, скутості, невпевненості, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах, що зіставляється із від’ємними показниками довіри до себе (-0,481).

Таблиця 3.2

Факторна структура середнього рівня соціального інтелекту журналістів

Фактор: 1	Фактор: 2	Фактор: 3	Фактор: 4	Фактор: 5
Соціальна адаптивність	Комунікативність	Нервова стійкість	Моральність	Соціальна автономність
Соціальна адаптивність (0,797)	Комунікативні особливості (0,849)	Нервово-психічна стійкість (0,849)	Моральна нормативність (0,800)	Соціальна автономність (0,875)
Взаєморозуміння (0,775)	Адаптивні здібності (0,785)	Відкритість (0,749)	Дратівливість (-0,792)	Взаємопізнання (0,860)

Продовження табл. 3.2

Екстраверсія/ інтроверсія (0,709)	Емоційна лабільність (-0,716)	Сором'язли- вість (-0,726)	Врівнова- женість (0,704)	Яскравість- чіткість уявлень (0,635)
Довіра до світу (0, 681)	Довіра до інших (0, 691)	Довіра до себе (0, 587)	Довіра до світу (0,581)	Довіра до себе (0,653)

Факторна структура середнього рівня соціального інтелекту журналістів, як видно з таблиці 2.6, представлена п'ятьма факторами, які отримали назву «соціальна адаптивність», «комунікативність», «нервова стійкість», «моральність», «соціальна автономність».

Показники, що увійшли до фактора «соціальна адаптивність», мають змінні за шкалою соціальна адаптивність (0,797), взаєморозуміння (0,775), екстраверсія/інтроверсія (0,709), довіра до світу (0,681) що відповідають особливостям середнього рівня розвитку соціального інтелекту журналістів.

Соціальна адаптивність – це показник з найбільшим навантаженням, що увійшов до цього фактору за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна) можна проінтерпретувати як благополучність взаємовідносин, задоволеність своїм становищем у групі, гнучкість поведінки, контактність усередині колективу та у зовнішньому середовищі. Такі характеристики є важливими у діяльності журналістів та сприяють підвищенню соціального інтелекту. Також, за зазначеною методикою, до цього фактора увійшов показник взаєморозуміння, що свідчить про низький рівень конфліктності у групі, вираженість загальних інтересів, вміння розуміти точку зору опонента, іншу людину. Це та сфера взаємин у діяльності журналістів, де тісно переплітаються пізнавальні процеси та емоції, соціально-психологічні правила та етичні норми. Разом із тим, це не лише розуміння інформації, її передавання, приймання, а й розуміння іншого як особистості з урахуванням усіх

його потреб, інтересів, установок, переживань, досягнень та недоліків. Показник екстраверсії/інтроверсії за методикою багатофакторного особистісного опитувальника FPI, характеризується інтересом журналістів до зовнішніх об'єктів, чуйністю і готовністю сприймати зовнішні події, бажанням впливати і опинятися під тиском подій, потребою вступати у взаємодію з зовнішнім світом, здатність утримувати постійну увагу до навколишнього світу, що значною мірою визначається довірою до світу, котра також увійшла до складу цього фактора.

До фактора – «комунікативність» увійшли показники: комунікативні здібності (0,849), адаптивні здібності (0,785) та з від'ємним показником емоційна лабільність (-0,716), довіра до інших (0,691).

Найбільше навантаження у цьому факторі здійснює показник комунікативних особливостей за методикою багаторівневого особистісного опитувальника адаптивність А. Маклакова та С. Чермяніна, що свідчить про вміння і навички журналістів спілкування з оточуючими людьми за допомогою слів і без них: за допомогою міміки, жестів, мови тіла та іміджу. Слід зазначити, що сюди включається як правильне надсилання сигналів, так і їх правильне прийняття. Разом із тим, це фундамент успіху практично в усіх життєвих сферах журналістів.

За зазначеною методикою до другого фактора увійшов показник адаптивних здібностей, що можна проінтерпретувати як індивідуально-психологічні особливості журналістів, які проявляються в успішності та якісній своєрідності пристосувальної поведінки. Адаптивні здібності журналістів дають змогу говорити про поліпшення регулятивної функції психіки, вчасне прогнозування й врахування змін у професійній діяльності, оперативне застосування найбільш ефективних для даної ситуації необхідних навичок. Саме ці змінні безпосередньо пов'язані з довірою до інших, що також увійшла до цього фактора.

З від'ємним показником до другого фактора увійшов показник емоційної лабільності, що свідчить про відсутність розладів і, в певному роді, навіть патологій нервової системи, що можуть виражатися нестійким настроєм,

відсутністю надмірного емоційного реагування на будь-які події і створювати труднощі у діяльності.

До третього фактора «нервова стійкість» увійшли наступні показники: нервово-психічна стійкість (0,849), відкритість (0,749), довіра до себе (0,587), з від'ємним показником – сором'язливість (-0,726).

У цьому факторі найбільше навантаження здійснює показник нервово-психічної стійкості за методикою діагностики багаторівневого особистісного опитувальника адаптивності А. Маклакова та С. Чермяніна. Цей показник можна проінтерпретувати як здатність журналістів до високої самооцінки, адекватного сприйняття дійсності і оточуючих, керування своїми діями залежно від ситуації, легкого налагодження комунікативних зв'язків. Ще один показник, який увійшов до третього фактору, за методикою багатофакторного особистісного опитувальника FPI, «відкритість», свідчить про здатність журналістів до спілкування, до прийняття у свій внутрішній світ не завжди важливих цінностей, до перебудови власної суб'єктивності. Відкритість вимагає від журналістів внутрішньої пластичності, здатності сприймати проблеми інших, залишаючись самим собою, зберігати та поновлювати гармонію між власним «Я» та оточуючими. З від'ємним показником у третьому факторі здійснює навантаження показник сором'язливості за методикою діагностики багатофакторного особистісного опитувальника FPI. Від'ємні показники свідчать про такі властивості характеру журналістів, у яких відсутня боязкість, нерішучість, незручність, невпевненість у своїх силах, тривожність, схильність до сумнівів, страхів, переживання своєї неприродності. Це дає змогу журналістам у проблемних ситуаціях впевнено діяти і приймати рішення, спілкуватися, відкрито говорити і реалізовувати професійні завдання. Такі змінні узгоджуються із високими показниками довіри до себе, що також увійшла у зміст цього фактора. Четвертий фактор – «моральність», представлений моральною нормативністю (0,800), з від'ємним показником дратівливості (-0,792) та врівноваженістю (0,704). Найбільше навантаження у цьому факторі здійснює показник моральної

нормативності, за методикою багаторівневого особистісного опитувальника адаптивності А. Маклакова та С. Чермяніна. Цей показник можна інтерпретувати як присутність певних вимог та заборон, що регулюють діяльність, поведінку журналістів, їхню взаємодію та спілкування. Такі норми, встановлені людьми у суспільстві на певному етапі його розвитку, є певним взірцем поведінки та обов'язкові при виконанні професійних завдань. Ще один показник, який увійшов до цього фактора з від'ємним показником дратівливість, за методикою багатофакторний особистісний опитувальник FPI, свідчить про відсутність у журналістів почуття розчарування, а також ознак характерних для психопатологічного депресивного синдрому, що проявляються у поведінці, у відносинах до себе та до соціального середовища. Найменше навантаження у четвертому факторі здійснює показник врівноваженість, за зазначеною вище методикою, який можна проінтерпретувати як захищеність журналістів до впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості у собі, оптимістичності та активності. Врівноважений журналіст здатний контролювати свої емоційні прояви, володіти високим рівнем емоційної стабільності. Такий зміст фактора також узгоджується із факторними навантаженнями довіри до світу (0,581).

До п'ятого фактора «соціальна автономність» увійшли показники соціальна автономність (0,875), взаємопізнання (0,860), яскравість-чіткість уявлень (0,635), довіра до себе (0,653).

Перший показник, який увійшов до п'ятого фактора, соціальна автономність, за методикою перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. П. Фетіскіна), з найбільшим навантаженням, характеризується значимістю особистісної позиції у спільних діях і організацією чи участю у спільній діяльності. Другий показник, який увійшов до цього фактора взаємопізнання, за зазначеною методикою, демонструє рівень адекватності оцінки особистісних якостей партнерів із взаємодії. Третій показник, який увійшов до п'ятого фактора за методикою оцінка яскравості-чіткості уявлень (за методом

саморанжировання) опитувальник Д. Маркса, можна проінтерпретувати як здатність журналістів до уявлення про об'єкт за ознакою яскравості-чіткості вторинного образу. Важливим показником є довіра до себе, яка дає змогу бути соціально-автономним, а з іншого – брати відповідальність за прийняття рішення у складних соціальних ситуаціях.

Таблиця 3.3

Факторна структура високого рівня соціального інтелекту журналістів

Фактор: 1	Фактор: 2	Фактор: 3	Фактор: 4	Фактор: 5
Креативність	Адаптивність	Комунікабельність	Соціальна активність	Відкритість
Соціальна креативність (0,819)	Адаптивні здібності (0,837)	Взаємопізнання (0,835)	Соціальна активність (0,806)	Відкритість (0,761)
Довіра до себе (0,781)	Довіра до інших (0,822)	Довіра до себе (0,781)	Довіра до інших (0,781)	Довіра до світу (0,689)
Врівноваженість (0,753)	Взаємовплив (0,823)	Яскравість-чіткість уявлень (0,813)	Взаємопізнання (0,801)	Моральна нормативність (0,683)
Взаєморозуміння (0,679)	Комунікативні здібності (0,748)	Сором'язливість (-0,724)	Екстраверсія/інтроверсія (0,702)	Соціальна адаптивність (0,520)

Факторна структура високого рівня соціального інтелекту журналістів, як видно з таблиці 3.3, представлена п'ятьма факторами, які отримали назву «креативність», «адаптивність», «комунікабельність», «соціальна активність», «відкритість».

Як видно з таблиці, у факторній структурі соціального інтелекту значно зростають факторні навантаження різного виду довіри. При цьому показовими є найбільші факторні навантаження довіри до інших, що може свідчити про ядерність цього утворення для інших видів довіри, оскільки через розуміння, пізнання, допомогу іншим, дає змогу впевнено і автономно приймати рішення та брати за них відповідальність у складних соціальних ситуаціях, не побоюючись ризиків.

Показники, що увійшли до фактора «креативність», мають змінні за показниками соціальна креативність (0,819), довіра до себе (0,781), врівноваженість (0,753), взаєморозуміння (0,679). З найбільшим навантаженням у першому факторі є показник соціальна креативність, за методикою визначення соціальної креативності особистості, який можна інтерпретувати як здатність журналістів адаптивно реагувати на потребу нових підходів у діяльності.

Це дозволяє також усвідомлювати нове у бутті, хоча сам процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер, здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні соціальні ситуації. Показник врівноваженість за методикою багатфакторного особистісного опитувальника FPI, характеризується стійкістю до стресу, високим рівнем емоційної стабільності, рухливістю нервових процесів, що проявляється у здатності змінювати поведінку залежно від умов діяльності, швидко переходити від однієї дії до іншої. Наступний показник, що увійшов до цього фактора взаєморозуміння, за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. П. Фетіскіна) свідчить про уміння зрозуміти ситуацію і підпорядкувати свої емоції та поведінку відповідно до ситуації та поведінки інших, що є необхідною умовою спільної діяльності журналістів.

До другого фактора, який ми назвали «адаптивність» увійшли: адаптивні здібності (0,837), довіра до інших (0, 822), взаємовплив (0,823), комунікативні здібності (0,748). Найбільше навантаження у цьому факторі здійснює показник

адаптивні здібності за методикою багаторівневого особистісного опитувальника адаптивність А. Маклакова та С. Чермяніна. Важливою особливістю цього показника у діяльності журналістів є психофізичні дані, висока працездатність, витривалість, стресотолерантність, психічна і фізична гармонійність, гармонійність вроджених і сформованих у продовж життя особистісних якостей. Не менш важливим у цьому факторі є показник взаємовплив, за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант Н. П. Фетіскіна), який можна інтерпретувати як рівень значимості думки, вчинків інших представників групи, самокорекція, саморефлексія. Присутність третього показника у цьому факторі комунікативні здібності за методикою багаторівневого особистісного опитувальника адаптивність А. Маклакова та С. Чермяніна, свідчить, про здатність журналістів доносити свої ідеї до оточуючих, зацікавити колег у команді, налагоджувати ділові зв'язки, що впливає на ефективність роботи, виявляти проблеми на ранніх стадіях, вирішувати їх без непорозумінь і труднощів.

До третього фактора «комунікабельність» увійшли показники: взаємопізнання (0,835), довіра до себе (0,781), яскравість-чіткість уявлень (0,813) та з від'ємним показником сором'язливість (-0,724). Важливим показником у цьому факторі є взаємопізнання, який характеризується розумінням тих властивостей партнера, які найбільш значущі для учасників спілкування на час їхньої взаємодії, умінням виділити домінуючу властивість особистості. Другий показник яскравість-чіткість уявлень, за методикою оцінки яскравості-чіткості уявлень (методом саморанжування) опитувальник Д. Маркса, свідчить про здатність журналістів до уявлення про об'єкт за ознакою яскравості-чіткості вторинного образу. Із від'ємним показником у цьому факторі представлено показник сором'язливість, за методикою діагностики багатофакторного особистісного опитувальника FPI, це характеризується відсутністю боязкості, нерішучості, невпевненості у своїх силах, схильності до сумнівів, страхів, переживання своєї непридатності, що сприяє відкритості та реалізації особистості

у діяльності. Усі ці змінні гарно поєднуються із високорозвиненою довірою журналістів до себе.

Четвертий фактор «соціальна активність» представлений соціальною активністю (0,806), довірою до інших (0,781), взаємопізнанням (0,801), екстраверсією/інтроверсією (0,702). Найбільше навантаження у цьому факторі здійснює показник соціальна активність за методикою діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. П. Фетіскіна). Цей показник ми інтерпретуємо як спрямованість соціальної орієнтації, провідні мотиви взаємодії з оточуючими, ефективність спільної діяльності. Наступний показник взаємопізнання, характеризується особливостями оптимальної міжособистісної взаємодії, що значно впливає на успішність вирішення та виконання завдань спільної діяльності. Екстраверсія/інтроверсія – показник, за методикою багатфакторного особистісного опитувальника FPI, свідчить про характерну поведінку, при якій журналіст прагне до спілкування з людьми, до уваги з боку оточуючих, до участі в публічних виступах, що сприяє успішній професійній реалізації.

До п'ятого фактора «відкритість» увійшли показники: відкритість (0,716), довіра до світу (0,689), моральна нормативність (0,683), соціальна адаптивність (0,520). Показник за методикою багатфакторного особистісного опитувальника FPI, відкритість, можна характеризувати як ставлення до соціального оточення і рівень самокритичності, про прагнення журналістів до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності. Показник моральна нормативність, за методикою багаторівневого особистісного опитувальника адаптивність А. Маклакова та С. Чермяніна, свідчить про поведінку людини у певних ситуаціях, яка допомагає журналістам обрати позицію у суспільстві і є необхідною для встановлення стосунків між людьми. Ще один показник, який увійшов до цього фактора соціальна адаптивність за методикою перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант Н. Фетіскіна), можна інтерпретувати як уміння журналістів пристосовуватися до мінливих

зовнішніх умов, бачити ситуацію, знаходити нові способи перебування у ній, бажання отримувати нові знання і досвід. Усі проаналізовані змінні безпосередньо пов'язані із довірою до світу, яка посідає важливе місце у структурі соціального інтелекту.

Отже, здійснивши аналіз емпіричного дослідження, ми виокремили три блоки факторної структури, які здійснюють вплив на формування низького, середнього та високого рівня соціального інтелекту та простежили особливості прояву довіри у факторних структурах. Узагальнюючи факторну структуру низького рівня соціального інтелекту, яка представлена п'ятьма факторами (агресивність, депресивність, невротичність, емоційна лабільність, соціальна пасивність), бачимо від'ємні показники усіх видів довіри, що гальмує розвиток соціального інтелекту. Низька сформованість соціальної перцепції, уяви, мислення, професійно важливих рис для ефективної діяльності журналістів у сукупності із несформованою довірою характеризують журналістів із низьким соціальним інтелектом, що мають труднощі у розумінні і прогнозуванні поведінки людей. Така комбінація складових соціального інтелекту ускладнює взаємовідносини і знижує можливості соціальної адаптації, яка проявляється у соціальній пасивності, емоційній лабільності, депресивності.

До факторної структури середнього рівня соціального інтелекту увійшли фактори: соціальна адаптивність, комунікативність, нервова стійкість моральність, соціальна автономність. Спостерігаємо, що такі фактори сприяють підвищенню рівня соціального інтелекту, який в діяльності журналістів проявляється у розумінні поведінки людей, пристосуванні до навколишнього середовища, дотриманні визнаних суспільством певних моральних норм, комунікативними здібностями та гнучкістю. Факторна структура соціального інтелекту середнього рівня має різні види довіри із невисокими факторними навантаженнями, серед яких переважає довіра до інших. Це підтверджує наші попередні дані про те, що середній рівень соціального інтелекту наших досліджуваних забезпечується

особистісною довірою як довірою до інших, а не соціальною чи інституціональною довірою.

До факторної структури високого рівня соціального інтелекту журналістів увійшли фактори: «креативність», «адаптивність», «комунікабельність», «соціальна активність», «відкритість». Усі вони сполучаються із високими навантаженнями довіри, найвищі показники якої представлені довірою до інших. Такі фактори впливають на здібність журналістів правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей, що є необхідним для ефективної міжособової взаємодії та успішної соціальної адаптації, та характеризується комунікабельністю, відкритістю, креативністю, високим рівнем соціального інтелекту і реалізується у пізнавальних процесах.

3.2. Тренінгова програма розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності

На думку М. Леонова та І. Леонової основою типології довіри є різні критерії. Однією із прийнятих основ типології є об'єкт довіри. Об'єктами довіри є люди як носії певних соціальних ролей, соціальні групи та організації, а також різні феномени та явища матеріального та нематеріального світу. Зазвичай розрізняють довіру міжособистісну (тобто між людьми) та інституціональну (на рівні усього суспільства, тобто довіру людей до соціальних інститутів та їхніх представників). Інституціональна довіра – фактор формування особистісної довіри. Соціальна довіра – очікування надійності від інших індивідів, не пов'язаної з будь-якою конкретною поведінкою у певній ситуації. Це довіра, відчужена від кожної конкретної людини, узагальнена довіра, яка живе у суспільстві. Під поняттям особистісна довіра розуміється схильність особистості довіряти конкретним людям, отже її слід розглядати як основу формування соціальної довіри [65]. Таке формування відображається у соціальному інтелекті журналістів, який сприяє

швидкому адаптуванню до змін умов існування, правильному розумінню співрозмовника, прогнозуванню його та своєї поведінки.

Г. Олпорт описує соціальний інтелект як особливу здібність вірно розуміти людей, прогнозувати їх поведінку і забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісній взаємодії. На думку вченого, це соціальний дар, необхідний для тонкої рівноваги у поведінці, що забезпечує гнучкість у стосунках із людьми. Соціальний інтелект має безпосередній зв'язок із поведінкою, а не з оперуванням поняттями. Г. Олпорт, один з перших, хто звернув увагу на взаємодію між людьми, а виділені ним особистісні характеристики відображають взаємодію певних соціальних здібностей для кращого розуміння інших людей [163]. При виконанні свого професійного обов'язку, журналіст завжди перебуває у центрі перетину інтересів суспільства, особистості та груп. Тут необхідно вибирати певний стиль поведінки, де велику роль відіграє рівень соціального інтелекту, будуючи взаємовідносини із владою, політичними організаціями, видавничими закладами, розповсюджувачами, іншими ЗМІ. Журналіст може бути суб'єктом, об'єктом та засобом інформаційного процесу [152].

Оволодіння та набуття навичок довіри як складової соціального інтелекту є незаперечним фактором впливу на професійну діяльність журналістів, про що ми неодноразово наголошували раніше. Водночас, для забезпечення та реалізації таких навичок, необхідно продумати та спланувати робочу програму і механізми проведення тренінгу для журналістів, спрямовані на підвищення та покращення ефективності їх діяльності.

У сучасному навчальному та науковому світі існує безліч різноманітних робочих програм, посібників, рекомендацій з покращення та вдосконалення професійних здібностей журналістів. Крім того, є навчальні програми підготовки фахівців даної професії у рамках вищої освіти. Однак, особливості нашої роботи у групі журналістів полягають у тому, що жоден з перелічених посібників, а також заходів не дає бажаних результатів з вирішення їх основної проблеми – не може сприяти та не спрямований на підвищення рівня соціального інтелекту, прояву

довіри, оскільки остання обумовлена певним рядом психологічних факторів. Тому очевидно є потреба створення соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на розвиток соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності. При цьому важливо враховувати, що стрижневим компонентом структури соціального інтелекту журналіста є довіра.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що середній і високий рівні соціального інтелекту журналістів нашої вибірки переважно забезпечуються особистісною довірою, тоді як соціальна та інституціональна довіра є низько сформованою.

Соціально-психологічний тренінг – один із методів активного навчання та психологічного впливу, здійснюваного в процесі інтенсивної групової взаємодії і спрямованого на підвищення компетентності у сфері спілкування, в якому загальний принцип активності учасників доповнюється принципом рефлексії над власною поведінкою і поведінкою інших членів груп. Для такої рефлексії і саморефлексії в групі створюються максимально сприятливі умови, засновані на ряді принципів.

До основних принципів соціально-психологічного тренінгу відносять: якісні зміни процесів спілкування в групі; активну позицію учасника тренінгу; обмеження обговорення – події лише в рамках тренінгу «тут і тепер»; персоніфікацію висловлювань; навмисний міжособистісний зворотний зв'язок; високий ступінь включення емоційної сфери учасників [35].

Загальною метою соціально-психологічного тренінгу є підвищення компетентності у сфері спілкування. До основних завдань соціально-психологічного тренінгу відносять:

- 1) набуття психологічних знань, поглядів різних психологічних шкіл на особистість людини, процес взаємодії людей, прийоми ефективного спілкування;
- 2) набуття умінь, які проявляють зовні і навичок спілкування: в парній взаємодії, у складі групи, при вступі в контакт, при активному слуханні, тобто збагачення техніки і тактики спілкування;

3) корекція комунікативних установок, таких як партнерство – взаємодія з позиції сили, щирість – маніпуляція, залучення – уникнення спілкування, наполегливість – узгодженість, тобто вироблення власних стратегій спілкування;

4) адекватне сприйняття себе та інших у різних ситуаціях спілкування;

5) розвиток і корекція особистості, її глибинних утворень, рішення особистісних екзистенціальних проблем [114].

Працюючи над створенням такого тренінгу, слід брати до уваги особливості функціонування досліджуваних феноменів довіри і соціального інтелекту. У сучасній психологічній науці В. Куніцина виділяє такі психологічні функції:

- адаптивна – забезпечення адекватності в умовах, що змінюються;
- плануюча – формування програм і планів успішної взаємодії у тактичному й стратегічному напрямках, вирішення поточних задач;
- прогностична – планування міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку завдяки загостренню інтуїції, психологічної витривалості;
- мотиваційна – розширення мотиваційної компетенції;
- регулятивна – надання оперативної інформації, націленої на підтримку оптимального психологічного клімату у спілкуванні, який характеризується загальним емоційним налаштуванням на виконання спільної діяльності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання;
- інтегральна – формування довготривалих взаємин з перспективою;
- мобілізаційна – подолання неочікуваних криз, тривалих стресів, ситуацій, які загрожують самоповазі [63].

Структура зазначених вище функцій виявляється в їх супідрядності. У процесі цілепокладання провідною стає пізнавально-оцінна функція, а решта функцій створюють умови для її реалізації. Визначення спрямування цілей опосередковується реалізацією комунікативно-ціннісної функції. Встановлення індивідуальних темпів реалізації своїх можливостей призводить до домінування рефлексивно-корекційної функції над іншими [32; 22; 103]. Зіставлення означених функцій соціального інтелекту дає змогу простежити їхню реалізацію на усіх

етапах професійної діяльності журналістів: цілепокладання, прогнозування прийняття рішень та корекції. Тому до провідних функцій соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності відносимо адаптивну, прогностичну, мобілізуючу та регулятивну. Ці функції закладено у розробку тренінгової програми.

В якості основних соціально-психологічних функцій довіри і недовіри виділяють такі:

- формування і відтворення соціальних відносин і соціальної структури;
- створення почуття безпеки, захищеності всередині групи;
- створення відчуття цілісності колективного суб'єкта діяльності;
- самовизначення суб'єкта (прояв його позиції по відношенню до різних соціальних категорій і об'єктів навколишнього світу, а також прагнення перетворювати себе, навколишній світ, інших людей);
- формування, захист, відтворення соціально-психологічного простору і Я-концепції особистості;
- оптимізація соціальної взаємодії;
- забезпечення емоційного комфорту (як наслідок прийняття, розуміння з боку інших людей);
- психологічне полегшення (в результаті саморозкриття);
- зниження рівня напруженості і стресу в стосунках (в тому числі і за рахунок прояву агресивності в ситуації недовіри);
- створення почуття психологічного комфорту в умовах довірчих відносин, полегшення взаємодії, мотивація взаємодопомоги;
- пізнання і самопізнання, забезпечення самоорганізації суспільства (в тому числі за рахунок підтримки моральних основ і соціальних норм співпраці, взаємодопомоги, підтримки, участі, згоди) [46].

Оскільки ми досліджуємо особливості діяльності журналістів, важливим є виділення інструментальних (службових) функції довіри і недовіри: активізація комунікації та взаємодії, редукція складних відносин до ступеня довіри/недовіри

(зниження когнітивної складності у стані невизначеності, полегшення прийняття рішення і вибору норм поведінки), групова ідентифікація і диференціація [46; 82].

Враховуючи усі зазначені принципи проведення соціально-психологічного тренінгу, а також теоретичний огляд особливостей професійної діяльності журналістів, вагомість довіри як прояву соціального інтелекту та усіх факторів впливу на рівень соціального інтелекту, який є провідним компонентом успішності особистості у суспільстві, становлення спеціаліста соціальної сфери, організатора функціонування сучасних комунікативних систем, нами був розроблений тренінг, спрямований на розвиток соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності з урахуванням різних видів довіри, який передбачав:

- 1) створення сприятливої, невимушеної робочої атмосфери у групі;
- 2) розширення діапазону комунікативних навичок журналістів з колегами;
- 3) стимулювання респондентів до комунікабельної, креативної поведінки у рамках спільної роботи;
- 4) позитивну мотивацію розвитку усіх поведінкових функцій журналістів, враховуючи особливості їх психічних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів;
- 5) орієнтування у процесі виконання вправ на самореалізацію, а не лише на комунікабельних партнерів;
- 6) перетворення учасників із безініціативних на позитивно вмотивованих, активних;
- 7) здійснення корекції окремих функцій поведінки без зосередження уваги на помилках;
- 8) формування позитивного мікроклімату, прояву взаємної поваги і толерантності;
- 9) по закінченню тренінгу мотивування журналістів до подальшого удосконалення їх комунікативних, креативних, комунікабельних поведінкових здібностей.

Усі вправи та завдання комунікативного тренінгу мали соціально-інтелектуальне, розвиваюче, креативне спрямування, охоплювали емоційні стани і властивості, соціальні здібності (соціальна пам'ять, соціальне мислення, соціальна уява, соціальна перцепція, довіра до себе, до інших, до світу), розвиток професійних здібностей.

Як зазначає А. Южанінова, проявом соціального інтелекту також слід вважати наявність власної життєвої теорії, яка за своїм змістом близька до науково відкритих законів розвитку соціальної дійсності, що є ближчими до переконань людини [161]. Останній компонент дослідниця умовно називає дієвим. А отже, соціальний інтелект проявляється в багатстві технік та засобів спілкування, у здатності прийняти роль іншого, оволодіти ситуацією та спрямувати взаємодію у потрібному для індивіда напрямку.

Найвищим показником розвитку соціально-інтелектуального потенціалу особистості є її здатність впливати на психічні стани та прояви інших людей, а також на формування психічних властивостей оточуючих. У цьому вимірі соціального інтелекту задіяні кілька психічних процесів, провідними з яких є мовлення та мислення. В цьому випадку неабияка роль відводиться вербальному інтелекту як потенціалу загальних мовленнєвих здібностей особистості, який створює основу соціального мислення. Вважаємо, що саме вербальні складові мають відігравати провідну роль у розвитку соціального інтелекту журналістів. Результати емпіричного дослідження, здійсненого нами, засвідчили високі кореляційні зв'язки соціального інтелекту та соціальної перцепції, що слугувало ресурсом для розвитку соціального інтелекту журналістів нашої вибірки.

Програма тренінгу також була насичена професійними творчими завданнями, які сприяли розвитку професійної креативності, рішучості у прийнятті рішень, мотивації до цільової реалізації завдань.

Враховуючи низьку сформованість соціальної і інституціональної видів довіри журналістів, з одного боку, а з іншого – необхідність реалізації їхнього глобального професійного завдання – утвердження довіри як суспільного

конструкту на рівні індивідуальної і масової свідомості, вважаємо за необхідне включення вправ на формування цих видів довіри у журналістів. Адже предметом професійної діяльності журналістів слід вважати індивідуальну форму існування суспільних відносин, які характеризують спосіб включення особистості в існуючу структуру суспільної праці. Як зазначає В. Шадриков діяльність – це форма активного ставлення працівників масмедіа до дійсності, професійно спрямованої на досягнення свідомо визначених цілей та пов'язана зі створенням суспільно значущих цінностей або соціального досвіду [150; 151]. Виходячи з позицій В. Мясіщева, діяльність визначається через загально психологічне поняття ставлення. Саме ставлення є синтезом всієї системи взаємодії людини зі світом, включаючи раціональні, емоційні, міжособистісні та інші аспекти. Таким чином, діяльність – це ставлення продуктивного типу, спрямованого на отримання деякого результату[63]. Оскільки соціальна та інституціональна довіра – це теж ставлення, то, на наш погляд, продуктивним є розвиток довіри саме на основі професійної діяльності. Саме тому у фокус уваги потрапляє цілісна особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності.

Окрім того, в межах спільної роботи ми мали на меті зацікавити, мотивувати журналістів до креативності, викликати їх інтерес до активного включення у комунікативну діяльність, бути толерантними, ввічливими, сенситивними. Було також поставлено за мету дати журналістам усвідомлення того, що для того аби уміти легко знаходити спільну мову з оточуючими, з урахуванням потреб як своїх, так і партнера, прогнозувати поведінку інших, що є важливим у професійній діяльності, потрібно працювати над своїми соціальними здібностями, які на наш погляд, включають соціальну пам'ять, соціальне мислення, соціальну уяву, соціальну перцепцію, прояв довіри, та постійно їх удосконалювати. Також ураховувалися основні етапи професійної діяльності журналістів у сукупності цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень та корекції. Усі завдання планувалися відповідно до провідних функцій професійної діяльності журналіста: плануючої, прогностичної, мобілізуючої, мотиваційної, інтегральної.

Головний акцент був зроблений на розвитку соціально інтелектуальних функцій, оскільки основна ідея комунікативного тренінгу базувалась на теоретичній моделі довіри у структурі соціального інтелекту журналіста як суб'єкта професійної діяльності. Таким чином, журналістам були запропоновані різного типу вправи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції, мислення, уваги, пам'яті, які пов'язані із довірою до себе, до інших і до світу.

Для удосконалення та розвитку плануючої функції журналістам були запропоновані вправи на формування програм і планів успішної взаємодії у тактичному та стратегічному напрямках, вирішення поточних завдань.

У рамках прогностичної функції респонденти виконували вправи на планування міжособистісних подій і прогнозування їх розвитку завдяки загостренню інтуїції, психологічної витривалості.

З метою реалізації мотиваційної функції було запропоновано вправи на розширення мотиваційної компетентності.

Для розвитку функції регулювання, журналісти виконували вправи на вміння надавати оперативну інформацію, що націлена на підтримку оптимального психологічного клімату у спілкуванні, який характеризується загальним емоційним налаштуванням на виконання спільної діяльності.

Найбільше труднощів було пов'язано з розвитком інтегральної функції, яка спрямована на формування довготривалих взаємин з собою, іншими і світом, що ґрунтуються на відповідних видах довіри.

Для впровадження мобілізаційної функції журналістам було запропоновано вправи на подолання неочікуваних криз, тривалих стресів, ситуацій, які загрожують самоповазі.

Упродовж впровадження тренінгової програми ми працювали з експериментальною і контрольною групою журналістів. Вибірку досліджуваних у нашому експерименті склали 45 журналістів – 20 жіночої і 25 чоловічої статі, 9 репортер, 15 журналістів-аналітиків, 21 випускових редакторів – працівників газети обласного значення: «Віче», інтернет-видань: «Волинські новини»,

«ВолиньPost», «Волинська правда». Вік респондентів від 23 до 35 років, досвід роботи яких від 1 до 5 років.

Склад вибірки обумовлений результатами емпіричного дослідження, який засвідчив, що жінки демонструють більший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту порівняно із чоловіками, відповідно 20,18 % і 18,33 %. Згідно зі специфікою професійної діяльності, найбільший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту спостерігається у репортерів, дещо менший у журналістів аналітиків, і найменший у випускових редакторів, відповідно 32,50 % у групі журналістів-аналітиків – 25,00 %, у групі випускових редакторів він становить 10,60 %.

На першому етапі експерименту з усіма респондентами проводилось дослідження рівня соціального інтелекту (тест Дж. Гілфорда), діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна) як емпіричного референта соціальної перцепції, найбільше пов'язаною із довірою у структурі інтелекту за результатами емпіричного дослідження.

Другий етап – формування експериментальної групи. У цій групі здійснювали апробацію соціально-психологічного тренінгу з розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності. Інші журналісти, які утворювали контрольну групу з 22 респондентів (10 жіночої та 12 чоловічої статі), працювали у властивому їм порядку.

Тренінгова програма розрахована на 30 годин: лекційний курс з характеристики психологічних особливостей довіри як складової соціального інтелекту, а також низки комунікативних вправ, що впливають на розвиток міжособистісних стосунків, прояву довіри до себе, світу, інших людей. У ході дослідження соціального інтелекту в групі, з якою працювали, до і після проведення психолого-педагогічного тренінгу було встановлено результати якісного зрізу та позитивну динаміку показників.

Результати емпіричного дослідження довіри у як складової соціального інтелекту досліджуваних відносно рівня соціального інтелекту свідчать про те, що

журналісти із низьким рівнем соціального інтелекту потребують подолання депресивних станів, підвищення рівня самооцінки, самоприйняття, зняття тривоги. Такі результати було враховано при розробці програми, спрямованої на розвиток соціальної пам'яті, соціального мислення, соціальної перцепції, соціальної уяви, професійних здібностей, довіри до себе, світу та інших людей.

Ефективність формувального впливу, який реалізується через дослідницький пошук, супроводжується врахуванням таких напрямів:

1). на основі окреслених раніше підходів проектувалася система психологічної роботи з журналістами у редакційно-видавничому процесі;

2). модифікувалася і апробовувалася програма тренінгу розвитку довіри як складової соціального інтелекту, яка здійснює вплив на особистісну сферу журналістів і розглядається нами як реалізація психологічної підтримки у професійній діяльності.

Спеціально організованим процесом з'ясування структурно-функціональних складових компонентів соціального інтелекту журналістів є діагностичний блок.

Інструментальний блок налічує тренінгові вправи, спрямовані на психологічну корекцію виявлених порушень у довірі/недовірі до себе, до інших, до світу, які здійснюють безпосередній вплив на рівень соціального інтелекту, визначають ціннісну позицію, соціальну інтеграцію, особистісну та професійну самореалізацію та вміщують комплекс різноманітних об'єднань аксіологічних, інтегральних, емоційних, мотиваційних, комунікативних та соціально-адаптивних характеристик.

Наукові та історичні підходи до проблеми, в межах яких формується уявлення про психологічну роботу та підтримку особистості в усвідомленому, активному процесі, який проектується на реалізацію потенціалу й збереження цілісності особи, розглядає теоретичний блок.

Специфіка організації тренінгової роботи з розвитку довіри як складової соціального інтелекту полягає в тому, що журналіст повинен виступати суб'єктом не лише соціальної, професійної, але й дослідницької діяльності. Наповнення

змісту тренінгового курсу елементами психологічної діагностики створює передумови для подальшого перетворення й усвідомлення журналістом себе та свого ставлення до соціального оточення, що є проявом довіри як складової соціального інтелекту, водночас чинником вибору конструктивних стратегій у професійній діяльності.

Журналіст є не лише об'єктом дослідження, водночас він сам може у ролі дослідника активно брати участь в інтерпретації отриманих результатів. Це дозволяє їм чітко розуміти мету роботи, що проводиться, правильно оцінювати соціально-психологічні ситуації, що виникають, і співвідносити їх з вірним прийняттям рішень.

Розробляючи програму тренінгу професійного самовизначення, ми дотримувалися такої структури тренінгу (Табл. 3.4).

Таблиця 3. 4

**Структура соціально-психологічного тренінгу розвитку потенціалу
соціального інтелекту журналістів**

Частини та завдання тренінгового блоку	Етапи частин тренінгу
Вступна	Вступ
	Знайомство
	Правила
	Очікування (створення цілісного уявлення про тренінг)
Основна	Розвиток соціальних здібностей
	Розвиток довіри як структурного компонента соціального інтелекту
Завершальна	Рефлексія
	Завершення роботи

Проаналізуємо вступний блок тренінгової програми. Цей блок передбачає привітання, знайомство з учасниками, повідомлення цілей, теми, ознайомлення

учасників з організаційними та методичними особливостями тренінгу.

Знайомство – необхідний елемент тренінгу, який потрібен для поступового заглиблення у тренінг, для створення атмосфери відкритості на тренінгу. Використовуються вправи на зняття психоемоційного напруження, на знайомство, протягом яких учасники знайомляться один з одним. Цей етап тренінгу є необхідною складовою включення у роботу, що сприяє позитивному налаштуванню на співпрацю, подоланню скутості, тривожності, підвищує пізнавальний інтерес, мотивує до потреби у міжособистісному спілкуванні.

Також під час вступного блоку психолог ознайомлює учасників із правилами тренінгового заняття, які фіксують за допомогою ілюстрацій. Правила приймають за згодою всіх учасників. Такі правила необхідні для кращого та ефективного проведення тренінгу. Психолог пропонує свої правила, водночас учасники можуть висловлювати власні. Після обговорення кожен учасник погоджувався з ними. Протягом роботи слід постійно акцентувати увагу учасників на правилах, за необхідності можна їх доповнювати новими. Слід усвідомлювати вагомість цієї роботи, оскільки спільно прийняті та складені правила створюють ситуацію групової належності та уникнення примусу.

Очікування на початку роботи стосується загальної спрямованості тренінгу, а у подальшій роботі спрямоване на уточнення конкретних кроків для досягнення поставленої мети. Психолог та учасники тренінгу повинні узгодити бажаний результат спільної роботи. Для ефективності та успішності тренінгу учасники повинні мати мотивацію, тобто розуміти навіщо ці заняття. Очікування, які висловлюють учасники тренінгу спрямовані: на заняття (активізуються пізнавальні процеси, отримання цікавої інформації), на певні очікування від самого себе (самовдосконалення, самопізнання), від тренера (прояву професіоналізму), від інших учасників (спілкування, взаєморозуміння).

Основний блок тренінгу складався з етапів, які були спрямовані на визначення проблеми, якій присвячений тренінг, шляхів її розв'язання, розвитку практичних навичок.

Визначення потреби розвитку довіри як складової соціального інтелекту є необхідним для усвідомлення журналістом її вагомості у міжособистісних стосунках, а відтак у професійній діяльності. Важливим є визначення вихідного контексту проблеми кожного учасника тренінгу, оскільки це окреслює психологічні елементи або фактори професійної діяльності.

Розуміння необхідності розвитку потенціалу довіри як складової соціального інтелекту у діяльності журналістів містить перегляд та засвоєння набутих особистісних характеристик, що є необхідними для виконання певних завдань у професійної діяльності. Психолог акцентує увагу на тому, що професійна діяльність відображає поведінку людини та її спосіб життя. На цьому етапі відбувається засвоєння матеріалу лекційного курсу, де презентується матеріал з психології довіри, соціального інтелекту та психологічних особливостей діяльності журналістів. Важливим є усвідомлення журналістами того, що професіоналізм фахівця оцінюється як здатність раціонально реалізовувати особистісний потенціал, вміння дотримуватися правил та принципів ефективної взаємодії з іншими, що проявляється у довірі один до одного, реалізації соціальних здібностей.

Отож, виходячи із вище вказаного, підібрані вправи тренінгу сприяли розвитку соціального інтелекту, довіри до себе, до інших, до світу. Довіра до себе тісно пов'язана із поняттям самосвідомості, яка визначається через усвідомлення людиною себе як індивідуальності, що відбувається за допомогою рефлексії та дозволяє людині зробити власні думки, емоційні стани, дії і відносини, взагалі себе предметом спеціального розгляду (аналізу й оцінки), практичного перетворення. Довіра до себе може розглядатись як рефлексивний феномен самосвідомості, такий, що дозволяє журналісту усвідомити себе як цінність і, зайнявши певну ціннісну позицію стосовно себе, будувати власну життєву стратегію. Ці навички можна тренувати й розвивати.

Ще ряд вправ («Зворотний контакт», «Я та інші», «Моя квітка», «Передача рухів» та інші) нами було спрямовано на реалізацію функціонального

забезпечення навичок довіри. Довіра іншій людині частково може бути раціонально пояснена тим чи іншим конкретним досвідом спілкування з цією людиною. Довіра є ірраціональною: я довіряю, хоча і не можу пояснити, чому. Процедура, яку ми проводили з учасниками групи давала можливість усвідомити, на скільки глибокою є їх довіра між членам групи. У той час вона допомагала учасникам групи активізувати свою інтуїцію. Це давало можливість глибше дослідити міжособистісні взаємини в нашій групі.

Довіра до світу слугує одним із механізмів формування установок толерантної свідомості, спрямованих на зміну глибинних ціннісно-сміслових структур свідомості журналіста. Довіра до світу як базова ціннісно-смістова установка особистості виконує у житті журналіста фундаментальні функції і є одним з механізмів соціалізації особистості. Тому ряд тренінгових вправ був спрямований на розвиток довіри до себе, до інших, до світу. На цьому етапі передбачено формування в учасників тренінгу розуміння та усвідомлення особливостей позитивних та негативних сторін своєї особистості, адекватність оцінки власного рівня розвитку довіри. Також – формування самосвідомості та ідентичності, «Я-концепції» – динамічної системи уявлень журналіста про самого себе, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, природних властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття, що характеризує вплив на власну особистість зовнішніх факторів. Вона формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції журналіста, на базі якої він будує свої стосунки з оточуючим її світом як суб'єкт професійної діяльності. Ряд вправ були спрямовані на толерантне ставлення до оточуючих, тобто формування здатності сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільства, де журналіст як суб'єкт професійної діяльності здійснює збір, створення, редагування, підготовку та оформлення інформації, яка здійснює безпосередній вплив на суспільну свідомість.

Також на цьому етапі було проведено ряд вправ на формування довіри один до одного, тобто відкритих, позитивних взаємовідносин між учасниками (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою той, хто довіряє, знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді та формуванні у продовж життя.

Вправи спрямовані на розвиток соціального інтелекту («Техніка ввічливої відмови», «Інтерв'ю», «Я тебе пам'ятаю», «Простір» та інші), який формується під впливом пізнання суб'єктом самого себе, забезпечує правильне розуміння вчинків оточуючих, їх вербальних і невербальних реакцій. Вправи на пізнання та розуміння свого внутрішнього світу дають змогу побачити і прийняти свої не лише позитивні якості, а й негативні, такі, як помста, ненависть, злість, позбавити себе від них, вивчивши таємницю свого внутрішнього світу та світу людських почуттів. Щоб пізнати себе, потрібно зрозуміти: що потрібно в цьому житті, що хочу досягти? Подивитись збоку на себе, тому що це є дуже важливим, та запитати себе: «Що я можу?». Бути щирим перед собою, не потрібно вдавати з себе кращого, ніж є насправді, якщо хочеш зрозуміти когось, то перш за все, потрібно зрозуміти себе, свій внутрішній світ, своє призначення у цьому світі, зрозуміти, для чого я живу, ким я є у цьому світі. Через усвідомлення себе людина розуміє, що сама творить своє життя, відповідає за нього.

Задоволеність розуміється як соціально-психологічне ставлення, вона виражає ступінь співвіднесення людиною своїх актуальних можливостей та потенційних, свого актуального рівня розвитку із вимогами середовища. Згідно багатьох досліджень задоволеність працею, собою та життям є критеріальним показником професійної соціалізації. Водночас, міра задоволеності або ж незадоволеності є рушійною силою професійної соціалізації.

До тренінгової програми було включено вправи з розвитку самоактуалізації. У процесі професійної соціалізації найбільше зазнають змін такі параметри самоактуалізації, як контактність, креативність, гнучкість – усі мають тенденцію до зниження. Крім того, знижується й показник шкали підтримки, що свідчить про

посилення залежності, конформності, спрямованості на інших, орієнтації на соціальні норми. Тобто, професійна соціалізація журналіста має свою специфіку, яка виявляється перш за все у самоактуалізації, посиленні просоціальності. У процесі професійної соціалізації змінюється система пріоритетів: від взаємин з цільовою аудиторією, з колегами до самоактуалізації. У період зрілості самоактуалізація й задоволеність особистості найбільш інтегровані.

Вправи на розуміння вчинків оточуючих є процесом з активним зворотним зв'язком, що неодмінно включає розуміння. Образ людини, що формується в процесі сприймання, несе інформаційне навантаження й відіграє регулюючу роль в процесах взаємодії, допомагає вибудовувати лінію поведінки стосовно людини, яка сприймається. Знання структури цих образів, їх об'єму, компонентів, міри усвідомленості дозволяє уявити процес накопичення соціального досвіду людиною, способи пізнання інших людей і самої себе, досягнути ті критерії (соціальні категорії, еталони, стереотипи), якими оперують люди різного віку, оцінюючи людей і прогнозуючи їхню подальшу поведінку, вчинки, мотиви в складних ситуаціях. Формування уявлення про іншу людину завжди починається з віддзеркалення й оцінки її фізичної зовнішності, манери триматися, з аналізу тієї інформації, яку дає зовнішній вигляд людини. Ця інформація стає фундаментом образу іншої людини, не завжди усвідомлюється і залежить від багатьох чинників. Сприйняті елементи зовнішності або виразної поведінки виступають соціальними сигналами, що прояснюють національність людини, її вік і досвід, почуття в цей момент, її рівень культури. На цьому етапі було впроваджено ряд вправ на розвиток соціального сприйняття.

Заключні заняття були спрямовані на підведення підсумків роботи, розвиток соціального інтелекту, стимулювання самонавчання, довіри до себе / інших, розкриття потенціалу журналіста.

Отже, освоєння нових моделей поведінки, отримання нового досвіду, сприяння досягненню цілей у процесі соціально-психологічного тренінгу допоможе журналісту у самостійному навчанні, прагненні дистанціюватися від

соціальних стереотипів, розробити індивідуальну програму оптимізації особистісно-професійного зростання.

Для перевірки ефективності формувального етапу проведеного експерименту у вигляді апробації соціально-психологічного тренінгу з розвитку потенціалу соціального інтелекту журналістів було здійснено повторну діагностику. Респонденти обох груп – контрольної та експериментальної, повторно виконали тест соціального інтелекту Дж. Гілфорда. Його суть, як уже зазначалось, полягає у визначенні рівня соціального інтелекту за допомогою чотирьох запропонованих субтестів. Субтест № 1 – «Історії із завершенням» – спрямований на дослідження вміння передбачати наслідки поведінки. За допомогою субтесту № 2 – «Групи експресії» – визначаємо правильність оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами – мімікою, жестами. Субтест № 3 – «Вербальна експресія» – спрямований на визначення чутливості до характеру та окремих людських взаємовідносин. Розпізнавання структури міжособистісних ситуацій досліджуємо за допомогою субтесту № 4 – «Історії із доповненням». В нашому випадку ми визначали рівень соціального інтелекту за допомогою композитної оцінки. У ході дослідження соціального інтелекту в групі, з якою працювали, до і після проведення психолого-педагогічного тренінгу, було встановлено результати якісного зрізу та позитивну динаміку показників. Також проводили діагностику перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант М. Фетіскіна) для вивчення особистісної готовності до формування інтегративних критеріїв інтерактивної компетентності в межах малих груп стабільного і тимчасового типу.

Достовірно визначити рівень ефективності тренінгової програми розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності ми змогли за допомогою статистичної обробки зіставлення результатів діагностики соціального інтелекту і перцептивно-інтерактивної компетентності як емпіричного референта соціальної перцепції, пов'язаної із усіма видами довіри. Як зазначалося вище, соціальна перцепція, яка містить взаєморозуміння, взаємовплив, взаємопізнання, передбачає довіру як модус ставлення до інших; соціальну

автономність, що зіставляється із довірою як модусом ставлення до себе; соціальну адаптивність і активність як модус ставлення до світу.

Обрахунки здійснювалися з допомогою t-критерію Ст'юдента для залежних вибірок процедурою Paired-Samples T-Test програмного забезпечення SPSS. Результати викладено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

**Динаміка показників соціальної перцепції та соціального інтелекту
журналістів до та після формувального експерименту**

№ з/п	Змістово-стильові особливості соціальної перцепції	До тренінгової програми		Після тренінгової програми		t-критерій Ст'юдента
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	ЕГ
1	Взаємопізнання	18,76	18,96	18,92	20,52	2,623*
2	Взаєморозуміння	17,28	18,04	17,24	19,80	1,851*
3	Взаємовплив	15,52	16,68	15,56	18,28	1,936*
4	Соціальна автономність	21,80	21,52	21,80	22,40	1,669*
5	Соціальна адаптивність	15,60	15,44	15,72	17,56	2,414*
6	Соціальна активність	16,40	18,32	16,40	19,72	1,572*
7	Комунікативно- інтерактивні здібності	108,56	108,56	108,84	118,00	2,658*
9	Соціальний інтелект	46,3	43,6	46,7	48,75	2,148*

Примітка: * – значущість на рівні 0,05

Отже, проведення та успішна апробація соціально-психологічного тренінгу із розвитку довіри у структурі соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності дає змогу зробити підсумки про те, що теоретико-емпіричне осмислення проблеми довіри як стрижневого компонента структури соціального інтелекту є вагомим чинником професійної діяльності журналістів загалом. Результати якісного зрізу свідчать про те, що впроваджений соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток соціального інтелекту, охопив усі функції їх професійної діяльності журналістів та позитивно вплинув на розвиток їх особистості як суб'єкта професійної діяльності загалом.

Висновки до третього розділу

У розділі представлено результати дослідження факторної структури низького, середнього і високого рівнів соціального інтелекту із виокремленням факторних навантажень різних видів довіри, а також відображено програму розвитку соціального інтелекту журналістів як результат теоретико-емпіричного дослідження, представленого у попередніх підрозділах роботи.

Факторна структура низького рівня соціального інтелекту журналістів представлена п'ятьма факторами: «агресивність», «депресивність», «невротичність», «емоційно-лабільність», «соціальна пасивність». Найбільше навантаження у першому факторі «агресивність» мають змінні за шкалою реактивна агресивність, неадаптивні здібності, дратівливість, недовіра до інших. Другий фактор – «депресивність», представлений шкалою депресивності, із нерозвиненими комунікативними здібностями та слабкою нервово-психічною стійкістю. Такі результати дають можливість діагностувати ознаки, характерні для депресивного стану та його проявах у поведінці журналістів, у ставленнях до себе та до соціального світу, що зіставляється із недовірою до себе. До третього фактора «невротичність» увійшли: невротичність, низькі показники комунікабельності і врівноваженості та недовіра до світу. До четвертого фактора «емоційна лабільність» увійшли показники: емоційна лабільність, з від'ємними показниками відкритість, взаємопізнання та недовіра до інших. До п'ятого фактора «соціальна пасивність» увійшли сором'язливість, а також з від'ємними показниками соціальна активність та соціальна креативність, які доповнюються недовірою до себе.

Результати аналізу факторної структури низького рівня соціального інтелекту свідчать про відсутність усіх видів довіри, що гальмує розвиток соціального інтелекту. Низька сформованість соціальної перцепції, уяви, мислення, професійно важливих рис для ефективної діяльності журналістів у сукупності із несформованою довірою характеризують журналістів із низьким соціальним

інтелектом, що мають труднощі у розумінні і прогнозуванні поведінки людей. Адже така комбінація складових соціального інтелекту ускладнює взаємовідносини і знижує можливості соціальної адаптації, яка проявляється у соціальній пасивності, емоційній лабільності, депресивності.

Факторна структура середнього рівня соціального інтелекту журналістів представлена п'ятьма факторами, які отримали назву «соціальна адаптивність», «комунікативність», «нервова стійкість», «моральність», «соціальна автономність». Показники, що увійшли до фактора «соціальна адаптивність», мають змінні за шкалою соціальна адаптивність, взаєморозуміння, екстраверсія/інтроверсія, довіра до світу. До другого фактора «комунікативність» увійшли показники: комунікативні здібності, адаптивні здібності, емоційна стійкість, довіра до інших. До третього фактора «нервова стійкість» увійшли показники: нервово-психічна стійкість, відкритість, довіра до себе, з від'ємним показником сором'язливість. Четвертий фактор «моральність», представлений моральною нормативністю, з від'ємним показником дратівливості, врівноваженістю, довірою до світу. До п'ятого фактора «соціальна автономність» увійшли показники: соціальна автономність, взаємопізнання, яскравість-чіткість уявлень, довіра до себе.

Таким чином, факторна структура соціального інтелекту середнього рівня сприяє розвитку соціального інтелекту, який в діяльності журналістів проявляється у розумінні поведінки людей, пристосуванні до навколишнього середовища, дотриманні визнаних суспільством певних моральних норм, комунікативних здібностях та гнучкості. Факторна структура соціального інтелекту середнього рівня має різні види довіри із невисокими факторними навантаженнями, серед яких переважає довіра до інших. Це підтверджує наші попередні дані про те, що середній рівень соціального інтелекту наших досліджуваних забезпечується особистісною довірою як довірою до інших, а не соціальною чи інституціональною довірою.

Факторна структура високого рівня соціального інтелекту журналістів, представлена п'ятьма факторами, які отримали назву «креативність», «адаптивність», «комунікабельність», «соціальна активність», «моральність». Показники, що увійшли до фактора «креативність», мають змінні за показниками соціальна креативність, довіра до себе, врівноваженість, взаєморозуміння. До другого фактора, який ми назвали «адаптивність» увійшли: адаптивні здібності, довіра до інших, взаємовплив, комунікативні здібності. До третього фактора – «комунікабельність» увійшли показники: взаємопізнання, довіра до себе, яскравість-чіткість уявлень та з від'ємним показником сором'язливість. Четвертий фактор «соціальна активність» представлений соціальною активністю, довірою до інших, взаємопізнанням, екстраверсією/інтроверсією. До п'ятого фактора «відкритість» увійшли показники: відкритість, довіра до світу, моральна нормативність, соціальна адаптивність.

Усі ці фактори сполучаються із високими навантаженнями довіри, найвищі показники якої представлені довірою до інших. Такі фактори впливають на здібність журналістів правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей, що є необхідним для ефективної міжособової взаємодії, успішної соціальної адаптації і характеризується комунікабельністю, відкритістю, креативністю і реалізується у пізнавальних процесах, а також у високому рівні соціального інтелекту.

Враховуючи провідні принципи проведення соціально-психологічного тренінгу, а також результати теоретико-емпіричного дослідження проблеми було розроблено тренінг, спрямований на розвиток соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності з урахуванням різних видів довіри, який передбачав: на основі розвитку особистісної довіри створення сприятливої, невимушеної робочої атмосфери у групі; розширення діапазону комунікативних навичок журналістів з колегами; стимулювання респондентів до комунікабельної, креативної поведінки у рамках спільної роботи; на основі соціальної довіри розвиток позитивної мотивації для професійної діяльності у мікро- та макро-

соціальних середовищах; на основі інституціональної довіри розвиток самореалізацію особистості журналістів у контексті діяльності урядових і громадських організацій.

Експериментальна програма містила два етапи. На першому етапі здійснювалася діагностика соціального інтелекту та перцептивно-інтерактивної компетентності як емпіричного референта соціальної перцепції, найбільше пов'язаної із довірою у структурі інтелекту. На другому етапі відбувалася апробація соціально-психологічного тренінгу з розвитку соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності.

Тренінгова програма розрахована на 30 годин і представлена лекційним курсом з психологічних особливостей довіри як складника соціального інтелекту журналістів, феноменології та різних видів і рівнів довіри, а також низкою комунікативних вправ, спрямованих на розвиток соціальної перцепції, соціальної уяви, соціального мислення та соціальної пам'яті з урахуванням довіри до себе, до інших і до світу, а також особистісного, соціального і інституціонального рівнів довіри.

До і після проведення тренінгу було встановлено результати якісного зрізу та позитивну динаміку показників. Апробація соціально-психологічного тренінгу із розвитку довіри у структурі соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності дає змогу зробити підсумки про те, що теоретико-емпіричне осмислення проблеми довіри як стрижневого компонента структури соціального інтелекту є вагомим чинником професійної діяльності журналістів загалом. Результати якісного зрізу свідчать про те, що впроваджений соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток соціального інтелекту, охопив усі функції професійної діяльності (цілеутворювальну, прогностичну, мобілізуючу, регулятивну) та позитивно вплинув на розвиток соціального інтелекту особистості журналістів як суб'єктів професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено наукові доробки щодо психологічних особливостей соціального інтелекту особистості і розглянуто довіру у структурі соціального інтелекту журналістів. Отримані в ході дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Результатом комплексного міждисциплінарного теоретико-методологічного аналізу соціального інтелекту журналістів є його тлумачення як сукупності соціальних здібностей прогнозувати і реалізовувати міжособову взаємодію, об'єктивно й неупереджено інтерпретувати інформацію, демонструвати готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень у ситуаціях ризику та невизначеності.

Визначено основні складники структури соціального інтелекту в зарубіжній психології: оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, соціальна пристосовуваність, прогнозування поведінки інших, ефективна адаптація у міжособовій взаємодії тощо. Окреслюючи різні підходи до дослідження довіри у структурі соціального інтелекту, виокремлено основні види довіри: до себе, до інших та до світу, а також рівні функціонування: особистісний, соціальний та інституціональний.

Встановлено, що довіра набуває неабиякої ваги у професійній діяльності журналістів, адже вимоги їхньої професії часто передбачають прийняття швидких рішень у різних соціальних ситуаціях, часто невизначених і ризикованих. Проаналізовано особливості функціонування довіри у структурі соціального інтелекту особистості журналіста як суб'єкта професійної діяльності на етапах цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень і контролю.

2. Когнітивна парадигма та метод теоретичного моделювання слугували методологічною основою дослідження. Провідними компонентами соціального інтелекту, які відтворюються у теоретичній моделі, є соціально-пізнавальні процеси: соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальна

пам'ять. Усі ці процеси зіставляються з особливостями професійної діяльності журналістів. Визначено особливості функціонування різних видів довіри у структурі соціального інтелекту журналістів. Базова довіра до світу зумовлює переживання професійної безпеки, безперервності і «стабільної мінливості» світу, у якому можна професійно розвиватися; базова довіра до себе сприяє професійному самозбереженню і професійній автономії; ситуативна довіра до світу забезпечує короткочасний контакт зі світом для задоволення ситуативних професійних потреб; ситуативна довіра до себе створює самопідтримку, самоприйняття і незалежну поведінку в проблемних професійних ситуаціях; базова довіра до інших сприяє збереженню стійких позитивних відносин з оточуючими упродовж професійної взаємодії; ситуативна довіра до інших забезпечує оптимальну конструктивну взаємодію при розв'язанні конкретної професійної задачі. Порушення різних видів довіри ініціює деструктивні способи професійного самоствердження і саморозвитку.

3. Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що з досвідом роботи та з віком зростає відсоток досліджуваних із високим рівнем соціального інтелекту. Переважна більшість досліджуваних обох статей виявляють середній та вище середнього рівні інтелекту, проте жінки демонструють більший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту порівняно із чоловіками. Відповідно до специфіки професійної діяльності, найбільший відсоток осіб із високим рівнем соціального інтелекту спостерігається у репортерів, дещо менший у журналістів аналітиків, і найменший у випускових редакторів. Результати емпіричного дослідження структури соціального інтелекту свідчать про те, що існують значущі показники кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та соціальною перцепцією, уявою, пам'яттю та мисленням. Виявлено взаємозв'язок довіри із соціальною перцепцією, соціальним мисленням, соціальною уявою, соціальним інтелектом. Найвищі показники взаємозв'язку довіри спостерігаються із соціальною перцепцією, яка містить взаєморозуміння, взаємовплив, взаємопізнання і передбачає довіру як модус ставлення до інших; соціальною

автономністю, що зіставляється із довірою як модусом ставлення до себе; соціальною адаптивністю і активністю як модусом ставлення до світу. Враховуючи важливі особистісні властивості, які характеризують особистість журналіста як суб'єкта професійної діяльності, емпіричним шляхом підтверджено високі показники кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та моральною нормативністю, комунікативними здібностями, нервово-психічною стійкістю, адаптивними здібностями, емоційною стійкістю. Встановлено значущі показники від'ємного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та аксіомою соціального цинізму; позитивного кореляційного зв'язку між соціальним інтелектом та аксіомами релігійності, контролю долі, винагородою за зусилля та соціальною складністю.

Визначено факторні структури соціального інтелекту низького, середнього і високого рівнів. Встановлено, що високі факторні навантаження довіри є у структурі соціального інтелекту середнього і високого рівнів із переважанням довіри до інших. Відповідно середній і високий рівні соціального інтелекту досліджуваних забезпечуються особистісним видом довіри.

4. Розроблено авторську тренінгову програму, спрямовану на розвиток довіри у структурі соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності, апробація якої засвідчила її ефективність і доцільність використання у психологічному коучингу працівників ЗМІ. Результати якісного зрізу свідчать про те, що впроваджений соціально-психологічний тренінг охопив усі функції професійної діяльності (цілеутворювальну, прогностичну, мобілізуючу, регулятивну) на етапах цілепокладання, прийняття рішень, контролю і корекції та позитивно вплинув на розвиток соціального інтелекту журналістів як суб'єктів професійної діяльності.

Перспективним вважаємо дослідження психологічних засад професійної діяльності працівників мас-медіа та розроблення психозбережувальних технологій упродовж їхньої праці у ситуаціях підвищеного ризику й дефіциту часу відповідно до специфіки діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1994. – №4. – С. 39-55.
2. Агеев В. С. Механизмы социального восприятия / В. С. Агеев // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 2. – С. 63-71.
3. Айзенк Г. Ю. Понятие и определение интеллекта / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111-131.
4. Алексеева А. Ю. Основные элементы и структура межличностного доверия / А. Ю. Алексеева // Социологический журнал. – 2009. – № 3. – С. 22-40.
5. Амзин А. А. Новостная интернет-журналистика / А. А. Амзин. – М.: Аспект Пресс, 2011. – 105 с.
6. Аминов Н. А., Молоканов М. В. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н. Н. Аминов, М. В. Молоканов // Вопросы психологии, 1992. – № 1-2. – С. 74-83.
7. Ананьев Б. Г. О соотношении способностей и одаренности / Б. Г. Ананьев // Проблемы способностей. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С.15-32.
8. Бакштановский В. И., Согомонов Ю. В. Моральный выбор журналиста / В. И. Бакштановский, Ю. В. Согомонов. – Тюмень : Центр прикладной этики, 2002. – 448 с.
9. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура: Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
10. Белицкая Г. Э. Типы проблемности социального мышления. Психология личности в условиях социальных изменений / Г. Э. Белицкая. – М., 1993. – С. 75-80.
11. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

12. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. И. Бобнева. – М.: Наука, 1978. – 312 с.
13. Богомолова Н. Н. Социальная психология печати, радио, и телевидения / Н. Н. Богомолова. – М., 1983. – 296с.
14. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
15. Бодалев А. А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей / А. А. Бодалев // Вопр. психол. – 1984. – №1. – С.119-124.
16. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – М.: Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж : Модэк, 1996. – 392 с.
17. Булка Н. І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність / Н. І. Булка // Практична психологія та соціальна робота – 2004. – № 6. – С. 43-45.
18. Бурдье П., Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдье : Пер. с фр. / Сост., общ. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб. : Алетейя; М. : Ин-т эксперимент. социологии, 2005. – 576 с.
19. Бухарцев Р. Г. Психологические особенности журналистского творчества / Р. Г. Бухарцев: Материалы спецкурса. – Свердловск: Уральский ун-т им. А. М. Горького, 1976. – 67 с.
20. Вартанова Е. Л. Журналистика в информационном обществе: новые проблемы и новые вызовы / Е. Л. Вартанова. М. : Ин-т развития информ. общества, 2005. – С. 36-48.
21. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
22. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія / О. І. Власова. – Київ : Київ. ун-т, 2005. – 308 с.

23. Гуревич А. Я. Новые подходы к изучению источников по западноевропейской средневековой культуре / А. Я. Гуревич // Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов. – М., 1983. – С. 161-162.

24. Гендерні медійні практики / за ред. С. В. Штурхецького – Київ : ОБСЕ, 2014. – 206 с.

25. Дзялошинский И. М. Российский журналист в посттоталитарную эпоху. Некоторые особенности личности и профессиональной деятельности / И. М. Дзялошинский. – М.: Восток, 1996. – 300 с.

26. Дридзе Т. М. Социальная коммуникация как текстовая деятельность в семиосоциологии / Т. М. Дридзе // Общественные науки и современность. – 1996. №3. – С. 87-101.

27. Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма / С. А. Дружилов : монография. – Воронеж : Науч. кн., 2010. – 260 с.

28. Дружилов С. А. Обобщенный (интегральный) подход к обеспечению становления профессионализма человека / С. А. Дружилов // Психологические исследования. – 2012, № 1(21) – С. 2-7.

29. Дюркгейм Э. Метод социологии /Пер. с фр. Западно-европейская социология XIX -начала XX веков / под ред. В. И. Добренькова. – М.: Изд. Междунар. Ун-та Бизнеса и Управления. – 1996. – С. 309 - 365.

30. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн.:Изд-во БГУ, 1976. – 175 с.

31. Емельянов Ю. Н. Обучение паритетному диалогу / Ю. Н. Емельянов. – Л.: ЛГУ, 1985. – 106 с.

32. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю. Н. Емельянов. – М.: Просвещение, 1995. – 183 с.

33. Ерофеева И. В. Психология журналистики в системе профессионального становления современного журналиста / И. В. Ерофеева // Ученые записки ЗабГГПУ Сер. Профес. Образов. и методика обуч., 2012. – С. 163-167.

34. Журналистика социальной сферы: Учеб пособие / Под общ. ред. Г. А. Нуриджанова. – М.: Еврошкола, 2003. – 177 с.

35. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструментальное действие / Т. В. Зайцева. – СПб. : Речь, М. : Смысл, 2002. – 80 с.

36. Засекіна Л. В. Культурний інтелект: термінологічне новоутворення чи важливий особистісний конструкт // Україна та Польща: теоретичні проблеми соціокультурного процесу й практика формування діалогічної поведінки молоді : колективна моног. / За ред. Л. В. Засекіної, І. Ю. Філіппович. – Вид. 2-ге доповн. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 22-41 (180 с.).

37. Засекіна Л. В. Мовленнєва адаптація особистості як предмет психолінгвістичного дослідження / Л. В. Засекіна // Психологічні перспективи / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології АПН України ; гол. ред. Л. Засекіна. – Луцьк, 2011. – Вип. 17. – С. 104–116.

38. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.

39. Засекіна Л. В. Соціальне мислення як чинник професійної компетентності майбутніх фахівців сфери «людина-людина» / Засекіна Л. В.. – Психологічні перспективи. – Луцьк: СЛУ імені Л.Українки, 2013. – Вип. 22. – С. 70-87.

40. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту: монографія / Л. В. Засекіна. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. – 370 с.

41. Засекіна Л. В. Чуття мови як важливий психолінгвістичний феномен / Л. В. Засекіна // Психолінгвістика: збірник. наук. праць ДВНЗ «Переяслав - Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» /

Гол. ред. О. О. Селіванова. – Переяслав - Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – Вип. 4. – С. 43–51.

42. Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. Вступ до психолінгвістики. / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2002. – 168 с.

43. Засурский И. И. Масс-медиа второй республики / И. И. Засурский, М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 272 с.

44. Зинченко В. П., Психология доверия / В. П. Зинченко. – Самара: СИОКПП, 2001. – 104 с.

45. Знаков В. В. Понимание в познании и общении / В. В. Знаков. – М.: Ин-т психологии РАН, 1994. – 235 с.

46. Ильин Е. П. Психология доверия / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 288с.

47. Капустина А. Н. Профессия и личность: социально-психологические характеристики природных качеств личности / А. Н. Капустина. – Л. : Знание, 1987. – 15 с.

48. Карпіловська С. Я. Основи професіографії: навч. посібник / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. О. Федоришин. – К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом. –1997. – 378 с.

49. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.

50. Климов Е. А. О некоторых перспективах исследовательской работы в области психологии труда и производственного обучения / Е. А. Климов // Научный семинар по психологии труда и производственного обучения (15-18 июня 1961 г.). Краткое содержание докладов. Вып. 1. – Казань: Изд-во Каз. ун-та, 1961. – С. 45 – 49.

51. Климов Е. А. Психология профессионала: избр. психол. труды / Е. А. Климов. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 456 с.

52. Климов Е. А. Пути в профессионализм (психологический взгляд): учеб. пособие / Е. А. Климов. – М.: Московский психолого-социальный институт; Флинта, 2003. – 320с.
53. Колеватов В. А. Социальная память и познание / В. А Колеватов. – М., 1984. – С. 34-43.
54. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – М.: Наука, 1980. – 254 с.
55. Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии / Т. В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – СПб. : Питер, 2006 – 320 с.
56. Костюченко О. М. Основи телевізійної журналістики / О. М. Костюченко. – Острогоз : Острозька акад., 2016. – 218 с.
57. Костюченко О. М. Психологічні основи соціальної перцепції майбутніх фахівців масових комунікацій / О. М. Костюченко. – Острогоз: Острозька академія, 2016. – 188 с.
58. Крогиус Н. В. Вазимообумовленность познания людьми друг друга и самопознание в конфликтной деятельности / Н. В. Крогиус // Психология межличностного познания; под ред. А. А. Бодалева. – М.: Педагогика, 1981. – 224 с.
59. Кудрявцева Н. А. Единство интеллекта: научный отчет / Н. А. Кудрявцева. – СПб.: СПбГУ, 1995. – 222 с.
60. Кузин В. И. Психологическая культура журналиста / В. И. Кузин. – СПб., 1998. – 130 с.
61. Кузнецова О. Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень / О. Д. Кузнецова. – Львів: Світ, 1998. – 412 с.
62. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В. Н. Куницына // Сб. теоретич. и приклад. вопросы психологии. – 1995. – №1. – С. 195-200.

63. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
64. Лебедев А. Н. Психологические механизмы социальной памяти в условиях ценностно-смысловой неопределенности / А. Н. Лебедев // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета, 2014. – №1(13), – С. 58-63.
65. Леонов Н. И., Леонова И. Ю. Влияние доверия в организации на стратегии поведения сотрудников в конфликтной ситуации / Н. И. Леонов, И. Ю. Леонова // Вестник Удмурт. ун-та. Сер. Философия. Психология. Педагогика. Т. 26. Вып. 1. Ижевск, 2016. С. – 53-70.
66. Леонова О. В., Чернишова О. М. Психологія праці та організаційна психологія: Сучасний стан та перспективи розвитку / О. В. Леонова, О. М. Чернишова. – М.: Радікс, 1995. – 253с.
67. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
68. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.
69. Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – Київ : Вид-во ТОВ КММ, 2007. – 296 с.
70. Максименко С. Д. Психология личности (генетический подход) / С. Д. Максименко. – К. : НПЦ Перспектива, 2005. – 404 с.
71. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2007. – 352с.
72. Матеюк О. А. Соціальна взаємодія та механізми соціального становлення особистості /О. А. Матеюк // Збірник наукових праць. – № 32. – Ч. II. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. – 2005. – С. 63-65.
73. Мекаева Ю. Ю. Социальная память как инструмент социального влияния / Ю. Ю. Мекаева. Автореф. канд. социол. наук.-22.00.01. – Москва – 2011.– 21 с.
74. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – Воронеж : МОДЭК ; Москва : Институт практической психологии, 1996. – 448 с.

75. Молокостова А. М. Социальный интеллект и адаптированность в образовательной среде вуза как фактор психического здоровья // Проблемы здоровья личности в теоретической и прикладной психологии: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. Н. А. Кравцовой. – Владивосток : Мор. гос.ун-т им. адм. Г.И. Невельского, 2011. – С. 335-342.

76. Москаленко А. З. Основні функції і принципи преси / А. З. Москаленко. – К.: РВЦ «Київ. ун-ту», 1998. – 235 с.

77. Москаленко В. В. Социализация личности: философский аспект / В. В. Москаленко. – К. : Вища школа, 1986. – 198 с.

78. Москалец В. П. Психологія особистості : навч. посібник / В. П. Москалец. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 416 с.

79. Московичи С. Общество и теория в социальной психологии / С. Московичи // Современная зарубежная социальная психология. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 208-228.

80. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев . – М. МПСИ, МОДЭК, 2001. – 400с.

81. Наследов А. А. Математические методы психологических исследований. Анализ и интерпретация данных / А. А. Наследов. – СПб. : ООО «Речь», 2004. – 392 с.

82. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти / І. А. Зязюн (ред.). – К. : Віпол, 2000. – 190 с.

83. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К.: Лыбидь, 1990. – 192 с.

84. Основы творческой деятельности журналиста. Учеб. / Ред.-сост. С. Г. Корконосенко. – СПб.: Знание, 2000. – 272с.

85. Ошанин Д. А. Предметное действие как информационный процесс / Д. А. Ошанин // Вопросы психологии, 1970. № 3. С. 34-50.

86. Первин Л. Психология личности: теория и исследования / Л. Первин, О. Джон / [под ред. Постелова Д. А.]: пер. с англ. М. С. Жамкочьян; – М. : Рос. ассоциация искусс. интеллекта, 1997. – 607 с.
87. Переверзева И. А. Проблема доверия в сфере бизнеса И. А. Переверзева // Иностран. психология, 2000. – № 12. – С. 84-93.
88. Петрик О. В. Довіра як чинник успішності журналістів у професійній діяльності / «Особистість і суспільство: методологія і практика сучасної психології» Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Режим доступу : <http://www.inforum.in.ua/conferences/18/42/292>
89. Петрик О. В. Особливості соціального інтелекту журналістів у системі конвергентних ньюзрумів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2017. – Вип. 29 С. 198-208.
90. Петрик О. В. Психологічні особливості соціального інтелекту в контексті професіогенезу психолога / О. В. Петрик // Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку”. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 лютого. – Луцьк, 2008. – С. 228-233.
91. Петрик О. В. Толерантність у контексті соціального інтелекту студентів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2008. – Вип. 12. – С. 117-123.
92. Петрик О. В. Особливості соціального інтелекту та довіри у професійно-особистісному розвитку особистості / О. В. Петрик // «Гене́за буття особистості. – Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2017. – С. 199-200.
93. Петрик О. В. Вплив особистісних характеристик на розвиток соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 15. – С. 158-166.
94. Петрик О. В. Довіра як прояв соціального інтелекту у професійній діяльності журналістів / О. В. Петрик // Наукові записки Національного

університету «Острозька академія» Серія «Психологія». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2017. – Вип. 5. – С. 120-128.

95. Петрик О. В. Дослідження соціальних аксіом крізь призму соціальної пам'яті журналістів / О. В. Петрик // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, 2017. – V(25), I.: 147. – С. 48-50.

96. Петрик О. В. Дослідження соціальних аксіом як складової соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : матеріали Всеукраїнської (із міжнародною участю) науково-практичної конференції. – Херсон, 2017. – С. 113-115.

97. Петрик О. В. Концептуальна модель соціального інтелекту журналістів / О. В. Петрик // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2009. – Т. XI, Ч. 1. – С. 426-434.

98. Петрик О. В. Професійні та статеві особливості розвитку соціального інтелекту у фаховій підготовці журналістів / О. В. Петрик // Психологічні перспективи. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 16 – С. 224-231.

99. Петрик О. В. Психологічні особливості професійної діяльності журналістів / О. В. Петрик // Наукові записки «Острозька академія» Серія «Культура і соціальні комунікації». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 138-143.

100. Петрик О. В. Соціальний інтелект як чинник розвитку професійних здібностей журналістів Волині / О. В. Петрик // «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє». Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів 13-14 травня. – Луцьк, 2009. – Т. I. – С. 126-127.

101. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 216 с.

102. Пирс Ч. С. Начала прагматизма. – Т. 1. / Ч. Пирс; пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина – СПб.: Алетейя, 2000. – 318 с.
103. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М.: Мысль. 1972. – 261 с.
104. Подшивалкіна В. Соціотехнологічні аспекти професійної діяльності спеціалістів гуманітарного профілю / В. Подшивалкіна // Психологія і суспільство. – 2005. – № 3. – С. 59-72.
105. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – СПб.: Питер, 2001. – 560 с.
106. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.
107. Практическая психодиагностика: методики и тесты / Под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара, 1999. – 668 с.
108. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – Саб. : Питер, 2002. – 272 с.
109. Про деякі категорії соціології розуміння // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс ВЕБЕР; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. — Київ, 1998. — С. 104—156.
110. Пронина Е. Е. Психология журналистского творчества / Е. Е. Пронина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 320 с.
111. Пронина Е. Е. Психология журналистского творчества / Е. Е. Пронина М., Изд-во КДУ. 2006. – 368 с.
112. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики / Е. П. Прохоров – М.: Аспект Пресс, 2011. – 352 с.
113. Прохоров Е. П. Правовые и этические нормы в журналистике /Е. П. Прохоров – М.: Аспект Пресс, 2008. – 232 с.
114. Реньш М. А., Садовникова Н. О., Лопес Е. Г. Социально-психологический тренинг: Практикум / М. А. Реньш, Н. О. Садовникова,

Е. Г. Лопес. – Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2007. – 190 с.

115. Робертсон Д. С. Информационная революция / Д. С. Робертсон // Информационная революция: наука, экономика, технология: Рефератив. сб./ ИНИОН РАН. – М., 1993. – С. 17-26.

116. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн, АН СССР, Ин-т филос. – М. : изд-во АН СССР, 1958. – 145, [2] с.

117. Сафин В. Ф. К проблеме самоопределения личности и ее активности / В. Ф. Сафин // Вопросы самоопределения личности и ее активности: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа: Башкир. пединститут, 1985. – С. 3-31.

118. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения личности / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологический журнал. – 1984. Т.5. – №4. – С. 65-73.

119. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности : учеб. пособие к спецкурсу / В. Ф. Сафин. – Свердловск : Свердлов. ГПИ, 1986. – 190 с.

120. Свитич Л. Г. Социология журналистики / Л. Г. Свитич – М.: ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2005. – 119 с.

121. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения / И. М. Сеченов. – М.: Госполитиздат, 1947. – 647 с.

122. Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.

123. Социальная психология / под ред. С. Московичи, пер. с фр. Т. Смолянской. – СПб. : Питер, 2007. – 591 с.

124. Социальное функционирование журналистики / под ред. С. Е. Корконосенко. – СПб.: Час Пик, 1994. – 181 с.

125. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности. Модели психологического развития / Е. Б. Старовойтенко. – К. : Лыбидь, 1992. – 216 с.

126. Стась О. С. Соціально-психологічні орієнтири дослідження соціальних здібностей в дорослому віці / О. С. Стась // Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – № 27-28. – 123 с.
127. Татарко А. Н. Методы этнической и кросскультурной психологи / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – М. : НИУ ВШЭ, 2011. – 238 с.
128. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении : монография / В. А. Татенко. – К. : Просвита, 1996. – 404 с.
129. Тертычный А. А. Аналитическая журналистика / А. А. Тертычный. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 352 с.
130. Толочек В. А. Индивидуальный стиль деятельности / В. А. Толочек // Вопросы психологии. – 1991. – № 3. – С. 53-62.
131. Толочек В. А. Стили профессиональной деятельности: организация компонентов и взаимодействий субъектов / В. А. Толочек // Вестник МГУ. – 1996. – № 3. – С. 51-60.
132. Ушаков Д. В. Интеллект: структурно-динамическая теория / Д. В. Ушаков. – М.: Ин-т психологии РАН, 2003. – 264 с.
133. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2005.– 490 с.
134. Фонарев А. Р. Формы становления личности в процессе профессионализации / А. Р. Фонарев // Вопросы психологии. – 1997. – № 2. – С. 88-93.
135. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл / под общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
136. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
137. Фромм Э. Гуманистический психоанализ / Э. Фромм ; сост. и общ. ред. В. М. Лейбина. – СПб. : Юпитер, 2002. – 542 с.
138. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм: пер. с англ. – М. : Прогресс, 1992. – 267 с.

139. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма: пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М.: АСТ : Ермак, 2004. – 730 с.
140. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас, 2005. – №2-3 (40-41). С.8-27.
141. Ханина Н. Б. К вопросу о профессиональной составляющей в структуре образа мира / Н. Б. Ханина // Вестник Московского университета. – Сер.14 : Психология. – 1990. – № 3. – С. 42-50.
142. Ховкинс П. Супервизия. Индивидуальный, групповой и организационный подходы / П. Ховкинс, Р. Шохет. – СПб. : Речь, 2002. – 352 с.
143. Холостова Е. И. Профессионализм и духовно-нравственный портрет социального работника / Е. И. Холостова. – М., 1993. – 286 с.
144. Холостова Е. И. Социальная реабилитация / Е. И. Холостова, Н. Ф. Дементьева. – М. : Издат.-торгов. корпорация «Дашков и К», 2002. – 340 с.
145. Хомуленко Т. Б. Психосоматика: культурно-історичний підхід / Т. Б. Хомуленко, І. О. Філенко, К. І. Фоменко, О. С. Шукалова, М. В. Коваленко. – Х. : Диса плюс, 2015. – 264 с.
146. Храпов С. А. Концептуализация понятия «социальная память» в системе социально-гуманитарного знания. Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований / С. А. Храпов – Астрахань, Астрахан. ун-т, 2010, – № 3 (35), С. 10-15.
147. Цукерман Г. А. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М. : Интерпракс, 1995. – 288 с.
148. Чамата П. Р. К вопросу о генезисе самосознания / П. Р. Чамата // Проблемы сознания. – М., 1968. – С. 52-73.
149. Чеснокова И. И. Самосознание, самореализация и самодетерминация личности. – М. : Наука, 1982. – 140 с.
150. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М. Логос, 1996. – 320 с. : ил.

151. Шадриков В. Д. О соотношении теоретических и прикладных исследований в психологии / В. Д. Шадриков // Проблемы психологического анализа трудовой деятельности : Сб. науч. трудов. – Ярославль: ЯГУ, 1986. С.5-9.
152. Шаповал Ю. Г. Феномен журналістики: проблеми теорії / Ю. Г. Шаповал – Рівне: Роса, 2005. – 248 с.
153. Шендрик И. Г. Профессиональное образование в условиях постиндустриального общества / И. Г. Шендрик // Философия образования. Образовательная политика. – Вып. 1. – 2012. – С. 53-59.
154. Шерковин Ю. А. Психологические проблемы массовых информационных процессов / Ю. А. Шерковин. – М.: Мысль, 1973. – 215 с.
155. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М. : Москов. психолого-соц. Ин-т, 2007. – 128 с.
156. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М : Изд-во Моск. соц.-психол. ин-та ; Воронеж : Изд-во «МОДЭК», 2004. – 600 с.
157. Шо Р. Б. Ключи к доверию в организации: Результативность, порядочность, проявление заботы / Р. Б. Шо. – М.: Дело, 2000. – 272 с.
158. Шостром Э. Анти-Карнеги, или человек манипулятор / Э. Шостром: пер. с англ. – Минск: Полифакт, 1992. – 128 с.
159. Шрадер Х. Доверие, сети и социальный капитал / Х. Шрадер // Экономика и социология доверия / Под ред. Ю. В. Веселова. – СПб.: Социол. об-во им. М. М. Ковалевского, 2004. С. 49-61.
160. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон: пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. – М.: Издат. группа Прогресс, 1996. – 344 с.
161. Южанинова А. Л. К проблеме диагностики социального интеллекта /А. Л. Южанинова // Проблемы оценивания в психологии. – Саратов, 1984. – С. 63 - 67.

162. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
163. Allport G. W. Pattern and growth in personaliti. / G. W. Allport. – New York: Holt Rinehart and Winston, 1961. – P. 236.
164. Archer D., Akert R. M. The encoding of meaning: A test of three theories of social interaction. *Sociological Inquiry*, 1980. – P. 50, 393-419.
165. Brown L. T., Anthony R. G. Continuing the search for social intelligence. *Personality and Individual Differences*, 1990. – P. 11, 463-470.
166. Cantor N. From thought to behavior: «Having» and «doing» in the study of personality and cognition. *American Psychologist*, 1990. – P. 45, 735-750.
167. Cantor N., Harlow R. Social intelligence and personality: Flexible life-task pursuit. *Personality and intelligence*, 1994. – P. 137-168.
168. Castaldo S. Meanings of Trust: a Meta Analysis of Trust Definitions: Paper presented at Second Euram Conference. Stockholm, 2002. – P. 235.
169. Durkheim E. *Selected Writngs* / ed by Anthony Giddens Cambridge University Press, 1972. – 231 p.
170. Ford M. E., Tisak M. S. A further search for social intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 1983. – P. 75, 196-206.
171. Guilford J. P. Cognitive psychology's ambiguities: Some suggested remedies // *Psychological Review*, 1982. – №89. – P. 48-59.
172. Kosmitzki C., John O. P. The implicit use of explicit conceptions of social intelligence // *Personality and Individual Differences*, 1993.– №15. – P. 11-23.
173. Leung K. Culture-Level Dimensions of Social Axioms and Their Correlates Across 41 Cultures / K. Leung, M. Bond [and other.] // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2004. – Vol. 35: [Number 5, September]. – P. 548-576.
174. Lewicki R. J. Trust and distrust: New relationships and realities / R. J. Lewicki, D. J. Mcallister, R. J. Bies // *Academy of Management Review*. – July 1998. – V. 23. Is. 3. – P. 438-459.

175. O'Sullivan M., Guilford J. R. Four factor tests of social intelligence (behavioral cognition). – Orange: Sheridan Psychological Sheridan, 1976. – 21 p.
176. Riggio R. E. Assessment of basic social skills. *Journal of personality and Social Psychology*, 1986. – № 51 – P. 649-660
177. Rogers C. On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy. – London: Constable, 1996. – 234 p.
178. Rotter J. B. A new scale for the measurement of interpersonal trust// *Journal of Personality*, 1967. – P. 35, 615-665.
179. Rotter J. B. Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility // *American Psychologist*, 1980. – 35(1), P. 1-7.
180. Thorndike E. L. Intelligence and its use // *Harper's Magazine*, 1920. – №140. – P. 227 – 235.
181. Vernon P. E. The structure of human abilities. / P. E. Vernon. – London : Methuen, 1971. – 257 p.
182. Wong C. T., Day J. D., Maxwell S. E., Meara N. M. A multitrait-multimethod study of academic and social intelligence in college students. *Journal of Educational Psychology*, 1995. – P. 87, 117-133.
183. Yukl G. Managerial leadership: A review of theory and research. *Journal of Management*, 1989. – P. 6, 414-440.

інших	Корреляция	,551**	1	,552**	,781**	,621**	,006	-,124	,191	,332**	,482**
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,000		,000	,000	,000	,957	,276	,091	,003	,000
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
себе	Корреляция	,487**	,552**	1	,871**	,579**	-,131	-,240*	,165	,235*	,463**
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,000	,000		,000	,000	,251	,033	,147	,037	,000
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
довіра	Корреляция	,785**	,781**	,871**	1	,717**	-,128	-,247*	,223*	,316**	,511**
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,000	,000	,000		,000	,262	,028	,048	,005	,000
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
соцінтелект	Корреляция	,579**	,621**	,579**	,717**	1	-,201	-,284*	,158	,379**	,616**
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,000	,000	,000	,000		,076	,011	,165	,001	,000
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
соццинізм	Корреляция	-,101	,006	-,131	-,128	-,201	1	,047	-,118	-,026	-,112
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,377	,957	,251	,262	,076		,679	,299	,823	,328
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
релігійність	Корреляция	-,186	-,124	-,240*	-,247*	-,284*	,047	1	,037	-,090	-,278*
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,101	,276	,033	,028	,011	,679		,749	,431	,013
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
контроль	Корреляция	,129	,191	,165	,223*	,158	-,118	,037	1	,308**	,281*
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,258	,091	,147	,048	,165	,299	,749		,006	,012
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
винагорода	Корреляция	,181	,332**	,235*	,316**	,379**	-,026	-,090	,308**	1	,381**
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,111	,003	,037	,005	,001	,823	,431	,006		,001
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
соцскладність	Корреляция	,360**	,482**	,463**	,511**	,616**	-,112	-,278*	,281*	,381**	1
	Пирсона										
	Знч.(2-сторон)	,001	,000	,000	,000	,000	,328	,013	,012	,001	
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79

** . Корреляция значима на уровне 0.01 (2-сторон.).

* . Корреляция значима на уровне 0.05 (2-сторон.).

Додаток Б

Таблиця 1

Факторна структура соціального інтелекту з низьким рівнем

Матриця повернутих компонент^а

	Компонента				
	1	2	3	4	5
Опитувальник Р. Гордона	,653	-,453	-,133	,172	,108
Опитувальник Д. Маркса	,875	-,149	,073	,052	,027
соцкреативність	,830	-,176	-,113	,050	,205
взаєморозуміння	,868	-,144	,072	,130	-,087
взаємодія	,815	,306	,173	-,083	-,135
взаємовплив	,842	,087	-,151	,095	-,183
соцавтономія	,650	,197	-,155	-,247	-,056
соца	,716	,111	,422	-,166	,053
соціальнаактивність	,722	,157	,442	-,016	,199
мислення	,530	,389	,673	,066	,122
невротичність	,161	,084	-,258	,209	,694
спонтаннаагресивність	-,283	-,074	-,066	-,107	,867
депресивність	-,025	-,510	,005	,042	-,204
дратівливість	-,192	,152	-,749	,009	,247
комунікабельність	,011	-,323	,678	-,353	-,307
врівноваженість	-,204	-,097	,676	-,342	-,332
реактивнаагресивність	,283	,022	-,110	,529	,533
соромязливість	,135	-,054	,289	-,724	-,231
відкритість	-,019	-,140	-,136	,790	,010
екстрроверсія	,074	-,151	,094	,801	,005
емоційнаабільність	,049	,458	-,373	-,629	,210
маскулінність	-,050	-,407	,504	,026	-,071
адаптивніздібності	-,054	,839	,001	-,222	,085
нервовопсихічнастійкість	-,054	,733	-,099	-,009	-,101
комунікативніздібності	,117	,762	-,081	-,108	-,213
Моральнінорми	-,041	,513	,671	,168	,230
довіра до інших	-,653	-,437	-,412	-,571	-,265
довіра до себе	-,476	-,579	-,467	-,345	-,481
довіра до світу	-,457	-,489	-,588	-,370	-,289

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

Матрица повернутых компонент^а

	Компонента				
	1	2	3	4	5
Опитувальник Р. Гордона	,653	-,453	-,133	,172	,108
Опитувальник Д. Маркса	,875	-,149	,073	,052	,027
соцкреативність	,830	-,176	-,113	,050	,205
взаєморозуміння	,868	-,144	,072	,130	-,087
взаємодія	,815	,306	,173	-,083	-,135
взаємовплив	,842	,087	-,151	,095	-,183
соцавтономія	,650	,197	-,155	-,247	-,056
соца	,716	,111	,422	-,166	,053
соціальнаактивність	,722	,157	,442	-,016	,199
мислення	,530	,389	,673	,066	,122
невротичність	,161	,084	-,258	,209	,694
спонтаннаагресивність	-,283	-,074	-,066	-,107	,867
депресивність	-,025	-,510	,005	,042	-,204
дратівливість	-,192	,152	-,749	,009	,247
комунікабельність	,011	-,323	,678	-,353	-,307
врівноваженість	-,204	-,097	,676	-,342	-,332
реактивнаагресивність	,283	,022	-,110	,529	,533
соромязливість	,135	-,054	,289	-,724	-,231
відкритість	-,019	-,140	-,136	,790	,010
екстroversія	,074	-,151	,094	,801	,005
емоційналабільність	,049	,458	-,373	-,629	,210
маскулінність	-,050	-,407	,504	,026	-,071
адаптивніздібності	-,054	,839	,001	-,222	,085
нервовопсихічнастійкість	-,054	,733	-,099	-,009	-,101
комунікативніздібності	,117	,762	-,081	-,108	-,213
Моральнінорми	-,041	,513	,671	,168	,230
довіра до інших	-,653	-,437	-,412	-,571	-,265
довіра до себе	-,476	-,579	-,467	-,345	-,481
довіра до світу	-,457	-,489	-,588	-,370	-,289

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а. Вращение сошлось за 14 итераций.

Кумулятивний відсоток дисперсії із середнім рівнем

Таблица 2

Полная объясненная дисперсия

Компонента	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	4,889	18,806	18,806	4,586	17,638	17,638
2	3,476	13,369	32,175	3,275	12,594	30,233
3	3,206	12,331	44,506	2,758	10,606	40,839
4	1,735	6,671	51,177	2,518	9,684	60,523
5	1,624	6,247	67,425	1,794	6,901	67,425
6	1,428	5,492	62,917			
7	1,202	4,623	67,540			
8	1,145	4,403	71,942			
9	,994	3,822	75,764			
10	,882	3,391	79,155			
11	,777	2,988	82,143			
12	,653	2,513	84,656			
13	,633	2,436	87,092			
14	,574	2,209	89,301			
15	,491	1,890	91,191			
16	,419	1,612	92,803			
17	,379	1,456	94,259			
18	,338	1,300	95,560			
19	,247	,952	96,511			
20	,207	,795	97,306			
21	,194	,745	98,051			
22	,147	,565	98,616			
23	,139	,536	99,152			
24	,093	,358	99,510			
25	,083	,317	99,827			
26	,045	,173	100,000			

Метод выделения: Анализ главных компонент.

Факторна структура соціального інтелекту із середнім рівнем

Таблиця 3

Матриця повернутих компонент^а

	Компонента				
	1	2	3	4	5
Опитувальник Р. Гордон	,690	-,022	-,115	-,037	-,020
Опитувальник Д. Маркс	,552	,134	,320	-,170	,048
соцкреативність	,427	,355	,104	-,001	,459
взаєморозуміння	,775	-,151	,071	-,007	-,065
взаємодія	,672	-,045	,082	-,068	,444
взаємовплив	,358	,258	,356	,099	-,261
соцавтономія	,597	,025	-,070	-,131	-,180
соца	,538	-,100	,375	,230	,106
соціальнаактивність	,709	-,110	-,096	,364	-,174
мислення	,860	,022	,003	,214	,015
невротичність	-,347	,223	-,026	,288	,524
спонтаннаагресивність	-,007	,158	,083	-,088	,625
депресивність	,111	-,083	,053	-,400	-,138
дратівливість	,041	,020	-,043	-,792	-,049
комунікабельність	,132	-,052	,292	,800	-,133
врівноваженість	,328	-,183	,240	,704	-,227
реактивнаагресивність	-,093	,511	-,420	-,344	-,176
соромязливість	,095	-,101	,766	,023	,016
відкритість	,162	,028	-,749	-,243	-,021
екстроверсія	-,044	-,422	-,726	,006	-,019
емоційнаабільність	-,203	,716	,439	,134	-,060
маскулінність	,021	,339	,108	-,055	-,540
адаптивніздібності	-,024	,849	,089	,035	-,109
нервовопсихічнастійкість	-,111	,785	,050	-,058	,289
комунікативніздібності	,147	,574	-,331	-,053	,235
моральнінорми	,417	,389	-,089	-,064	,057
довіра до світу	,681	,565	,541	,581	,423
довіра до інших	,546	,691	,521	,456	,356
довіра до себе	,534	,456	,587	,534	,653

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а. Вращение сошлось за 7 итераций.

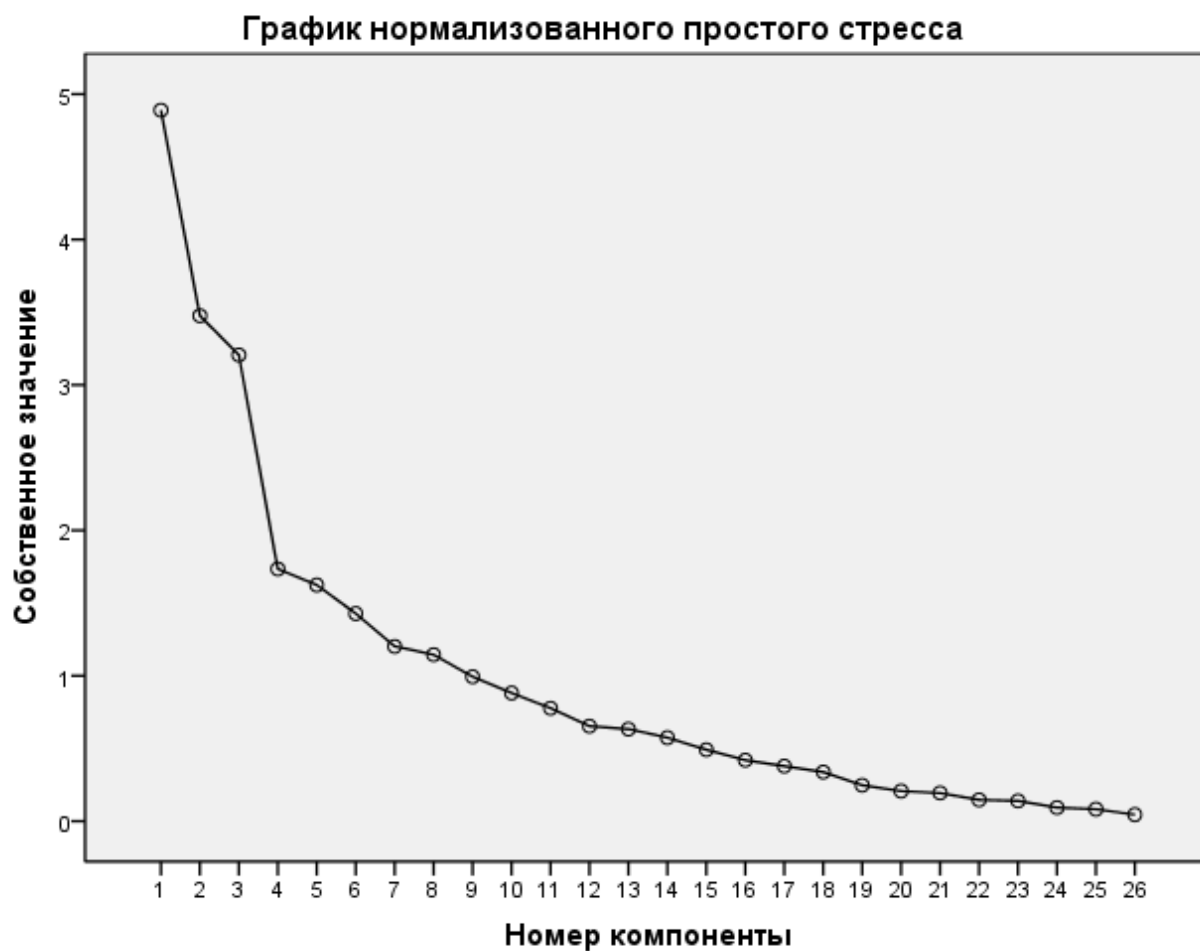

Рис. Графічне зображення факторів соціального інтелекту

Факторна структура соціального інтелекту з високим рівнем

Таблиця 4

Матрица повернутых компонент^а

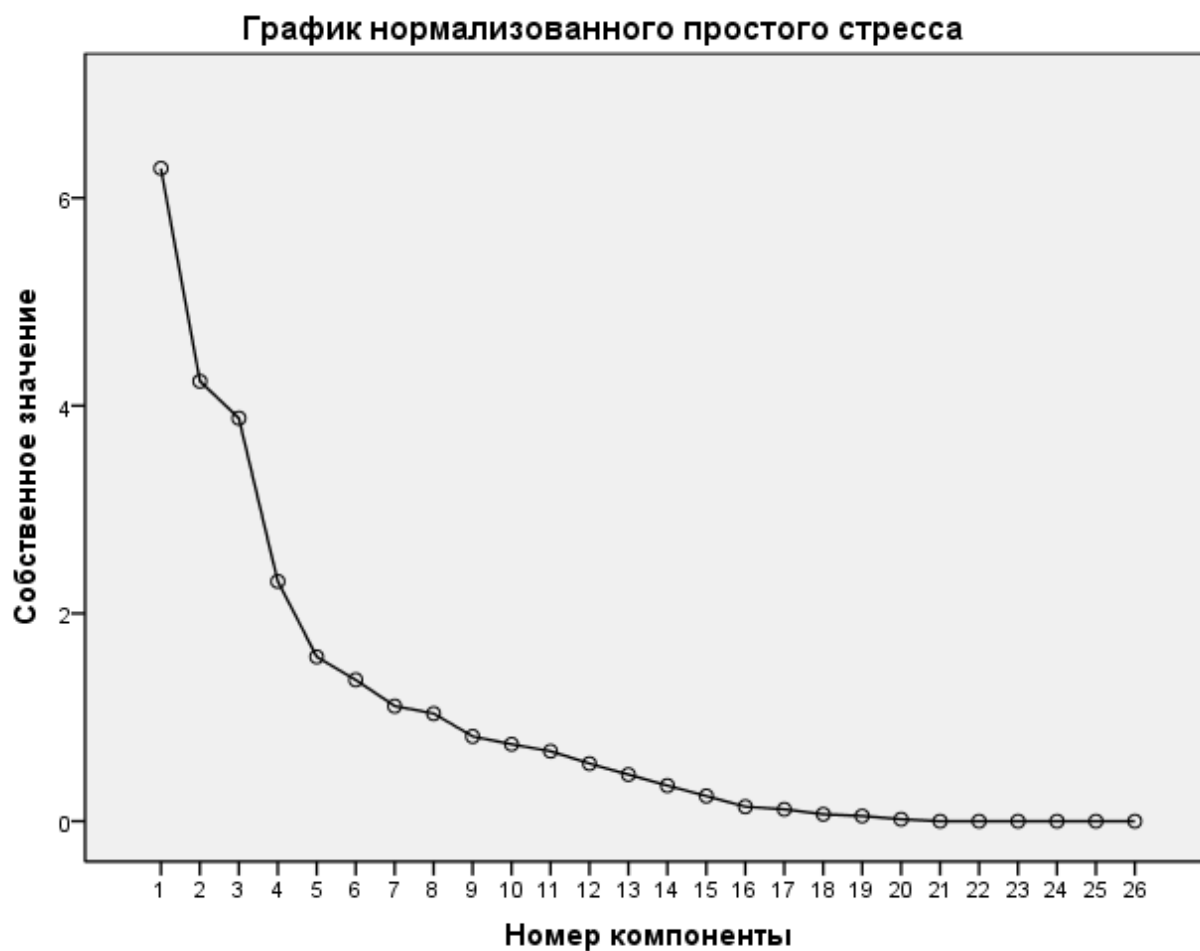
	Компонента				
	1	2	3	4	5
довіра до себе	,781	,754	,543	,781	,356
довіра до інших	,765	,822	,654	,781	,279
довіра до світу	,546	,493	,492	,579	,689
опитувальник Р. Гордон	,753	-,015	,146	-,049	,040
опитувальник Д. Маркса	,566	-,052	-,244	-,192	-,285
соцкреативність	,530	,073	,202	,007	-,105
взаєморозуміння	,687	,122	-,018	-,143	-,167
взаємодія	,661	,079	,138	,216	,218
взаємовплив	,274	,069	,260	-,038	-,563
соцавтономія	,548	-,370	-,180	,147	,192
соца	,519	,348	-,246	,014	,190

соціальнаактивність	,393	,058	-,029	-,095	,719
мислення	,819	-,020	-,023	-,010	,271
невротичність	-,029	-,497	-,331	,478	-,100
спонтаннаагресивність	,060	-,354	-,296	,583	-,167
депресивність	,146	-,074	,259	,022	,643
дратівливість	-,024	-,131	,126	,806	,051
комунікабельність	,169	-,092	-,187	-,801	-,125
врівноваженість	-,084	-,219	-,302	-,702	,025
реактивнаагресивність	,035	,127	,495	,620	,029
соромязливість	-,246	-,228	-,727	-,190	-,034
відкритість	-,005	-,054	,835	,229	,114
екстроверсія	-,098	-,166	,813	,083	-,032
емоційналабільність	-,107	,578	-,543	,018	-,005
маскулінність	-,084	,256	,268	,112	,318
адаптивніздібності	,065	,823	-,199	,037	-,216
нервовопсихічнастійкість	,074	,837	,028	,030	-,025
комунікативніздібності	-,042	,748	,046	-,033	,162
Моральнінорми	,108	,520	,034	,003	-,011

Метод выделения: Анализ методом главных компонент.

Метод вращения: Варимакс с нормализацией Кайзера.

а. Вращение сошлось за 7 итераций.

Кумулятивний відсоток дисперсії із високим рівнем соціального інтелекту

Таблица 5

Полная объясненная дисперсия

Компонента	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	4,125	15,865	15,865	3,721	14,313	14,313
2	3,955	15,210	31,075	3,453	13,279	27,592
3	3,296	12,678	43,753	3,251	12,505	40,098
4	2,188	8,416	52,169	2,987	11,489	61,587
5	1,659	6,380	68,550	1,810	6,963	68,550
6	1,482	5,701	64,251			
7	1,282	4,931	69,182			
8	1,006	3,869	73,051			
9	,937	3,604	76,655			
10	,885	3,402	80,057			
11	,795	3,057	83,114			

12	,722	2,778	85,892		
13	,584	2,247	88,138		
14	,548	2,106	90,245		
15	,481	1,851	92,096		
16	,375	1,442	93,537		
17	,321	1,233	94,771		
18	,291	1,118	95,889		
19	,226	,869	96,758		
20	,196	,752	97,510		
21	,187	,719	98,228		
22	,180	,693	98,922		
23	,108	,414	99,335		
24	,092	,354	99,690		
25	,044	,171	99,860		
26	,036	,140	100,000		

Метод выделения: Анализ главных компонент.

Динаміка показників t Стюдента в експериментальній групі до і після тренінгової програми

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference
									Lower
Взаємопізнання	Equal variances assumed	1,813	,180	2,623	45	,022	-4,10678	1,77668	-7,60948
	Equal variances not assumed				45	,038	-3,53098	1,96016	-8,03081
	Взаєморозуміння	2,716	,170	1,851	45	,047	-4,10678	1,96918	-3,50948
	Взаємовплив		,417	1,817	46,404	,036	-7,174378	1,42106	-8,05144
	Соціальний інтелект			2,148					

Таблиця 2

Динаміка середніх значень соціального інтелекту в експериментальній групі до і після тренінгової програми

Group Statistics

	групи	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
взаємопізнання	1,00	45	18,9689	10,94702	1,82450
	2,00	45	20,5257	9,42437	,71652
взаєморозуміння	1,00	45	18,0476	8,41234	,65321
	2,00	45	19,8034	1,71652	,97852
взаємовплив	1,00	45	16,6892	11,3746	2,82376
	2,00	45	18,28971	7,42437	4,81652
соцавтономність	1,00	45	21,52078	10,94702	1,7034
	2,00	45	22,40345	8,42877	5,7912
соцінтелект	1,00	45	43,6923	2,4961	1,49236
	2,00	45	48,75208	3,71932	3,71932

Програма тренінгу розвитку соціального інтелекту журналістів

Вступна частина

Заняття 1-3

Лекційний курс із психологічних особливостей довіри як складника соціального інтелекту журналістів, феноменології та різних видів довіри.

Знайомство. Як центральна процедура першого заняття будь-якого тренінгу сприяє створенню сприятливого клімату в групі та зняттю напруження, захисних блоків тощо. Ця процедура дозволяє «розкачати» групу, дати досвід нового спілкування та розкрити нові ресурси у собі та партнерах із спілкування. .

Вправа «Особистий момент». Мета – сприяти знайомству за допомогою використання звичайних особистих речей учасників. Кількість учасників – без обмежень (за наявності великої групи, можна розділити її на підгрупи, які створюватимуть власні невеликі кола). Матеріали – не потрібні. Особливі вимоги до приміщення – відсутні. Процедура: учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному знайти в себе будь-яку річ (на тілі, у кишені, гаманці, сумці тощо), яку учасник вважає унікальною для інших, але звичною для себе, та розповісти групі історію цієї речі. Один член групи (або сам тренер) починає вправу, далі по черзі її продовжують усі учасники. Модифікований варіант цієї вправи: перший учасник бере в руки якусь власну річ і від її імені розповідає про себе (наприклад, «Я – олівець Тетяни, знаю її не дуже давно, але можу розповісти про неї таке...»). Далі так само, по черзі, від імені будь-яких особистих речей розповідають про себе всі учасники групи. Під час вправи тренер фокусує увагу членів групи на тому, що вміння розкритися перед іншими – важлива особистісна якість, що сприяє встановленню контакту з людьми. Якщо людина не відкрита, не бажає розповідати про свої переживання й надії, промахи й невдачі, це, з одного боку, створює в інших враження успішності, добробуту цієї людини, але з іншого – заважає побудові щирих стосунків, взаємодопомозі в групі.

Вправа «Чим ми схожі». Мета – дати можливість членам групи відчувати подібність одного до одного. Кількість учасників без обмежень. Матеріали – не потрібні. Особливі вимоги до приміщення – відсутні. Процедура: учасники сидять на стільцях по колу. Тренер запрошує в центр кола одного з учасників, підкреслюючи його подібність до себе

за якоюсь більш чи менш узагальненою ознакою (наприклад, «Надіє, вийди, будь ласка, до мене, тому що у нас із тобою однаковий колір волосся», «Іване, вийди, будь ласка, до мене, тому що ми обидва є жителями Землі» тощо). Означений учасник виходить у центр кола, і своєю чергою запрошує вийти наступного учасника, схожість із яким називає. Вправа триває, поки всі члени групи опиняться разом у центрі кола. Тренер підкреслює, що всі учасники подібні, тобто вони є група.

Вправа «Обмін місцями». Мета – введення групи в роботу. Два учасники міняються місцями. У ході обміну говорять один одному будь-що приємне. Група сідає в коло, тренер – в центрі. Ведучий запитує у будь-якого учасника, глянувши йому в очі: «Чи можеш ти помінятися зі мною місцями?» Ця пропозиція обов'язково приймається. Учасник піднімається зі свого місця, йде назустріч тренеру. Вітальне рукостискання, який-небудь короткий позитивний коментар: «Мені подобається твоя посмішка». Тренер займає вільний стілець учасника, а той як новий тренер пропонує іншому члену групи помінятися з ним місцями. Гра продовжується до тих пір, поки кожен учасник хоч один раз не побуває ведучим.

Вправа «Єдність». Мета – виробити інтелектуальну єдність на прогностичному рівні. Формування емоційно-вольової єдності групи. Учасники сидять на стільцях по колу. Кожен стискає руку в кулак, і по команді ведучого всі «викидають» пальці. Група повинна прагнути до того, щоб всі учасники незалежно один від одного, вибрали одне і те ж саме число. Учасникам забороняється перемовлятися. Вправа продовжується до тих пір, поки група не досягне своєї мети.

Вправа «Асоціації». Один з учасників тренінгу виходить з кімнати, а всі інші загадують одного з присутніх (крім того, хто за дверима); потім, коли повертається відсутній, він починає задавати різноманітні запитання всім учасникам групи, а вони повинні сказати найбільш точну асоціацію. Ведучий після того, як всі відповіли, підсумовує все сказане, а учасник, що був за дверима, має відгадати, кого саме загадали. Після завершення проводиться обговорення вправи. Бажано, щоб у цій вправі взяли участь всі учасники тренінгу. Вона дозволяє краще пізнати самого себе і всіх присутніх, вказує на те, що кожній людині притаманна та чи інша асоціація, але вона доволі часто не співпадає з асоціаціями інших людей.

Вправа «Чотири сфери». Мета – дати можливість учасникам висловити свої очікування. Кількість учасників – без обмежень. Матеріали – не потрібні. Особливі

вимоги до приміщення – відсутні. Процедура: тренер повідомляє, що люди звичайно вкладають енергію в різні сфери свого життя, з яких можна умовно виділити такі – власне тіло, життєва діяльність, контакти з іншими людьми, фантазії. Він пропонує подумати й написати, як учасники використали б свою енергію й час, якщо можливості були б необмеженими; які бажання й очікування мають учасники на найближчий день, тиждень, місяць, півроку, п'ять років, розподіливши записи за такими чотирма сферами: а) що робитиме учасник для фізичного аспекту особи – зовнішньої краси, фізичного здоров'я (тіло); б) для професійної кар'єри, позапрофесійних інтересів (діяльність); в) для родини, друзів (контакти); г) для творчості, майбутнього, наприклад, для міста, країни, людства (фантазії). Потім група коротко обговорює записані очікування/бажання, намагаючись уявити, чи енергія розподіляється рівномірно між цими чотирма сферами, чи рівноваги немає, а превалюють очікування в певних сферах.

Правила тренінгу. У зрозумілій формі розкрити основні цілі тренінгу, особливості проведення і результати, які можуть бути досягнуті під час і після тренінгу. Учасники тренінгу подають запити й уточнення цілей окремих модулів, які записують. Враження від зустрічі.

Основна частина.

Заняття 4-5.

Розвиток соціальних здібностей.

Вправа «Я тебе пам'ятаю». Мета – розвиток навичок соціальної перцепції.

Сьогодні ми дізналися багато нового і цікавого один про одного. А що ви запам'ятали про своїх колег? Запишіть в таблицю «Індивідуальність» суть висловлювання кожного учасника про себе, тобто згадайте те, що він говорив під час знайомства на самому початку цього заняття, а потім додайте свої відчуття і уявлення про його особистості, які сформувались за час спілкування. Потрібно згадати кожного члена групи. Потрібно бути уважним. Таблицю складають враховуючи : тренінгове ім'я учасника, його власне висловлювання, моє уявлення про його індивідуальність. Наступний крок: всі сідають у велике коло, і кожен по черзі зачитує свої записи, обов'язково виправляючи неточності в графі «Його власне висловлювання», якщо про це просить автор. Будь-який учасник має реальну можливість почути уявлення про себе, яке сформувалося у ході першого заняття. Кожен учасник фіксує всі висловлювання про нього і зберігає записи до кінця тренінгу. Сенс цієї вправи у тому, щоб кожен мав

можливість почути висловлювання, які сформувалися про нього у інших учасників в ході першого заняття. Крім того, члени групи розуміють, що тренінг – не просто гра чи приємне спілкування, а доволі важка і відповідальна робота.

Вправа «Інтерв'ю». Мета – сприйняття і розуміння інших людей, розвиток соціальної перцепції. Необхідно сформулювати для кожного члена групи одне питання, відповідь на яке допоможе краще пізнати і зрозуміти його. Для цього потрібно подумати про кожного учасника тренінгу, згадати все, що дізналися про нього. На запитання він відповідає під час інтерв'ю на наступному занятті. Краще підібрати питання, які б не повторювалися. Ця вправа проводиться протягом 2-х днів. Першого дня учасники отримують завдання продумати питання. (Це може бути домашнім завданням). Другого дня провести процедуру інтерв'ю. Для цього учасник, який буде першим відповідати на запитання, сідає так, щоб бачити обличчя усіх членів групи, інші починають по черзі (по колу) задавати питання. Керівник повинен стежити за тим, щоб інтерв'ю не затягувалося занадто довго (не більше 5 хвилин) і щоб відповідь була дійсно щирою і відвертою, а всі члени групи брали участь у бесіді. При цьому, той у кого беруть інтерв'ю, має право не відповідати на запитання, яке, на його погляд, не стосується безпосередньо його. Дана вправа – своєрідний тест, діагноз готовності колективу глибоко і серйозно працювати на заняттях. З одного боку, це відразу видно по характеру поставлених запитань: чим серйозніший настрій групи, тим глибше питання. З другого боку, бажання працювати видно з характеру відповідей: відходження в сторону, загальні міркування, смішки, часті відмови говорять про несерйозне сприйняття вправи. У цьому випадку виконання вправи зупиняється і переноситься на наступне заняття.

Вправа «Техніка ввічливої відмови». Мета – розвиток асертивної поведінки (природність і незалежність від зовнішніх впливів і оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку і відповідати за неї). Час проведення: 15 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Учасники розбиваються на пари. Один в парі – рекламний агент, мета якого – нав'язати товар. Інший – його потенційний клієнт, у завдання якого входить не дозволити собою маніпулювати і не вийти за рамки ввічливої інтелігентності. Зворотній зв'язок будується на обговоренні особливостей асертивної поведінки.

Вправа «Детективи». Мета – розвиток спостережливості. Час проведення: 5 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Всі учасники групи залучаються до будь-якої діяльності, яка організована так, що б кожен був чимось зайнятий. У кожного є картка з

індивідуальним завданням, в рамках якої учасник може імпровізувати. При цьому кожен повинен вибрати собі об'єкт для непомітного спостереження. У процесі виконання діяльності кожен учасник виконує три завдання: 1) уважно, але непомітно стежить за тим, що робить обраний ним об'єкт, 2) намагається зрозуміти, хто стежить за ним, 3) визначає, за ким стежить його об'єкт. Зворотній зв'язок будується на обговоренні таких питань: «Чи задоволений тим, як виконав завдання?», «Що було легше, що важче, що допомогло і що заважало в роботі?».

Вправа «Прочитай емоцію». Мета – розвиток умінь інтерпретувати виразні емоції. Час проведення: 5 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Перед учасниками викладаються фотографії, на яких зображені обличчя в різному емоційному стані. Всі учасники розбиваються на пари, розглядають фотографії і пишуть на аркушах: 1) які емоції зображені, 2) які емоції, на їх думку, бачать їх напарники, 3) які слова підходять до даних виразів облич. Потім учасники міняються своїми листами. При зворотному зв'язку обговорюються способи читання виразних рухів і вплив стереотипів на здатність рефлексивного міркування за інших.

Вправа «Естафета». Мета – набуття навичок читання невербальної мови. Час проведення: 5-7 хвилин, зворотній зв'язок 10 хвилин. Учасники утворюють коло і закривають очі. Один з учасників задумує певне почуття, після чого відкриває очі і передає сусідові свої почуття через тілесні прояви. Наступний гравець намагається зрозуміти, що йому було передано, і віддає це почуття далі по колу, але вже своїм способом вираження. Зворотній зв'язок: обговорюється аналіз ситуації і почуття учасників.

Вправа «Не властиві жести». Мета – посилення розуміння зв'язку між емоціями та їх невербальним проявом. Час проведення: 10 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Учасники розбиваються на пари і спілкуються, використовуючи пози, жести, міміку, не властиві їм в звичайному житті. Зворотній зв'язок: обговорення почуттів учасників.

Вправа «Зобрази емоцію». Мета – вироблення вміння більш точно виражати свій емоційний стан. Час проведення: 10 хвилин, зворотній зв'язок 10 хвилин. Учасники пишуть на аркушах назви почуттів. Листи збираються, перемішуються і роздаються знову. Кожен учасник повинен за допомогою міміки, пантоміміки і через вокалізацію, але без слів зобразити те почуття, назву якого написано на аркуші. Інші намагаються

відгадати, що було загадано. При обговоренні зворотного зв'язку розбираються питання: «Що допомогло в роботі над вправою?», «Що перешкоджало виконанню?».

Вправа «Минуле, сьогодні і майбутнє». Мета – розвиток інтуїції. Час проведення: 15 хвилин, зворотній зв'язок 15 хвилин. Учасники розподіляються по парах. Один в парі спочатку уважно роздивляється партнера, вдивляється, вивчає, ловить враження, що виникають при цьому; потім повідомляє партнеру свої здогадки і припущення з приводу того, яким ця людина була в дитинстві, який він сьогодні поза роботою і яким він хоче бути через 10 років. Після чого учасники міняються ролями. Зворотній зв'язок: обговорюються питання досягнення мети.

Вправа «Хто як поведе себе». Мета – розвиток інтуїції. Час проведення: 15 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Всі учасники сидять у колі, один – виходить з аудиторії. Потім вибирається людина із сидячих і на нього складається характеристика в заданих умовах (наприклад, в трамваї йому наступили на ногу). Перший учасник повертається і намагається відгадати, що це за людина. Зворотній зв'язок будується на обговоренні з питань: «Що полегшило завдання?», «Що його ускладнило?».

Вправа «Простір». Мета – підвищення чутливості, розвиток інтуїції. Час проведення: 15 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Один з учасників відвертається і закриває очі. Решта стають за його спиною і на тій відстані, яка відповідає ступеню їх близькості до цієї людини, основний гравець повинен відчути, де хто стоїть. Зворотній зв'язок: обговорення почуттів і думок учасників.

Вправа «Маклер». Мета – розвиток соціального мислення. Час виконання: 15-20 хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. У грі беруть участь 4-5 груп (від 2 до 5 гравців у групі). Лідери отримують пакети ігрових квитків з назвами (номерами) груп (3-7 квитків кожної групи в пакеті). Ігрове завдання: у випадковому взаємообміні картками з іншими гравцями група повинна збирати свої квитки і здавати їх посереднику біля стенду результатів блоками по 5 штук, за які вона отримує по 1 балу за кожен блок. Нові квитки вона набирає тут же на столі роздачі, куди посередник складає їх у випадковому порядку. Регламентація відносин за цим столом здійснюється гравцями самостійно в процесі всієї гри. Гра завершується за сигналом ведучого, який може робити «рефлексивні паузи», тим самим загострюючи ситуацію допомогою аутсайдерів, які отримують можливість в цих паузах зрозуміти причини своїх помилок і оптимізувати

подальші дії. Зворотній зв'язок будується на обговоренні таких питань: «Чому програли?», «Чому не програли і не виграли?», «За рахунок чого здобули перемогу?».

Заняття 6-8.

Розвиток довіри як складової соціального інтелекту журналістів.

Вправа «Зоровий контакт». Мета – розвиток довіри до інших. Учасники сідають один напроти одного, парами. Протягом 3 хвилин вони мають бути разом, але не повинні озиватись одне до одного. Намагаються утримати зоровий контакт. Це може викликати зорове напруження або бажання сміятися. У такому випадку учасники роблять декілька глибоких вдихів і видихів. Намагаються фіксувати у свідомості все, що з ними відбуватиметься (думки, уявлення, спогади, почуття).

Обговорення. Для чого, на Вашу думку, ми робимо цю вправу?

— Що Ви відчували?

— Які були труднощі?

— Що було найцікавішим, найважливішим?

— Якого досвіду Ви набули під час цієї вправи? Щоб у Вас склалися гарні стосунки з іншою людиною, Ви повинні бути відвертим, і лише тоді вона матиме можливість пізнати Вас. Але Ви ризикуєте, бо Вас можуть відштовхнути, посміятися з Вас. Тому, щоб стати відвертим, Ви повинні вірити, що відповідь іншої особи не скривдить Ваших почуттів, що вона не нехтуватиме Вами, і що не використає Ваші слабкі сторони. Те ж саме можна сказати і про іншу людину, яка довіряється Вам. Довіри не буде, якщо Ви використовуватимете її слабкі сторони. Якщо хтось відкривається Вам, а Ви залишаєтесь замкнутими, то він не довірятиме Вам. Теплий вираз обличчя, приязна усмішка, доброзичливий голос, дружня поведінка допоможуть Вам отримати довіру інших.

Вправа «Я та інші». Мета – корекція і розвиток довіри до інших. Тренер пропонує кожному учаснику кинути м'яч іншому, відповідаючи на питання:

1. Що хорошого він знає про цього учасника?
2. Що спільного у нього з цим учасником?
3. В яких випадках він може покластися на цього учасника?

Вправа «Я + Я = МИ». Мета – корекція і розвиток довіри інших. За командою тренера всі учасники одночасно вимовляють слово «Я», потім плескають у долоні на

знак «+», знову говорять слово «Я», два рази плескають у долоні на знак «=» і вимовляють слово «Ми».

Вправа «Моя квітка». Мета – корекція і розвиток довіри до себе. Тренер пропонує учасникам тренінгу намалювати на папері квітку, в центрі якої кожен пише своє ім'я. Далі на кожній пелюстці записуються відповіді на наступні питання:

1. У чому Я добре розбираюся?
2. За що Я подобаюся самому собі (або люблю самого себе)?

Після виконання даного завдання учасники зачитують свої відповіді і обговорюють їх з іншими учасниками тренінгу.

Вправа «Я та інші». Мета – корекція і розвиток довіри до іншого. Тренер пропонує кожному учаснику кинути м'яч іншому, відповідаючи на питання:

1. Що хорошого він знає про це учасника?
2. Що спільного у нього з цим учасником?

Примітка. Повтор даної вправи після вправи «Моя квітка» підвищує ефективність проведеної рефлексії – кожен учасник ще раз почує, що про нього думають інші.

Вправа «Міжособистісна довіра». Мета – розширення сенсорного усвідомлення і розвиток міжособистісної довіри. Час проведення 1 година. Матеріали: пов'язки на очі; достатній простір для роботи; переважно виконувати вправу на відкритому місці.

Підготовка: Спеціальної підготовки не потрібно.

Процедура: Група отримує таку інструкцію.

Розділіться на пари, обравши собі в якості партнера найменш знайому людину. Одна людина у кожній парі стає ведучою, інша – веденою, їй одягається пов'язка на очі. Через півгодини змінюють ролі. Вправа виконується не вербально. Той хто у ролі ведучого, бере партнера за кисть, руку або талію і веде його для сенсорного дослідження простору. Мовчки керуєте ним. Приводить партнера в контакт з фактурою, яка його цікавить, наприклад з листям і квітами, фіранками і килимами. Старайтеся змусити партнера відчувати сонячне тепло або холод кондиціонера, почути птахів або віддалені розмови, ходити і бігати. Через 20-30 хвилин зупиніться і зніміть пов'язку з очей партнера. Потім поділіться своїми почуттями, що стосуються керівництва та відповідальності за благополуччя іншого. В якості веденого зверніть увагу на те, як ви себе відчуваєте, коли змушені повністю довіряти іншій людині, що бере на себе відповідальність за ваш досвід

і благополуччя. Відчуйте кожне нове відчуття. Набувши досвіду перебування веденим, поділіться своїми почуттями з партнером.

Вправа «Передача рухів». Опис вправи. Учасники стають в коло потилицями один до одного, щоб відстань між ними було 30-40 см, і закривають очі. Ведучий починає здійснювати який-небудь рух, акуратно торкаючись при цьому руками спини, плечей, голови або шиї учасника, який стоїть попереду (масажує йому плечі, постукує пальцями уздовж хребта і т. д.). Наступний робить такий самий рух, торкаючись наступного учасника, і т. д., поки рух не пройде повне коло. Після цього ведучим стає наступний учасник, «що запускає» по колу черговий рух. Коли у ролі ведучих уже побувала половина учасників, ведучий тренінгу дає команду повернутися кругом, і здійснювати рух у зворотному напрямку.

Психологічний зміст вправи. Розвивається тілесна чутливість, зростає емпатія між учасниками. Обговорення. Які руху найбільше сподобалися? Наскільки спотворилися ваші власні руху, повернувшись після проходження кола? А може, комусь було неприємно? Якщо це так, то які саме руху не сподобалися і з чим, на погляд учасників, це могло бути пов'язано?

Вправа «Маятник». Мета – розвиток міжособистісної довіри. Опис вправи. Учасники розбиваються на трійки. Двоє людей встають обличчям один до одного на відстані 120-150 см, тримаючи руки долонями вперед на рівні грудей. Третій учасник встає між ними, розслабляється і починає, випроставшись, вільно падати вперед або назад на руки одного з двох. Їх завдання – м'яко ловити його на руки (з опорою на плечі) і легко відштовхувати від себе, так, щоб він почав падати в іншу сторону. Таким чином, середній учасник вільно і розслаблено розгойдується між двома крайніми. Бажано, щоб в ролі середнього учасника побував кожен. Ця вправа, як і наступні, залишає досить широкий простір для творчості тренера: можна міняти відстань між партнерами (якщо хто-небудь боїться виконувати вправу, то спочатку відстань повинна бути мінімальним, потім про збільшується), склад ловлять і т. д. Ефективність вправи підвищується, якщо вона проходить під спокійну, розслаблюючу музику, а тренер доречними фразами створює відповідний настрій. Психологічний зміст вправи. Вправа стимулює розвиток взаємної довіри учасників. Крім того, вона розвиває вміння розслабитися, зняти напругу, створює можливості для тактильного контакту.

Обговорення. Що ви відчуваєте, коли до вас торкаються руками? Чи довіряєте ви тим хто поруч, що ви відчуваєте.

Вправа «Коло довіри». Вправа схожа на попередню, але розгойдування відбувається не в парах, а в невеликому щільному колі. Діаметр кола близько 1,5 м, ведучий знаходиться в центрі. Оптимальна ситуація, коли коло складають 8 осіб. Враженнями обмінюються після кожного гойдання. Необхідно стежити, щоб розгойдуючись не застосовувалась надмірна фізична сила, оскільки це, не лише знижує ефективність вправи, але і може привести до розвалу кола. Вправа орієнтована на прояв не фізичної сили, а взаємної відповідальності і емпатії. Психологічний сенс, обговорення такий самий як і у вправі «Маятник».

Вправа «Безоціночні висловлювання». Мета – формування адекватних реакцій в різних ситуаціях: програвання ситуацій безоціночних висловлювань. Час проведення: 20-25хвилин, зворотній зв'язок: 15 хвилин. Кожному члену групи пропонується продемонструвати в заданій ситуації невпевнений, впевнений і агресивний тип відповідей. Для кожного учасника використовується тільки одна ситуація. Можуть бути запропоновані наступні ситуації:

1. З вами розмовляє товариш, а ви хочете піти.
2. Ваш товариш влаштував вам зустріч з незнайомою людиною, не попередивши вас.
3. Люди, що сидять за вами у кінотеатрі, заважають вам гучною розмовою.
4. Ваш сусід відволікає вас від цікавого виступу, задаючи безглузді, на ваш погляд, питання.
5. Ваш керівник каже, що ваша зачіска не відповідає зовнішньому вигляду журналіста.
6. Друг просить вас позичити йому якусь дорогу річ, а ви вважаєте його людиною не акуратною, не зовсім відповідальною.

Зворотній зв'язок будується на обговоренні питань: «Яким типом відповіді вам найпростіше було користуватися в заданій ситуації, яким важче?», «Що ви при цьому відчували?», «Який тип відповіді може вважатися найбільш ефективним в заданій ситуації?».

Вправа «Поміняйся ролями». Мета – розвиток навичок активного слухання, уміння висловлювати сутність своєї аргументації. Час проведення: 20-25 хвилин. Зворотній зв'язок: 20 хвилин.

Етап 1. Вибирається тема для дискусії, значуща в даній групі. Учасники діляться на дві мікрогрупи, що займають протилежні позиції обраного питання. Починається дискусія.

Етап 2. На вищій точці напруження тренер просить учасників поміняти свої позиції на протилежні. Дискусія триває.

Можливі теми для дискусії:

1. Маніпуляція іншими – за і проти.
2. Обман для спасіння.
3. Все, що з нами трапляється, відбувається не з нами, а для нас.
4. Гроші – запорука щасливого життя.
5. Альтруїзм – сила чи слабкість.
6. Любов до себе і егоїзм.

Зворотній зв'язок будується на обговоренні наступних питань: «Чи вдалося дійти згоди?», «Чи змінилася ваша модель поведінки в суперечці у другій частині гри?», «Наскільки подібні патерни характерні для вас в реальному житті?», «Чи ефективні вони?», «Як змінилася атмосфера в групі?».

Вправа «Ілюзії соціальної перцепції». Мета: усвідомлення ілюзій соціальної перцепції, вивчення спотворень взаємосприйняття. Учасникам пропонується відповісти на наступні питання: «Яких якостей, необхідних для спілкування, не вистачає, на вашу думку, вам? Яких якостей, необхідних для спілкування, не вистачає іншим людям? » Обговорення: Найчастіше виявляється, що в інших не вистачає м'якості, теплоти і доброти, а в собі твердості, наполегливості і т. д. Ефективно спілкуватися можна, лише володіючи достатніми психологічними знаннями і перебудовуючись з однієї позиції на іншу.

Завершальна частина.

Вправа «Минуле – сьогодні – майбутнє». Мета – дати можливість учасникам відпочити. Кількість учасників – без обмежень. Матеріали – приладдя для письма та малювання. Особливі вимоги до приміщення – столи, стільці. Процедура: тренер пропонує кожному учаснику намалювати відрізок прямої лінії та розділити його на три частини, що відповідатимуть минулому, сьогодні й майбутньому; позначити, де учасник перебуває в цей час (яка частина життя вже пройдена, яка – попереду); поділитися своїми думками з групою, написавши коротко (умовно) або намалювавши

символічно під відрізками відповідних частин, де корені людини, що відбувалося в дитинстві, юності, що відбувається в сьогоденні, що займає, захоплює.

Вправа «20 бажань». Мета – дати можливість учасникам відпочити, набратися оптимізму. Кількість учасників – без обмежень. Матеріали – приладдя для письма. Особливі вимоги до приміщення – столи, стільці. Процедура: тренер пропонує учасникам 20 разів закінчити речення, яке починається словами «Я хочу...». Записують усі бажання, які спадають на думку, не дбаючи про їх реалістичність або прийнятність для інших.

Вправа «Крок—раз!» Мета – створення позитивної атмосфери. Учасники групи стають у широке коло, тримаючись за руки. Кожен по колу говорить: «Сьогодні я...(навчився, відчув, зрозумів тощо)», і вся група робить крок уперед. Після промовляння всіх досягнень коло має стати щільним.

Вправа «Пісочний годинник». Мета – усвідомлення учасниками того, якою мірою реалізовані їхні очікування щодо тренінгу. Матеріали: плакат із зображенням пісочного годинника. Тренер інструктує учасників: візьміть ваші піщинки і перекладіть їх на дно, якщо справдилися ваші очікування від заняття.

Тренер:

- Чи здійснились ваші очікування?
- Які знання, навички ви здобули?
- Як ці знання, навички ви використаєте у своєму подальшому житті?
- Що ви взяли особисто для себе?
- Оцініть вашу особисту активність під час тренінгу?

Вправа «Лист побажань». Необхідні матеріали: кожний учасник отримує папір. Тренер дає інструкцію: внизу аркуша запишіть своє ім'я. Кожен учасник повинен записати побажання на кожному папері за колом, потім згорнути його так, щоб не було видно наступним учасникам, які писатимуть далі. В результаті кожен учасник отримає багато разів складений лист з побажаннями всіх учасників тренінгу. Якщо учасники, вони можуть поділитися цими висловленнями із групою.

Коментарі, враження від зустрічі, оцінка тренінгу. Важливо домовитися з учасниками про зустріч через деякий час для дослідження ефектів тренінгу.